

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Damjan Resnik

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

**SOŠKA FRONTA KOT POMNIK IN MUZEJSKO
VPRAŠANJE**

Diplomsko delo

Ljubljana, marec 2004

1. UVOD	3
1.1 PREDMET PROUČEVANJA	7
1.2 CILJI DIPLOMSKEGA DELA	7
1.3 ZASTAVITEV HIPOTEZ	7
1.3.1 Splošni hipotezi:	7
1.3.2 Izpeljana hipoteza	8
1.4 PRISTOP IN METODE DELA	8
1.5 ZGRADBA DIPLOMSKEGA DELA	8
2. TERMINOLOŠKA POJASNITEV POMEMBNIH POJMOV	9
3. ZGODOVINSKI PREGLED SVETOVNEGA SPOPAD IN V NJEM ZAJETE SOŠKE FRONTE	10
3.1 POLITIČNA IGRA VELESIL PRED ZAČETKOM PRVE SVETOVNE VOJNE.....	10
3.2 SVETOVNI SPOPAD IN SOŠKA FRONTA	11
4. ZAKONODAJNO – PRAVNA PODLAGA ZA OHRANJANJE VOJAŠKIH DOKAZOV	17
4.1 PRAVNA UREDITEV OSTALIN PRVE SVETOVNE VOJNE V ČASU SKUPNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE	17
4.2 PRAVNA UREDITEV DEDIŠČINE PRVE SVETOVNE VOJNE V SODOBNEM ČASU SAMOSTOJNE REPUBLIKE SLOVENIJE.....	18
4.3 MEDNARODNO PRAVNA UREDITEV DEDIŠČINE SOŠKE FRONTE MED UDELEŽENIMI DRŽAVAMI JUGOZHODNEGA BOJIŠČA.....	20
5. OBELEŽJA SOŠKE FRONTE SKOZI OSTALINE SOŠKIH BITK.....	21
5.1 POKOPALIŠČA, GROBIŠČA, NAGROBNI SPOMENIKI IN SPOMINSKE PLOŠČE IZ PRVE SVETOVNE VOJNE OHRANJENI V POSOČJU.....	23
5.1.1 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na območju UE Nove Gorica...	25
5.1.2 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Sežana	27
5.1.3 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Ajdovščina	29
5.1.4 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Tolmin	31
5.1.5 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Jesenice.....	33
5.1.6 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Postojna	34
5.1.7 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Logatec	35
5.1.8 Pokopališča, grobišča in spomeniki na območju UE Idrija.....	36
5.1.9 Kostnice in večja vojaška pokopališča v Italiji	37
5.2 MUZEJI, JAVNE IN PRIVATNE ZBRKE OSTALIN SOŠKE FRONTE.....	38

5.2.1	<i>Muzeji in druge vojaške zbirke iz prve svetovne vojne na Slovenskem</i>	40
5.2.2	<i>Vojaški muzeji in druge zbirke ostalin prve svetovne vojne po svetu</i>	52
5.2.3	<i>Problematika muzejstva v sodobnem času</i>	63
5.3	NEPREMIČNE OSTALINE NA PODROČJU SOŠKIH BITK	65
5.3.1	<i>Zapuščina na tleh primorskega Krasa</i>	66
5.3.2	<i>Zapuščina na tleh goriškega mostišča</i>	67
5.3.3	<i>Zapuščina na tleh Tolmina in visokogorskega Posočja</i>	68
5.4	SKLEPNA BESEDA	70
6.	SOŠKA FRONTA KOT SPOMIN IN NASTANEK MUZEJSTVA V POSOČJU	70
6.1	ZAČETKI SLOVENSKEGA MUZEJSTVA IN OHRANJANJA VOJAŠKE DEDIŠČINE OD LETA 1916 DO PADCA FAŠISTIČNE ITALIJE LETA 1943	72
6.2	OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V ČASU SKUPNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE	75
6.3	OBDOBJE PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE IN POSPEŠEVANJE MUZEJSTVA V SODOBNEM ČASU	76
7.	SOŠKA FRONTA KOT PREDMET OHRANJANJA ALI POZABE?	79
7.1	OHRANJANJE IN SKRB ZA OSTALINE NA ITALIJANSKI STRANI	79
7.2	OHRANJANJE IN SKRB ZA OSTALINE NA AVSTRIJSKI STRANI	80
7.3	OHRANJANJE IN SKRB ZA OSTALINE NA SLOVENSKI STRANI	81
7.3.1	<i>Pomembnejše institucije, ki danes predstavljajo soško fronto in njeno zapuščino</i>	84
8.	VERIFIKACIJA HIPOTEZ	87
9.	ZAKLJUČEK	89
10.	UPORABLJENI VIRI	91
11.	PRILOGE: FOTOGRAFIJE	97

SEZNAM KRATIC:

EU	Evropska unija
MP	Mednarodna pogodba
MEKVAD	Mednarodna evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine
NATO	North Atlantic treaty Organization (Severno-atlantska zveza)
NOB	Narodno osvobodilna borba
NOV	Narodno osvobodilna vojska
PANG	Pokrajinski arhiv Nova Gorica
RS	Republika Slovenija
UE	Upravna enota
ZGO	Zakon o graditvi objektov
ZLKSDL	Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini
Zoro	Zakon o orožju
ZSNPK	Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi
ZVG	Zakon o vojnih grobiščih
ZVKD	Zakon o varstvu kulturne dediščine

1. UVOD

"*Ko po Evropi ugasnejo luči,*" je bil naslov, uporabljen v mnogih literarnih delih, ki še danes predstavlja mogočen prizvok eni izmed največjih in najbolj krvavih vojn v zgodovini človeštva. Prva svetovna vojna, svetovna morija, ki jo poimenujejo mnogi zgodovinarji in strokovnjaki vojn, je za sabo pustila ogromno opustošenje, na milijone mrtvih in ranjenih ter solze na obrazih bližnjih ljudi padlih vojakov. Vojna, ki se je začela z enim samim usodnim strelom na Vidov dan v Sarajevu 28. junija leta 1914, je vpletla 28 držav po vsej Evropi, Afriki, Aziji in Združenih državah Amerike. Gavrilo Princip, kot mlad gimnazijski absolvent, se tisti trenutek verjetno ni zavedal posledic usodnega strela iz njegovega revolverja Browning. Vendar se je prav s tem dejanjem začel svetovni spopad, ki ga človeštvo še mnoga stoletja ne bo pozabilo. Čeprav je bila Evropa v začetku dvajsetega stoletja zaradi imperialističnih nesoglasij kar nekajkrat na pragu vojne, si ni nihče predstavljal, da bodo prav strelji v Sarajevu uvod v do tedaj največjo morijo v zgodovini človeštva. Vojna je zajela tri četrtine človeštva in vojaški spopadi so se razširili na štiri milijone kvadratnih kilometrov kopenskih prostranstev, vse oceane in skoraj vsa morja. "*Do božiča naj bi jo bilo konec,*" so napovedovali, vendar se je vojna zavlekla na štiri leta, prinesla hudo pomanjkanje in lakoto, zanetila socialne nemire in revolucijo v Rusiji. Vojna je terjala več kot 20 milijonov žrtev, neprimerno več kot katerakoli prej. Najnovejši izsledki sodobne znanosti in tehnike so k temu še izdatno pripomogli. Letalo ni bilo več samo leteči stroj, temveč stroj za ubijanje, katerega vloga se je še povečala v kasnejših vojnah. Ena sama strojnica je v eni uri lahko izstrelila do desetisoč nabojev smrtonosne toče. Plin je moril vsepovsod, tudi tam, kjer krogle in šrapneli niso dosegli. Vojna se je začela z bliščem in hrupnimi koračnicami, navsezadnje pa se je končala v blatu kilometrov strelskih jarkov. Navdušenje in srboritost se je kmalu prevesila v žalost in razočaranje in kaj kmalu so začeli govoriti o izgubljeni generaciji. Svet, ki so ga poznali, razumeli, razlagali in ustvarjali, je v vojni izginjal (Nešović in Prunk, 1993: 5).

Toda začetek vojne leta 1914 je zmotil tudi vsakdanjost slovenskega naroda. Številni slovenski fantje so morali v vojno tja daleč za Karpate in Galicijo braniti cesarja in monarhijo. Njihovi svojci so poslušali in brali o hudih bojih, o trpljenju in umiranju njihovih sinov in očetov in kmalu prejeli prva obvestila in telegrame o ranjenih in padlih. Vendar nihče ni pomislil, da se bo vojna preselila v njihovo domovino in njihove domove. 24. maja 1915 se je ob Soči vnel spopad dveh monarhij in sicer na zemlji ljudi, ki niso ljubili ne ene ne druge. Tri leta je divjala krvava vojna ujma. Dvanajst ofenziv, v katerih je padlo na obeh straneh na tisoče mladih ljudi, skoraj ni premaknilo bojnih položajev branilcev in napadalcev. Vsemu hudemu sta botrovala le še kamen

in človek, tako na eni kot na drugi strani. Ugašala so mlada življenja vojakov številnih narodnosti, ki jih je vojaški stroj vozil na bojišče (Klavora, 1993: 9)

Devetdeset let po teh dogodkih, ko so sneg, dež in čas že sprali kri in znoj trpljenja s kamnitih grobelj ter vse nečloveške napore, sem se odločil, da njihove misli, mnenja in spomine zapišem, saj le tako lahko ohranimo pomembno vojno dediščino naših slovenskih prednikov. Ob premišljevanju o krvavi in nesmiselni vojni, ki je tedaj zajela ves svet in tudi naše kraje ob reki Soči, sem prebiral številno literaturo tujih, predvsem italijanskih in nemških piscev. Pisana je izpod rok generalov, častnikov, vojakov, pisateljev, tehnikov in celo zdravnikov. Mnogo literatov je tudi takšnih, ki samo suhoparno in natančno naštevajo vojna dogajanja, povečujejo svoje zmage, opravičujejo neuspehe, a le malo je takih, ki posvečajo pozornost samemu človeku, vojaku, ki je preživel vse trpljenje in strahote v gorah naših julijskih vrhov, po dolini reke Soče in na kamnitem predelu primorskega Krasa. V mnogih pogledih na te, skoraj nedostopne vrhove Julijskih Alp, kamnitih pobočij, visečih prelazov in kraških planot, mi še vedno ostajajo nerazumljiva vprašanja, ki sem jih nešteto krat poskušal dojeti: *"Kako so vojaki zdržali v strašnih zimskih razmerah visokogorskega bojevanja in kaj jih je gnalo, da so ogrozili svoja življenja že s samim dostopom in sestopom z julijskih vrhov in previsov. Zakaj je bilo potrebnih dvanajst vojaških operacij, ki so potekale v frontni verigi triindevetdesetih kilometrov, da so se napadalci in hkrati branilci premaknili za nekaj sto metrov."*

Ob prebiranju literature sem zadovoljen, da lahko berem dogajanja in strahote prve svetovne vojne v slovenskem jeziku in za to se lahko zahvalimo le maloštevilnim slovenskim piscem, kot so Ivan Matičič, Vasja Klavora, Janez Mesesnel, Vladimir Gradnik, Jurij Mušič, Janez J. Švajncar, Marko Simić in drugi. Žal pa mnogi slovenski pisci niso bili deležni tiste pozornosti, ki so jo zaslužili. Med prebiranjem sem se večkrat vprašal, zakaj smo Slovenci, kot ponosen narod, zanemarjali svojo zgodovino zadnjih nekaj desetletij iz obdobja prebujanja slovenskega naroda.

Naslov *"Soška fronta kot pomnik in muzejsko vprašanje,"* sem zbral iz več razlogov. Eden izmed teh je proučevanje in zbiranje ostalin soške fronte ter sodelovanje pri Društvu soška fronta iz Nove Gorice. Navdušili so me predvsem ljudje, ki živijo na teh področjih in strastno zbirajo vse dokaze, ki opisujejo njihovo zgodovino. Iz tega naslova se diplomsko delo opredeli na opisovanje sodobnih problemov zbiranja ostalin, njihovo hrambo in seveda pomembnost le teh za slovensko zgodovinsko-vojaško dediščino. Navsezadnje pa je moja želja osvestiti ljudi, da

obstojećih ostalin ne pozabijo, da skrbijo zanje in jih obnavljajo, saj le tako lahko dokazujemo ponos slovenskega naroda na svojo zgodovino.

1.1 Predmet proučevanja

Poglavitna naloga diplomskega dela je prikazati problematiko zbiranja in ohranjanja ostalin ter pomembnost nastajanja muzejev, javnih in privatnih zbirk predmetov soške fronte, ter ohranjanja vojaških grobišč, kostnic, spomenikov in drugih vojaško pomembnih ostankov. Za boljše razumevanje vsebine diplomskega dela bi rad poudaril, da predmet proučevanja ni soška fronta in opis vojnih dejanj ter posameznih ofenziv, pač pa soška fronta kot spomin, ohranjen v ostalinah oziroma predmetih, pisnem gradivu, ter ustnem izročilu ljudi, ki živijo na teh območjih.

1.2 Cilji diplomskega dela

V diplomskem delu želim raziskati bistvo nastajanja muzejev, privatnih in javnih zbirk, ter namen ohranjanja in obnovo vseh vojnih ostankov na prostem. Opisujem mnenje ljudi, ki živijo na področju omenjenih vojaških operacij in se vsak dan srečujejo s problemi zbiranja vojnih ostankov. Namen tega dela je, skozi mišljenje navadnih ljudi, ki se ukvarjajo z ohranjanjem vojaške arheološke dediščine, predstaviti grozote prve svetovne vojne in v njej zajete soške fronte. Obenem pa želim raziskati in hkrati odgovoriti na vprašanje, kdaj je zbiranje in ohranjanje vojnih ostankov postalo vrednota, ki jo je potrebno ohraniti. Iz tega sledi ocena prizadevanja za ohranjanje vojaške dediščine s slovenske, italijanske in avstrijske strani. Navsezadnje je moja želja opozoriti na nujnost izgradnje optimalne zakonodajno-pravne podlage glede zbirateljstva in hranjenja ostalin.

1.3 Zastavitev hipotez

1.3.1 Splošni hipotezi

- Muzejstvo in ohranjanje ostalin soške fronte je pomembno za ohranjanje vojaške in s tem kulturne dediščine, kakor tudi nacionalne zavesti slovenskega naroda.
- Zbiranje ostankov, zajetih v muzejih, privatnih in javnih zbirkah, se pojavlja kot del tržne menjave, kar povzroča prekupčevanje z dokazi iz tega obdobja in s tem siromašenje javne dediščine in bogatenje zasebne.

1.3.2 *Izpeljana hipoteza*

- S pospeševanjem muzejstva in zbirateljstva ostalin soške fronte se potrjuje pomembnost slovenskega ozemlja iz vojaškega in civilnega stališča.

1.4 **Pristop in metode dela**

Pri izdelavi diplomskega dela sem naletel na probleme verodostojnosti pisnih gradiv in ustnih dokazov. Na področju zgodovine soške fronte obstaja mnogo literature, ki je po vsebini podobna oziroma identična, zato sem se osredotočil na osrednje vsebinsko podoben del med gradivi in sicer na zbiranje in opis starih župnijskih letopisov iz tega obdobja, pisem, starih vojnih načrtov, predmetov iz zasebnih in javnih zbirk, muzejskih dokazov, knjig, napisanih na temo soške fronte, ter slik iz vojnega obdobja. Zaradi obširnosti predmeta proučevanja sem si pri analizi pomagal z vojaško-zgodovinskim pristopom obravnavanja teme, čeprav se v njem reflektira tako politični kot tudi socialni pristop. Zaradi tega poudarjam, da vojne ne smemo obravnavati kot strogo vojaški akt, pač pa se v njem skriva tudi politično in socialno ozadje. V procesu doseganja postavljenih ciljev proučevanja in potrjevanja predpostavk sem se oprl na teoretične in empirične metode dela. V svojem delu sem uporabil naslednje, za razumevanje vsebine pomembne metode:

- analizo vsebine pisnih in ustnih virov;
- komparativno metodo;
- historično metodo;
- deskriptivno metodo.

1.5 **Zgradba diplomskega dela**

Prvi, uvodni del, predstavlja začetne misli in predmet preučevanja, ter zastavljene cilje skozi verifikacijo zastavljenih hipotez. Hkrati opredeljuje pristopne metode dela, posebnosti in omejitve. Bralcem posreduje okvirno spoznavo problema in namembnosti dela ter način reševanja v nadaljevanju. Terminološko pojasnjevanje v drugem delu predstavlja izrazoslovno prvino besed, in s tem osvesti bralca o pomembnejših, v diplomskem delu večkrat uporabljenih besedah in terminih. Glavno vprašanje muzejstva je v tretjem delu podprto z zgodovinskim pogledom prve svetovne vojne, ki predstavlja najpomembnejšo podlago za rešitev in hkrati izbiro problema. Na kratko je opisana zgodovina prve velike vojne in nam skozi potek posameznih vojaških operacij predstavi idejo o ohranitvi vojaške dediščine iz tega obdobja. Četrti del obravnava zakonodajno-pravno vejo, na temo zbiranja in hranjenja ostalin soške

fronte. Omenjeni so pomembnejši pravni okvirji, ki vplivajo na širitev muzejstva in gradnjo bogate slovenske vojaške dediščine. V manjši meri je predstavljena tudi italijanska in avstrijska zakonodajna veja na področju zbirateljstva. Peti, vsebinsko najpomembnejši del opredeljuje ostaline in vse zbrane ter ohranjene dokaze iz prve svetovne vojne. Opisuje grobišča, muzeje in druge zbirke na to temo, na področju Posočja. Ta del je predstavljen v obliki vodnika po muzejih in obeležjih, ki bralcu predstavi kulturno in vojaško bogat del slovenskega ozemlja. Soška fronta kot spomin in ohranjanje le tega je opredeljen v nadaljnjem vsebinsko pomembnem šestem delu. Bralcu posreduje realno sliko problematike posameznih političnih sistemov v različnih časovnih obdobjih po koncu prve svetovne vojne in do danes. Predstavljena je tudi ocena možnosti pospeševanja muzejskega vprašanja v politično različnih obdobjih. Sedmi del vsebuje primerjave med sosednjimi državami, udeleženi na soški fronti. Namen tega dela ni predstavitev tekmovalnosti med omenjenimi državami, pač pa sodelovanje v globalnem smislu in pospeševanje dediščine prve velike vojne v Evropi. Verifikacija hipotez in zaključek dopolnjujeta drug drugega, predvsem z razlaganjem temeljnih ugotovitev na temo muzejskega vprašanja in zastavljenih ciljev. V zadnjem delu je navedena literatura in pomembni viri, ki so pripomogli k nastajanju diplomskega dela. Tu lahko vidimo bogato literarno podobo Posočja in prve svetovne vojne.

2. TERMINOLOŠKA POJASNITEV POMEMBNIH POJMOV

▪ Posočje

V ožjem pogledu zajema predvsem dolino reke Soče z obdajajočim jo gorovjem, hribovjem in nižavjem od izvira do izliva v Tržaški zaliv, širše gledano pa vse ozemlje, ki ga izpirajo pritoki reke Soče. S svojo geografsko lego, topografsko obliko in prirodno dolinsko in nižavsko prehodnostjo, nudi vsestranske povezave s sosednjimi in prekomorskimi deželami. Je geografsko križišče in most med severom in jugom, vzhodom in zahodom. Čez to ozemlje so vodile trgovske poti, po katerih se je pretakala tudi kultura in narodi, kar je Posočju dalo pečat politične, gospodarske in strateške važnosti. Zato je razumljivo, zakaj so sosednje in tudi oddaljene dežele iztegovale po tem ozemlju svoje grabežljive roke, kot se je to dogajalo v bojih v Posočju v letih 1915 – 1918 (Gradnik, 1980: 5).

▪ Manever

Razporejanje in premikanje vojaških enot za čim lažjo izvedbo vojaške naloge (Adamič in Wayne, 1997).

- Šrapnel

Topovski izstrelek, napolnjen s kovinskimi kroglicami in eksplozivom. (Adamič in Wayne, 1997)

- Decimiranje

Vojaška kazen, usmrtiti vsakega desetega (vojaka) (Adamič in Wayne, 1997).

- Kaverna

Jama, navadno vdolbena v skalnat teren ali zemljo, namenjena zaščititi pred artilerijskim ali letalskim napadom; zaklonišče (Adamič in Wayne, 1997).

- Bersaljer

Vojak posebne pehotne enote s perjem na klobuku (italijanski vojak) (Adamič in Wayne, 1997).

- Feldmaršal

V nekaterih državah najvišji čin v kopenski vojski ali letalstvu; nosilec tega čina (Adamič in Wayne, 1997).

- Ostalina

Ostalina predstavlja sledove človeka iz preteklih obdobj in je del kulturno arheološke dediščine.¹

- Kostnica

Prostor ali stavba za shranjevanje kosti iz prekopanih grobov (Adamič in Wayne, 1997).

- Preboj

Vojaška akcija, pri kateri skupina vojakov z bojem pride skozi nasprotnikove položaje (Adamič in Wayne, 1997).

3. ZGODOVINSKI PREGLED SVETOVNEGA SPOPADA IN V NJEM ZAJETE SOŠKE FRONTE

3.1 Politična igra velesil pred začetkom prve svetovne vojne

Po koncu francosko-pruske vojne (1871) in še prej je prišlo v Evropi do oblikovanja novih držav (Nemčija, Italija), ki so tekmoval v industrijskem razvoju z razvitejšimi državami (Anglija, Francija). V tem boju za svetovni trg, ki je bil posledica industrializacije, upadanja agrarnega

---

¹ Povzeto po Mednarodni evropski konvenciji o varstvu arheološke dediščine (MEKVAD-Uradni list, MP št. 7/99)

prebivalstva, zapiranja prebivalstva v lastne državne meje, vpeljave zaščitnih carin ter zraščanja bančnega kapitala z industrijskim, je prišlo do nove faze v kapitalističnem razvoju - do imperializma. Vse to je privedlo do tega, da sta se v začetku 20. stoletja ustvarila v Evropi dva vojaška bloka: centralne sile (Avstro-Ogrska, Nemčija, Italija) so se povezale leta 1882. Leta 1904 pa sta se povezali Francija in Anglija. Ko je leta 1907 k njima pristopila še Rusija, je nastala antanta (Sedmak, 1992: 3). Vzroke za prvo svetovno vojno opredelimo v imperializmu tedanjih držav, povod pa je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, junija 1914 v Sarajevu. Zgodovino pišejo predvsem zmagovite države, zato sta bili za vojno seveda krivi Nemčija in Avstro-Ogrska. Bistveno je, da so vojno potrebovale vse evropske velesile. Nemčija je samo z vojno lahko računala na enakopraven prostor pri razdelitvi sveta. Anglija in Francija sta želeli hitro naraščajočo moč Nemčije ustaviti, preden bo prepozno. Italija je vzbudila apetite po slovenskem in hrvaškem ozemlju Krasa, Istre in Dalmacije. Poleg vseh navedenih vzrokov pa je vojno krojila politična igra velesil. Rusija je uspehe pri prodiranju v Evropo in Azijo potrebovala tudi zaradi hudih notranje-političnih težav. Zato ni bilo naključje, da so srbski organizatorji atentata na Franca Ferdinanda o nameravanem atentatu obvestili ruskega poslanika v Beogradu – in Rusija atentata "seveda" ni preprečila. Vojna se je začela kot umazana politična igra, torej nadaljevanje politike z drugačnimi sredstvi. In besedo je zamenjala krogla.

3.2 Svetovni spopad in soška fronta

Vse države, zapletene v vojno, so bile prepričane, da bo vojna kratka in da bodo nasprotnika zlomile z enim samim, dobro pripravljenim udarcem. Vsi so dajali prednost napadu pred obrambo in, razen Nemcev, zanemarjali vlogo težkega topništva. Nemci, ki so od začetka nosili glavno težo na strani centralnih sil, so se morali boriti na dveh frontah, na zahodni proti Francozom in Britancem ter na vzhodni proti Rusom. Uporabili so stari von Schlieffnov načrt, po katerem je bilo treba z večino enot izsiliti odločitev na zahodni fronti. Da bi se izognil močno utrjeni meji s Francijo, si je von Schlieffen zamislil bliskovit napad po desnem krilu preko Belgije in Luksemburga. Nemci so 4. avgusta 1914 vkorakali v Belgijo in svet je lahko samo strmela nad njihovo močjo in natančno izdelano vojaško strategijo. Hitro napredovanje se je ustavilo šele v začetku septembra, na Marni, kjer so nemške enote prvič doživele večji poraz. S prihodom zime, leta 1914, so se v začetku novembra Nemci na eni strani ter Britanci in Francozi na drugi vkopali, in začelo se je dolgotrajno izčrpavajoče pozicijsko vojskovanje. Pozicijsko

---

bojevanje pa se je začelo tudi na karpatskih prelazih in vrhovih, oziroma na vzhodni fronti (Švajncer, 1998: 318-320). Izkazalo se je, da se v enem, še tako uspešnem sunku, ne da uničiti milijonske armade, in da bo v vojni zmagal tisti, ki ima večje človeške in materialne potencialne (Nešović in Prunk, 1993:7). Med vsemi bojujočimi in nevtralnimi državami v času prve svetovne vojne je posebno mesto zavzemala Italija, ki je bila članica obrambne zveze v katero je vstopila leta 1882. Po pogodbi, podpisani z Avstro-Ogrsko in Nemčijo, bi morala sodelovati v vojni že od samega začetka, če bi bila napadena ena izmed zaveznic. Italija je začela umazano igro "barantanja" z ozemljem z antanto in centralnimi silami. Ni se zadovoljila z obljubo ozemlja Južne Tirolske s strani centralnih sil, zato se je 26. 4. 1915 pogodila z antanto z obljubo "odstopa" ozemlja Trsta, Istre, Dalmacije v tedanjih mejah, pomembnejših Jadranskih otokov, luke Valone (danes Vlore), otoka Sesana (danes Sazan), Trentino in Južno Tirolsko do Brennerja. Italija je tako svojo grabežljivost po tujih ozemljih plačala z vstopom v vojno na strani antantnih sil (Sedmak, 1992: 9). 23. maja 1915 ob polnoči sta si ob meji med Avstro-Ogrsko in Italijo stali nasproti dve armadi. Za Avstro-Ogrsko je bilo jugozahodno bojišče že tretje, na katerem se je morala bojevati, zato se je odločila za obrambno taktiko. Strahovite izgube v prvih desetih mesecih vojne in notranja protislovja, nastala zaradi dualistične ureditve monarhije in nerešenih nacionalnih problemov, so jo precej oslabile, kljub temu pa je imela pred italijansko vojsko veliko prednost - bojne izkušnje (Simić, 1996: 12).

Na posoškem območju bojev so živeli predvsem slovensko govoreči ljudje, ki niso marali politike italijanskega nacionalizma. Bali so se italijanske ekspanzije proti notranjosti države, kar bi posledično prineslo tudi poitalijančevanje in izpodbijanje slovensko govorečega naroda. Zato so slovenski fantje zavestno stopili na stran Avstro-Ogrske monarhije, da zaščitijo svoje domove in svojo zemljo. Slovenski polki so veljali za ene izmed najbolj hrabrih, saj so se borili za svojo zemljo. Poleg slovenskih fantov v avstro-ogrski vojski so se na "nikogaršnji" zemlji borili tudi Bosanci, Hrvatje, Čehi, Madžari, Avstrijci, Poljaki, Ukrajinci, Romuni, Italijani in drugi (Simić, 1996: 14).

Slika 1: Feldmaršal Svetozar Borojevič von Bojna (1856-1920) leta 1915, ko je bil še general pehote (PANG: teh. en. 4, arh. en. 34/12)

Za Avstro-Ogrsko je bilo tretje bojišče na Soči hud udarec, saj je vzhodno bojišče terjalo ogromen krvni davek med vojaki. Avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo je vedelo za cilj italijanskega prodora, v smeri Ljubljane, zato je nameravalo glavno bojišče postaviti ob reko Savo, s tem da bi kasneje prešli v protinapad.

Vendar je ta načrt zahteval mnogo več enot kot pa jih je Avstro-Ogrska imela na razpolago. Zato so se vojaški strategji odločili za obrambno akcijo na reki Soči, da bi lahko čim bolj izkoristili naravne danosti težko prehodnega terena. Odločili so se za osnovno obrambno črto, ki je na slovenskem ozemlju tekla po vrhovih Rombona, Ravelnika, Javorščka, Lipnika, Vršiča, Vrat, Krna in Mrzlega vrha ter se pri vasi Dolje spustila na reko Soče. Proti tolminskemu in goriščemu mostišču je avstrijska obrambna črta prešla na desni breg Soče po gorskem masivu Korade in Sabotina, do Oslavja, Podgore, Kalvarije, preko kraške planote Doberdoba vse do morja. Na tem področju naj bi enote 5. avstro-ogrsko armade s poveljnikom Svetozarjem Borojevičem čim bolj izkoristile naravne danosti terena v obrambne namene. To je bila tudi edina možnost za ustavitev napadalcev, saj je bilo razmerje sil 3:1 in tudi več v korist italijanske vojske. Glavni cilj italijanske 2. in 3. armade je bil prodor v ljubljansko kotlino in zavzetje vseh pomembnejših strateških in komunikacijskih poti. Generalu Cadorna so prekrizali načrte neuspehi ruske vojske na vzhodni fronti, kamor bi pritegnili celotno glavnino avstrijske vojske. Kljub temu pa se je Cadorna odločil, da napade avstro-ogrsko vojsko na Soči s svojo 2. in 3. armado, skupno 14 divizij, ter si preko glavne koncentracije sil na Krasu, goriškem in tolminskem mostišču preko Trnovskega gozda in Postojnskih vrat odpre pot proti Ljubljanski kotlini. Italijanska 2. in 3. armada sta ob vstopu Italije v vojno šteli 250.000 mož, nakar je obramba na drugi strani štela manj kot polovico prej omenjenega števila. Namen je bil jasen, z močnim enkratnim udarcem prebiti obrambno črto in uničiti nasprotnika (Sedmak, 1992: 12-17).

Prvi streli na soški fronti so padli še pred začetkom sovražnosti. V zgornjem Posočju so prvi začeli streljati Avstrijci s topovi iz mogočnih utrdb Predel in Rabelj. Italijanske enote so prečkale mejo, vendar do večjih bojev še ni prišlo, saj so se avstro-ogrske enote, razen na tolminskem in goriškem mostišču, umaknile na levi breg Soče. Italijani so takoj na začetku zapravili možnost hitrega prečkanja spodnjega dela Soče. Prve dni se je odvijalo več kratkih manj pomembnih bitk, kot so: bitka za Prižnico, bitka za Krn, Polovnik, Mrzli vrh itd... Hude izgube na italijanski strani so bile v precejšnji meri posledica pomanjkanja topništva in napačna uporaba razpoložljivih topov. Italijani so se odločili odložiti začetek prve velike operacije in počakati na prihod 20-ih težkih topov. V mesecu dni od začetka vojne so se Italijani prebili na levi breg Soče le na treh mestih: severno od Tolmina, pri Plaveh ter med Zagrejem in Jadranskim morjem. Zato je general Cadorna odločil začeti **prvo soško bitko** še pred koncem koncentracije enot, ki je bila zadnja faza splošne mobilizacije. V več kot dveh letih se je na območju jugozahodnega bojišča zvrstilo dvanajst zloglasnih vojaških operacij. Soška fronta je predstavljala triindevetdeset kilometrov gorskih vrhov Julijskih Alp, tolminskih gričev in gora, goriškega mostišča s preходом v Kras in vse do Jadranskega morja. Tako ni predstavljala manevrskega bojevanja, temveč izčrpavajoče pozicijsko bojevanje po izredno zahtevnem kamnitem terenu. **Italijanska vojska je izvršila enajst vojaških operacij**, med katerimi so bile uspešnejše le **šesta, deseta in enajsta**. S **šesto operacijo**, ki se je začela četrtega avgusta leta 1916, so Italijani dosegli "velik" vojaški in političen uspeh, saj so končno osvojili enega svojih pomembnih ciljev in sicer Gorico (glej prilogo 1). Seveda so ga takoj uporabili v propagandne namene in v mesto vodili novinarje iz celega sveta. Glavni razlog za italijanski uspeh je bilo nedvomno, popolno presenečenje, ki so ga Italijani pripravili branilcem. Italijanskim vojakom je po dolgotrajnih petih ofenzivah le uspelo zavzeti strateško pomemben vrh Sabotina, Šmihela, Podgore, dela Doberdobske planote in najpomembnejše Gorice. Uspeh je bil zelo odmeven, čeprav je bila cena nedvomno previsoka. Napadalci so do šeste soške operacije izgubili že skoraj **179.000** mož, med katere prištevamo padle, ranjene in izginule. Izgube med branilci so bile ocenjene na okoli **107.178** mož (Simić, 1998: 118). Italijanske ofenzive so prinesle le minimalen, skoraj zanemarljiv uspeh napadalcev, ki so mu še botrovale nenadomestljive izgube vojakov. Od maja do septembra leta 1917, so se na soškem bojišču zvrstili dve najbolj krvavi bitki na soških tleh. **Deseta soška operacija** je bila v znamenju silovitega italijanskega topniškega obstreljevanja na področju goriškega mostišča, Vodice, Kuka ter primorskega Krasa. Ogromno število žrtev na italijanski strani je povzročilo vse večje nezadovoljstvo vojakov, kar je

posledično pripeljalo do tega, da se je vse več vojakov predalo brez boja. V Italijanski vojski so se do skrajne meje povečale kazni za upor. Večkrat so izvajali decimiranje in ustrelili vsakega desetega vojaka. To pa je samo še bolj prepričalo vojake, da je vojna nesmiselna. Večje število izgub je bila predvsem posledica povečanja števila topov in drugega orožja. Italijani so v deseti vojaški operaciji izgubili kar **132.000** vojakov (po podatkih iz italijanske literature okoli **100.000** mrtvih in ranjenih), **27.000** pa jih je bilo zajetih. Branilci so izgubili **52.000** vojakov, **23.400** pa jih je bilo zajetih, skupaj kar **46%** Borojevičeve soške armade (Simić, 1998:153). **V enajsti italijanski ofenzivi** so bile izgube še večje, kar je pripeljalo do tega, da se je omenjena ofenziva zapisala v zgodovino kot najbolj krvava bitka med vsemi soškimi, obenem pa je bila proglašena za najbolj krvav spopad na slovenskih tleh. V 27-ih dneh enajste soške operacije je padlo **40.000** italijanskih vojakov, ranjenih je bilo okoli **110.000**, v avstro-ogrskih vrstah pa je bilo v slabem mesecu več kot **10.000** mrtvih, **45.000** ranjenih, **20.000** obolelih in **30.000** pogrešanih vojakov (Simić, 1998: 157-159).

Največji odmev soške fronte pa je pripadel **avstrijsko-nemškemu preboju** pri Kobaridu, ki je pomenil zaključno fazo vojaških operacij na posoškem bojišču. Uspehi Italijanov so bili v enajstih ofenzivah kar premajhni. Zasedli so samo Gorico, zahodni rob Banjšic in 12 km dolg prodor na Krasu. Ti rezultati in hude izgube (kar **150.000** mrtvih od začetka vojne) so hudo načeli moralo in razpoloženje italijanskih vojakov. Izgube v avstro-ogrski vojski pa so kazale, da obramba še ene italijanske operacije ne bi zdržala. Zato so se v poveljstvu odločili začeti s pripravami na **proti-ofenzivo**. Izkazalo se je, da je ne bodo mogli izpeljati sami, zato so poklicali na pomoč še Nemce. Izrednega pomena je bilo to, da Italijani ne bi odkrili priprav na ofenzivo. Enote so poslali na bojišče tik pred napadom. Bali so se tudi, da bi dezertarji izdali datum napada, zato so navodila zadrževali do zadnjega trenutka. Zaradi premoči Italijanov so se odločili tudi za bojne pline, ki bi na ključnih mestih (predvsem na prvih bojnih črtah) onemogočile odpor. Cilji ofenzive so bili: prebitje fronte pri Tolminu in Bovcu in prodor vsaj do črte Humin (Gemona) - Čedad (Cividale). Italijanski generali so zahtevali močno obrambo. Kljub dvema uspešnima avstro-ogrskima proti-ofenzivama sploh niso imeli organizirane prave obrambne strategije. In navsezadnje, kljub znanim podatkom o datumu plinskega napada, čete niso bile ustrezno zaščitene. Italijanska plinska maska je bila preveč preprosta in je varovala samo pred klorom in tudi teh vojakov marsikje sploh niso imeli. 24. oktobra so ob 2.00 zjutraj v oblačnem in deževnem vremenu zagrmeli vsi avstro-ogrski in nemški plinometi. Začelo se je silovito rušilno obstreljevanje italijanskih topniških položajev in utrd. Ob 9.00 se je začel napad pehote. Toda napad na Rombonu in na Nevejskem prevalu je bil odbit. Zavzeli pa so italijanske

položaje pri Bovcu. Italijani so se začeli umikati. Najprej iz Bovca, Čuklje, s planine Jama, Polovnika, Krasjega vrha in Planine Predolina, kjer so omogočili prost prehod proti Kobaridu (Sedmak, 1992: 26). Ko so le-ti izvedeli za padec Kobarida, so se umaknili na tretjo obrambno črto in tako omogočili, da so se Avstro-Ogrci prosto premikali proti Učji. Zaradi zavzetja doline ni bilo več smiselno braniti Krna in so se tako Italijani umaknili tudi od tam. Pri Tolminu so napadale nemške čete. Prodrle so do Hlevnika, ki sploh ni bil branjen. Nato so napadli tudi Matajur, na katerem so se Italijani po dveh napadih vdali. Na Banjšicah pa jim ni uspelo zadržati že osvojenih italijanskih jarkov. Avstro-ogrska vojska je potem, ko je osvojila dolino proti Učji in pobočja Skutnika in Kala, zavzela vas Učjo. Zasedli so še Kobariški Stol, ključno točko italijanske obrambe. Sedaj je bil rezultat bitke več kot ugoden za avstro-ogrske in nemške enote. V italijanski obrambi je bila 32 km dolga vrzel. Cadorna je zato umaknil čete na zahodni rob Banjšic. Kot zadnjo obrambno črto je označil Tilment (Tagliamento). 27. oktobra se je začel splošen italijanski umik. Ogromna vojska se je premikala proti zahodu. Ta umik se je vse bolj spreminjal v panični beg. Toda Avstro-Ogrci in Nemci se niso ustavili. Nadaljevali so z ofenzivo in 9. novembra prišli do Piave. Tam pa so jih ustavile združene italijansko - francosko - britanske čete (Hmelak, 1967: 98). Tako se je s prihodom zime končala avstro-ogrska ofenziva, ki jo štejemo med najuspešnejše preboje prve svetovne vojne. Kljub strahovitemu porazu pa Italijani niso klonili in za Avstro-Ogrsko je bil poraz v svetovni vojni le preložen. Izgube centralnih sil v zadnjem napadu so ocenjene na **70.000** ranjenih, mrtvih, obolelih, izginulih in zajetih. Italijanska vojska pa je imela po podatkih takratne parlamentarne komisije **333.000** mrtvih, ranjenih, izginulih in zajetih vojakov in častnikov. Nadaljnjih **350.000** vojakov se je razbežalo po celotni Italiji (Simić, 1998: 178 - 229).

V dveh letih in pol bojev, je ob reki Soči umrlo več kot **300.000** vojakov vseh narodnosti. Premirje, podpisano v vili Giusti pri Padovi, 3. novembra 1918, se je izkazalo za prepozno; za **1.016.200** vojakov avstro-ogrske armade in **568.000** italijanskih vojakov. Zanimiv je bil epilog predzadnjega avstro-ogrskega zunanjega ministra grofa Otokarja, ki je leta 1919 zapisal: *"Kako bi razpadla monarhija, če bi se ji uspelo izogniti vojni, je težko reči. Zanesljivo pa bi bil razpad mnogo počasnejši in manj strašen. In gotovo ne bi potegnil v vrtinec celega sveta. Morali smo umreti, le način smrti smo lahko izbirali in izbrali smo najstrašnejšega"* (Simić, 1998: 230).

4. ZAKONODAJNO – PRAVNA PODLAGA ZA OHRANJANJE VOJAŠKIH DOKAZOV

4.1 Pravna ureditev ostalin prve svetovne vojne v času skupne države Jugoslavije

Pravna podlaga za ohranjanje vojaških ostalin se je začela razvijati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in sicer v času skupne države Jugoslavije. Vzrok za pravno ureditev tega področja je bila predvsem ohranitev dediščine druge svetovne vojne. Z razvojem socializma, ki je povečeval partizanska herojstva, se je začela razvijati pravna podlaga za zaščito vseh zgodovinsko vojaških dokazov iz obdobja obeh velikih vojn, predvsem pa druge svetovne vojne. V sedemdesetih letih so vse večjo besedo dobivala združenja borcev NOB, ki so močno vplivala na izdelavo potrebne zakonodaje. Leta 1961 je bil sprejet Zakon o grobiščih in grobovih borcev, spremenjen leta 1973, 1974 in 1978, po katerem so se za grobišča in grobove borcev štela grobišča, kostnice, grobnice in grobovi borcev NOV Jugoslavije, borcev za severno mejo v letih 1918 in 1919 in slovenskih vojnih dobrovoljcev iz vojn v letih 1912 do 1918, pripadnikov bivše Jugoslovanske vojske, padlih v boju s sovražnikom, jugoslovanskih vojnih ujetnikov in drugih žrtev sovražnikovega nasilja. Med vojna grobišča so spadala tudi s spominskimi znamenji označena grobišča, iz katerih so bili posmrtni ostanki padlih preneseni v drug kraj.² V tem zakonu je bilo urejeno tudi upravljanje in lastnina grobov in grobišč, ter vzdrževanje. V letu 1973 je prišel v veljavo tudi Zakon o pokopališčih in grobovih borcev v tujini, ki je opredeljeval vzdrževanje in ureditev grobišč borcev NOV Jugoslavije v tujini. Tu se je pravna podlaga nanašala na mednarodne sporazume s sosednjimi državami: Avstrijo, Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Po teh sporazumih je bila ureditev in vzdrževanje grobov padlih borcev vezana na tradicije in običaje zadevne države. Dejansko so bili ti sporazumi vezani predvsem na dediščino druge svetovne vojne in le v manjši meri tudi prve. Leta 1975 je prišel v veljavo Zakon o zaznamovanju in vzdrževanju pokopališč in grobov pripadnikov zavezniških in drugih tujih armad v Jugoslaviji, s katerim so bili pravno urejeni predvsem grobovi zavezniških sil in drugih tujih armad druge svetovne vojne. Večino vprašanj je bilo na temo urejanja in vzdrževanja grobišč borcev NOB, v manjši meri tudi borcev soške fronte.

---

² Povzeto po Zakonu o grobovih in grobiščih borcev, 2.člen, Uradni List SFRJ št.: 68/1961

4.2 Pravna ureditev dediščine prve svetovne vojne v sodobnem času samostojne Republike Slovenije

Kulturna dediščina (v nadaljnjem besedilu: dediščina) so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma ohranjena materializirana dela, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu. Dediščina so predvsem arheološka najdišča in predmeti; naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana naravna in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb umetnostne, zgodovinske ali tehnične pričevalnosti; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami in dogodki naše politične, gospodarske in kulturne zgodovine; arhivsko in knjižnično gradivo; predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, umetnostno-zgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, sociološkega, antropološkega, etnološkega ali naravoslovnega pomena, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja na Slovenskem. Kulturna funkcija dediščine pomeni neposredno vključevanje dediščine v prostor in aktivno življenje, predvsem na področju vzgoje, posredovanja znanj in izkušenj preteklih obdobj, ter krepitev narodne samobitnosti in kulturne identitete. Kadar ima kulturna dediščina elemente, s katerimi je dokazana kontinuiteta ali posamezna stopnja kulturnega in civilizacijskega razvoja, ali ki predstavljajo kakovostni dosežek ustvarjalnosti, lahko ta dediščina dobi status *kulturnega spomenika*. Dediščina iz prejšnjega odstavka, ki predstavlja vrhunski dosežek ustvarjalnosti oziroma ključno ali redko ohranjeno dokazilo določenega obdobja zgodovinske preteklosti, lahko zaradi svojega posebnega ali izjemnega pomena dobi status *spomenika državnega pomena ali spomenika lokalnega pomena*. Iz omenjenega zakona soška fronta predstavlja zgodovinski spomenik, kajti zgodovinski spomeniki so območja, stavbe, predmeti ali zbirke predmetov, ki značilno ponazarjajo in izpričujejo politično zgodovino, zgodovino vojn in vojaštva. Iz tega zakona pa soška fronta predstavlja tudi arheološki spomenik, umetnostno-zgodovinski spomenik, naselbinski spomenik, etnološki spomenik in kulturno krajino kot spomeniško območje.³

Zakon o varstvu kulturne dediščine opredeljuje ostaline, muzeje in druge pomembne zbirke, ki predstavljajo našo dediščino. **Ostaline** predstavljajo sledove človeka iz preteklih obdobj in so del kulturno arheološke dediščine ter se nahajajo v muzejih, drugih zbirkah in na prostem. **Muzeji** zbirajo, urejajo in hranijo premično dediščino; dokumentirajo premične spomenike, jih proučujejo, raziskujejo in pripravljajo študije in elaborate za njihovo varstvo ter opravljajo druge

---

³ Povzeto po Zakonu o varovanju kulturne dediščine, 1.– 6. člen, Uradni list RS, št. 7/99

strokovne naloge varstva premične dediščine na območju oziroma področju, za katerega so ustanovljeni. Pripravljajo razstave, publikacije in druge oblike predstavljanja dediščine v državi in tujini. Strokovno sodelujejo s fizičnimi in pravnimi osebami zasebnega prava, ki imajo zbirke premične dediščine (zasebne muzejske zbirke), pri urejanju in predstavljanju zbirk. Muzeji razvijajo določene tehnične dejavnosti ter opravljajo varstvena dela na posameznih premičnih spomenikih. Muzeji so državni, pokrajinski, mestni, občinski in zasebni. Državni muzej opravlja naloge varstva premične dediščine, ki je državnega pomena; v tem primeru preučuje tudi premično dediščino, ki je zunaj Republike Slovenije (v nadaljevanju: RS). Skrb za varstvo nepremične in premične dediščine prevzema država preko Javnega zavoda za varstvo kulturne dediščine.⁴

Pravna podlaga o **vojnih grobiščih** je opredeljena v zakonu o vojnih grobiščih, kateri opredeljuje, da so to grobišča vojaških oseb, padlih v vojni ali umrlih med vojno zaradi vojnih dogodkov na ozemlju RS. Pri ohranjanju in vzdrževanju pokopališč, grobišč in druge nepremične dediščine država, preko Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, dodeljuje koncesije javnim zavodom oziroma pravnim in fizičnim osebam, za opravljanje obnovitvenih in vzdrževalnih del. Fizične in pravne osebe zasebnega prava smejo samo z dovoljenjem ministra izvajati naloge na področju varstva dediščine kot so zbiranje podatkov o dediščini in spomenikih, posegi v dediščino, razstavljanje in predstavljanje dediščine v javnosti in hramba in varovanje premične dediščine.⁵

Podjetnik posameznik ali pravna oseba, ki *trguje* z dediščino, mora voditi evidenco prodaje in drugih poslov z dediščino. V evidenco se vpisujejo podatki o izvoru predmetov dediščine, opis in prodajna cena predmeta ter podatki o kupcu. Muzejsko gradivo, ki je v lasti države oziroma lokalne skupnosti in ga hrani muzej, je prepovedano odtujiti, razen če gre za *izmenjavo*, ki pomeni bistveno dopolnitev spomeniške zbirke, o čemer odloča na predlog muzeja minister oziroma pristojni organ lokalne skupnosti. Predmet z domnevo dediščine, ki ga kdor koli najde na površju zemlje, pod njim ali v vodi, je *lastnina države*. Kdor odkrije dediščino, mora takoj poskrbeti, da ostane ta nepoškodovana ter na mestu in v položaju, kot jo je odkril, o najdbi pa takoj obvestiti javni zavod. Iz Zakona o varovanju kulturne dediščine lahko dobro vidimo, da so vse najdbe in ostaline (na prostem ali v zbirkah) na področju poteka soške fronte v lasti države. Razvidno je, da vsak zasebnik, ki se ukvarja z zbiranjem in hranjenjem ostalin, mora nujno

---

⁴ Povzeto po Zakonu o varovanju kulturne dediščine, 20.– 24. člen, Uradni list RS, št. 7/99

⁵ Povzeto po Zakonu o vojnih grobiščih, 2. člen, Uradni list RS, št 65/2003

pridobiti vsa dovoljenja in dobiti soglasje ministrstva za izvajanje hrambe in varovanja premične dediščine (star vojaški material in orožja), zbiranje podatkov, posegov v dediščino in razstavljanje in predstavljanje dediščine v javnosti (muzeji in zbirke ostalin).⁶ Dovoljenje za izvajanje nalog lahko zasebniki oz. fizične in pravne osebe zasebnega prava in javni zavodi, ki izpolnjujejo potrebne strokovne, kadrovske in tehnične pogoje. Iz tega lahko vidimo, da se tehtnica nagiba v prid javnih zavodov, zaradi ustrezne tehnične in kadrovske politike, ki jo zasebnik le s težavo izpolni.

Zakonodajna veja oblasti pa ureja tudi nekatere nujne programe RS na področju kulture, obsega potrebnih sredstev za njihovo izvedbo, vire sredstev in način njihovega zagotavljanja. Naj samo omenim, da je Slovenija za sanacijo najbolj ogroženih in najkvalitetnejših objektov (kulturne dediščine) namenila 29.319.500.000 tolarjev od leta 2004 do 2008. Za obnovo ostalin soške fronte je namenjenih 65.000.000 tolarjev in sicer za obnovo poti soške fronte v Krnskem pogorju (45 mio SIT) in ureditev stražarnic in spomenikov na Sabotinu pri Gorici (20 mio SIT) (program Phare). Skupna predvidena sredstva za obnovo vseh vojaških spomenikov prve in druge svetovne vojne za leto 2004 do 2008 so ocenjena na okoli 9.589.000.000 tolarjev.⁷

4.3 Mednarodno pravna ureditev dediščine soške fronte med udeleženiimi državami jugozahodnega bojišča

Po mednarodnih pravnih pogodbah in sporazumih Slovenija sodeluje z državami ali območji držav, ki so bile vpletene v vojne in politične odnose prve svetovne vojne. Aktivno sodeluje z Italijo, Avstrijo, Nemčijo, Madžarsko, Češko, Slovaško, Ukrajino in drugimi državami. Med njimi so nastale razne mednarodne pogodbe in sodelovanja, predvsem na področju varstva kulturne dediščine. Zaradi geografske lege soške fronte, poteka nedvomno največ sodelovanja prav med Italijo in Slovenijo. Vlada RS in Vlada Italijanske republike sta se v sporazumu o urejanju vojnih grobišč dogovorili o zagotovitvi trajne zaščite vojnih pokopališč, posameznih grobov, posameznih in skupnih grobišč in spominskih obeležij na svojih državnih ozemljih. Pogodbenci sta se zavezali, da bosta preko pristojnih organov izmenjavali podatke in druga drugi pomagali pri zbiranju podatkov o vojnih grobiščih. Obe državi preko posameznih društev

---

⁶ Povzeto po Zakonu o varovanju kulturne dediščine, 36.–58. člen, Uradni list RS, št. 7/99

⁷ Povzeto po Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi, Uradni list, št. 108/2002

sodelujeta na področju čiščenja in urejanja dediščine soške fronte, obnavljanja in vzdrževanja spomenikov, grobnic, grobišč in drugih monumentalnih ostalin. Trenutno obe intenzivno uresničujeta projekt Phare – obnova zgornjega Posočja, predvsem pri strokovni pomoči obnove poti soške fronte v Krnskem pogorju (obnova kavern, spomenikov in drugih objektov na visokogorskem grebenu od Krna, Botognice, Mrzlega vrha, Peskov do Vršiča). Prav tako italijanska stran sodeluje s slovensko pri obnovi kavern in strelskih povezovalnih jarkov na Sabotinu in Vodicach.⁸

Po razpadu Avstro-Ogrske je na njenem teritoriju nastalo več držav, ki so nasledile njeno dediščino. Zato države naslednice, kot so Avstrija, Madžarska, Slovenija, Češka, Slovaška, Ukrajina in druge, vsaka po svoji zakonodajno pravni podlagi urejajo dediščino prve velike vojne. Po zakonu so urejena sodelovanja na področju varovanja kulturne dediščine med Slovenijo in Nemčijo, med Slovenijo in Ukrajino med Slovenijo in Avstrijo, med Slovenijo in Madžarsko, med Slovenijo in Češko (program sodelovanja v kulturi, znanosti in izobraževanju) in med Slovenijo in Slovaško. Zaradi posledic druge svetovne vojne pa je bilo največ sporazumov in drugih pogodb sklenjenih med Slovenijo in Nemčijo. Tako je bil leta 1998, med Vlado RS in nemško Vlado, sklenjen sporazum o varovanju in obnavljanju grobišč na ozemlje držav pogodbenic. Vlada RS je s tem sporazumom dovolila Vladi Nemčije, da na lastne stroške in v skladu s sporazumom ureja in vzdržuje nemške vojne grobove in vojna grobišča, ki so na ozemlju Slovenije. S tem sporazumom sta se državi dogovorili o urejanju vojnih grobov, grobišč, spomenikov na ozemlju omenjenih držav. Državi urejata pokopališča in vse monumentalne ostaline iz prve in druge svetovne vojne.⁹

5. OBELEŽJA SOŠKE FRONTE SKOZI OSTALINE SOŠKIH BITK

Kot obeležja soške fronte skozi ostaline bitk razumemo predvsem materialne in otipljive dokaze kot so grobišča, kostnice, spomeniki, spominske plošče, muzeji, javne in zasebne zbirke ter vse ostaline na prostem, kot so strelski jarki, kaverne, bunkerji, trdnjave, opazovalni stolpi in drugo (glej prilogo 2). Ostaline soške fronte, ki se danes pojavljajo v muzejih, muzejskih zbirkah in na prostem, predstavljajo (bridke) spomine na sam potek vojne in vojne dogodke. Hkrati pa

---

⁸ Povzeto po Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado italijanske republike o urejanju vojnih grobišč, 2. člen, Uradni list RS, št. 5/97

⁹ Povzeto po Registru pravnih predpisov Republike Slovenije za leto 2001, ki evidentira pravne predpise med vsemi državami podpisnicami bilateralnih in multilateralnih pogodb, Uradni list Republike Slovenije, št. 31/01

opozarjajo na pomembnost slovenskega prostora v vojaški zgodovini ter razvoja kulture slovenskega naroda.

Zaradi lažje sistemizacije sem se odločil, da opišem in prikažem ostaline soške fronte po posameznih regijah oziroma upravnih enotah (v nadaljevanju UE). Pomembnejša območja, kjer se ohranjajo ostanki iz Posočja, so štiri območja upravnih enot in sicer UE Sežana, UE Nova Gorica, UE Tolmin in UE Ajdovščina. Nekaj ostalin je zabeleženih tudi v UE Postojna, Jesenice, Idrija in Logatec. Izhodiščna točka bo UE Nova Gorica, oziroma območje in okolica Nove Gorice, ki je tudi v času poteka soške fronte predstavljala najpomembnejši strateško-zavojevalni cilj italijanske vojske. Predstavitev zgodovinskih dokazov pa se bo nadaljevala z okolico Sežane, skozi kraško območje Kostanjevice na Krasu ter obstoječih kraških vasi proti goriškem mostišču. Soča nas bo popeljala proti Kanalu, Mostu na Soči do Tolmina in Kobarida, kjer se področje frontne verige močno dviga proti julijskim vrhovom od Krna do Vršiča. Opis ostalin in hranjenje le-teh, so zbrani v treh širših sklopih:

- Prvi sklop opisuje grobišča, spomenike in spominske plošče, ostale na področju soške fronte v Sloveniji. Osredotočil sem se predvsem na grobišča, ki so javno vidna, in ohranjena v prvotni obliki. Zaradi tega je število grobišč bistveno manjše, saj je veliko takih, od koder so posmrtni ostanki odpeljani v matične države padlih vojakov. Glede na lego so grobišča predstavljena po območjih UE, kar predstavlja najlažjo sistemizacijo glede predstave grobišč.¹⁰
- Drugi sklop zajema muzeje, javne in privatne zbirke ostankov iz Posočja. Smatram, da bo predstavitev muzejev in drugih za to primernih objektov, pripomogla k osveščanju ljudi glede nesmisla vojne in njenih posledic. Zaradi bojazni zaplembe starega vojaškega materiala se pri zasebnih zbirkah v hišah in drugih objektih pojavlja problem anonimnosti lastnika tega imetja. Zaradi tega želim opozoriti na nujnost oblikovanja ustrezne zakonodaje. Zasebne zbirke ostalin soške fronte so v večji meri urejene zelo lično in estetsko, ki se lahko merijo z ravni najboljših javnih (lokalnih, državnih) muzejev. Zato je pomembno, da pravni okvir dovoli prikaz te vrste kulturne dediščine celotni javnosti tako, da določi kontrolo in prepreči trgovanje z ostalinami. Zavedati se moramo, da vstopamo v Evropsko unijo in zvezo NATO, kar pomeni, da se bo trg za prodajo teh predmetov zelo povečal.

---

¹⁰ Upravne enote po pooblastilu Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve skrbijo za ureditev in obnavljanje grobišč.

- Tretje področje se nanaša na ostaline na prostem, kot so strelski jarki, bunkerji, zaklonišča, železnice in drugi vojaški objekti. Ostaline iz te alinee so vidne širši javnosti, zato bom določil lokacije in namembnosti le teh. Nekateri objekti so na zelo zahtevnih področjih na visokogorskem terenu.

5.1 Pokopališča, grobišča, nagrobni spomeniki in spominske plošče iz prve svetovne vojne ohranjeni v Posočju

Omenjeni naslov predstavlja najbolj zgovorna dejstva o obstoju soške fronte, in sicer podatke o grobiščih. Po podatkih zgodovinskih in pokrajinskih arhivov ter Upravnih enot, je na območju Republike Slovenije zabeleženih in evidentiranih okoli sto primerov urejenih grobišč iz prve svetovne vojne. Podatek še zdaleč ne govori o realnem številu grobišč nastalih med vojno in takoj po njej.¹¹ Po pogovorih s starejšimi ljudmi naj bi vsaka vas imela vojno pokopališče. Ubite vojake so z vozovi vozili po vaseh, nakar so jih domačini pokopali na posebnem vojnem ali pa krajevnem pokopališču. Natančnega števila med vojno narejenih pokopališč, nihče ne pozna, vendar se po govoricah tam živečih ljudi številka poveča za desetkrat.

Slika 2: Italijansko pokopališče v Zdravščini v bližini Sovodnja (Italija). Pokopališče je nastalo leta 1916 in je bilo po vojni v celoti prekopano in posmrtni ostanki preneseni v kostnico v Redipuglio (PANG, teh.en.4, arh. en. 34/4).

Od dvajsetega do štiridesetega leta prejšnjega stoletja je bila večina manjših grobišč prekopana in odpeljana v kostnice na Oslavje, Redipuglio in Kobarid. Tako naj bi italijanske oblasti prekopale več desetisoč posmrtnih ostankov padlih vojakov in jih prenesle v kostnice. Skoraj vsa večja pokopališča so ostala

nedotaknjena, načel jih je le zob časa. Veliko vojnih grobišč je bilo uporabljenih za nadaljevanje krajevnih pokopališč. Velik problem predstavljajo posamezni grobovi padlih vojakov, ki se

¹¹ Opis pokopališč je povzet po lastno urejenih evidencah Upravnih enot, ki hranijo podatke o lokaciji in urejenosti posameznih, predvsem večjih vojaških pokopališč in spomenikov na področju poteka soške fronte. Upravne enote preko Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve skrbijo za evidentiranje in urejenost vseh grobišč, tudi vojnih.

pojavnjajo na gozdnih površinah Trnovskega gozda in območja Banjšic, na območju Krnskega pogorja in tudi na območju primorskega Krasa. Problem se kaže v številčnosti omenjenih grobov in s tem povezani finančni zahtevnosti evidentiranja. Evidentirani so predvsem posamezni grobovi v večjih urbanih naseljih in na civilnih, krajevnih pokopališčih, kjer je dostop do njih enostaven. Nadaljnji problem predstavljajo grobovi v višje ležečih predelih in na močno pogozdenih območjih. Problematika evidentiranja omenjenih grobov pa niso samo finančni stroški, temveč tudi nerazpoznavnost napisov na spominskih ploščah in nagrobnih kamnih.

Takoj po vojni so tam živeči ljudje uporabljali nagrobne kamne in spominske plošče kot gradbeni material za izgradnjo hiš, skednjev, obcestnih zidov in obnovo porušenih objektov. Tako se je osiromašilo ogromno vojnih pokopališč, predvsem na goriškem in tolminskem. Še danes lahko v marsikateri "škarpi" opazimo razne napise, posvečene soški fronti. Ljudje so dejansko s tem preživeli in si za silo uredili znosne pogoje za življenje. Glede ureditve grobišč je imela daleč največjo vlogo Kraljevina Italija, ki je z Rapalskim sporazumom¹² dobila večino ozemlja poteka soške fronte. Uredili so italijanska in prav tako avstrijska ter nemška pokopališča. Italija ne razpolaga z velikimi vojnimi grobišči, saj so vsi ostanki spravljani v kostnicah. Največ obnovitvenih del je slednja naredila takoj po vojni, do tridesetih in štiridesetih let prejšnjega stoletja. Danes lahko v Italiji najdemo čudovito ohranjene in vzdrževane kostnice in prav tako avstro-ogrška grobišča. V prvem in drugem desetletju po vojni so bili postavljeni tudi nagrobni spomeniki, kakšnega lahko še danes vidimo v vasi Avče pri Kanalu (glej prilogo 3). Teritorij celotne Primorske je bil pod italijansko oblastjo, zato so slovensko govoreči ljudje prepustili usodo urejanja grobišč fašističnemu režimu, takrat velike Italije. Nekateri svojci padlih vojakov so uredili grobove na krajevnih pokopališčih, vendar je teh le malo ohranjenih. Vidimo jih lahko še na krajevnem pokopališču v Volčji Dragi, Šempasu in nekaterih drugih. Ljudje so bili v tistih časih na robu preživetja in so se organizirano ukvarjali s prodajo raznovrstnega vojaškega materiala in vojaških ostankov. Trgovali so tudi z nagrobnimi kamni, ki so bili uporabni pri izgradnji kamnitih hiš in drugih objektov. V diplomskem delu je opisanih devetdeset evidentiranih grobišč, ostalih spomenikov in drugih dokazov, ki potrjujejo obstoj grobišča. Večino grobišč sem si sam ogledal in večino tudi poslikal. Orientacijo o lokaciji

---

Na podlagi evidenc o grobiščih v UE, omenjeno Ministrstvo dodeljuje najprimernejšim javnim zavodom koncesijo za varovanje in obnovo vojaških pokopališč.

¹² Sporazum sklenjen 12.11.1920 med Kraljevino SHS in Italijo v Rapalu. Italija je dobila Trst, Gorico, Gradiško, del Kranjske, Istro, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo in Pelagružo. Jugoslavija je tako izgubila okoli 50.000 Slovencev in Hrvatov, ki niso nikoli dobili manjšinske pravice.

grobišč sem pridobil iz podatkov UE Nova Gorica (Oddelek za občo upravo), ki skrbno beleži lokacije obstoječih grobišč in preko primernih zavodov (Komunalni zavod) tudi skrbi zanje.

5.1.1 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na območju UE Nove Gorice

Območje Upravne enote (v nadaljevanju: UE) Nova Gorica razpolaga z devetindvajsetimi javnimi lokacijami vojnih grobišč iz prve svetovne vojne. Nekateri posamezni grobovi so locirani na civilnih pokopališčih in teh je vsaj 61. Naj omenim, da obstaja veliko posameznih grobov, ki niso evidentirani v zbirkah in evidencah Upravnih enot ali drugih upravnih organov. Po intervjuju s podpredsednikom Društva soška fronta Davidom Erikom Pipanom je takih lokacij na omenjenem območju vsaj petdeset ali tudi več. Med tem sem se sam odpravil do nekaterih neevidentiranih grobov in opazil, da je prepoznavanje napisov na poškodovanih nagrobnih ploščah nemogoče. Na Goriškem razpolagajo z največ vojaškimi pokopališči iz prve svetovne vojne v Sloveniji. Večina so ohranjena in urejena, nekaj pa jih je bilo v zadnjih letih, vsaj delno obnovljenih. Na območju UE Nova Gorica je pokopanih približno 19.122 vojakov, predvsem iz prve svetovne vojne. Od tega je znanih 1.030 imen padlih vojakov vseh narodnosti sodelujočih na soški fronti. Za večino večjih vojaških pokopališč so bili izdelani obširnejši opisi na podlagi različnih virov in dokumentacije. Velik problem predstavlja kategorizacija grobišč med vojaškimi in družinskimi grobovi. V ta namen bo potrebno preko terenskih raziskav uvrstiti grobove po kategorijah. Zaradi te nejasne kategorizacije pa se pojavlja problem vzdrževanja omenjenih grobišč. Obširni terenski ogledi grobišč so bili narejeni leta 1998/99. Pojavlja se tudi problem nejasnosti imen na spomenikih in spominskih ploščah, kar posledično kaže, da dejansko število pokopanih v grobnicah in grobovih ni natančno znano (Cotič, 1999: 2).

Tabela 1: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in italijanskih vojakov na območju UE Nova Gorica.

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Posebnost pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
AJŠEVICA	Obnovljen spomenik brez nagrobnih znamenj	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	Ni podatka
AVČE	Spomenik v obliki italijanskega bajoneta	Italijanski vojaki	Ni podatka
BANJŠICE	Nagrobniki v osmih vrstah	Avstro-ogrski vojaki	300
BATE	Iz starih nagrobnikov narejen ovalni zid	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka

BRANIK	Betonski križi pritrjeni na podporni zid	Avstro-ogrski vojaki	360
BRANIK 2	Nagrobniki pritrjeni na podpornem zidu	Avstro-ogrski vojaki	270
BUKOVICA	Veliki kamniti križi na mestu grobov	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	300
ČEPOVAN	Centralni spomenik v obliki piramide	Avstro-ogrski vojaki	8000
GRGAR	Skupen spomenik pred vhodom na pokopališče	Avstro-ogrski vojaki	110
KAL NAD KANALOM	Travniki ograjeni s stebriči in žično ograjo	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	Ni podatka
LIPA 1	Spomenik v centru pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	380
LIPA 2	Piramidalni spomenik z betonskim križem	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
LOKE	Tipski ležeči nagrobni kamni s križem v sredini	Avstro-ogrski vojaki	380 - 400
NEMCI	Ostali trije nagrobni kamni ob glavnem zidu	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
OSEK	Ohranjenih le nekaj večjih nagrobnikov	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	4 - 100
OŠEVLJEK	Tlakovana pot do osrednjega spomenika	Avstro-ogrski vojaki	600 - 1000
PRVAČINA	Leži ob civilnem pokopališču, kjer je viden avstro-ogrski spomenik	Avstro-ogrski vojaki	2500
RAVNICA	Centralni spomenik s tremi nagrobniki	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
RENČE	Skupen nagrobnik v obliki križa	Avstro-ogrski vojaki	500 - 600
SOLKAN	Visok piramidalni spomenik v centru	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	1300 - 1500
ŠEMPAS	Grobova na civilnem pokopališču	Avstro-ogrski vojaki	2 - 10
TEMNICA	Piramidalni spomenik v centru pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
VOLČJA DRAGA	Betonski zid s piramido v središču	Avstrijski vojaki	700
VOGRSKO	Dve samostojni grobnici	Avstro-ogrski vojaki	18
VOJŠČICA	Piramidalni spomenik na civilnem pokopališču	Avstrijski in nemški vojaki	Ni podatka
ZALOŠČE 1	Centralni spomenik v sadovnjaku	Avstro-ogrski vojaki	2000
ZALOŠČE 2	Prostor ograjen z žično ograjo	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka

ŽIGONI	Tri metre visok centralni spomenik	Avstro-ogrski vojaki	300

Vir: (Cotič, 1999: 2 - 98)

Na območju UE Nova Gorica so vojna grobišča iz prve svetovne vojne dokaj dobro ohranjena in vzdrževana, kajti vsa so ograjena ne glede na stanje ohranjenosti (glej prilogo 4). Veliko število grobišč je bilo takoj po vojni uničenih, saj so bili posmrtni ostanki padlih vojakov (italijanskih) preneseni v kostnice na Oslavlju in Redipugliji. Po koncu prve svetovne vojne so vojna grobišča množično prekopavali in uporabljali nagrobne spomenike kot nadomestek za gradnjo porušenih kamnitih hiš, hlevov in obcestnih škarp. Danes so še vedno vidne kamnite škarpe narejene iz vojaških spominskih plošč v Avčah, Vogrskem, Kanalu, Kalu nad Kanalom in še marsikje. Spominske plošče pa lahko zasledimo tudi v napol podrti hiši v zaselku Fobca pri Grgarju in v kamniti hiši v vasi Lokve na Banjški planoti. Skupni problem vojnih grobišč prve svetovne vojne na Goriškem so predvsem pomanjkanje označevalnih tabel in dostopnost do grobišča. Za ureditev grobov, grobišč, nagrobnih spomenikov in spominskih plošč skrbi Komunalno podjetje Nova Gorica, ki na podlagi Zakona o varstvu kulturne dediščine in pogodbe med Ministrstvom za delo, družino in socialne razmere, ureja in vzdržuje vsa vojna grobišča na območju Upravne enote Nova Gorica. Vsa vzdrževalna dela strokovno vodi in nadzira Upravna enota in druge pristojne službe. Po mnenju nekaterih javnih služb in posameznikov bi bilo potrebno zavarovati vse lokacije in pri vsaki obnovi zahtevati soglasje pristojnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. Vsa urejena vojaška pokopališča iz prve svetovne vojne, ki imajo poleg spominske vrednosti tudi zgodovinsko, bi bilo potrebno vključiti v turistično ponudbo pokrajine (Cotič, 1999: 2).

5.1.2 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Sežana

Na območju UE Sežana razpolagajo s sedemdesetimi lokacijami vojnih grobišč. Od tega je 55 lokacij na urejenih krajevnih pokopališčih, 14 na vojaških pokopališčih in ena lokacija izven pokopališča. Na nekaterih krajevnih pokopališčih pa naj bi bili ohranjeni še posamezni grobovi avstro-ogrskih vojakov, padlih v prvi svetovni vojni. Precej vojaških pokopališč iz prve svetovne vojne je opuščениh. Večina teh pokopališč je še delno ohranjenih. Na največjem vojaškem pokopališču Gorjansko ravno potekajo obnovitvena dela. Na vseh pokopališčih in grobiščih skupaj je pokopanih po do sedaj zbrani evidenci preko 32.000 vojakov in žrtev vojne. Glavni delež seveda nosijo vojaki, padli v prvi svetovni vojni. Ohranjenih je 22 grobišč. V letu 1998 so

potekale terenske raziskave vojnih grobišč iz prve svetovne vojne. Veliko problematiko pri terenskih ogledih predstavljajo velike množice popisanih družinskih grobov. Popisni listi vseh vojnih grobov s fotografijami iz leta 1977-79 niso bili v veliko pomoč, kajti stanje, ki je staro 20 let, ni bilo ažurirano, drugič pa pri fotografiji ni bila zapisana lega groba. Veliko grobov ni bilo mogoče evidentirati. Potrebno bo še ugotoviti, kateri družinski grobovi se preategorizirajo v vojne grobove, ali pa se izvedejo prekopi v skupna grobišča; ostale pa bo potrebno brisati iz evidence (UE, 1997).

Tabela 2: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in italijanskih vojakov ter ruskih ujetnikov na območju UE Sežana.

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
BRJE PRI KOMNU 1	Ohranjeno le še nekaj nagrobnikov in vhodni portal ob cesti	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	2300
BRJE PRI KOMNU 2	Ohranjenih 15 večjih nagrobnikov in 15 betonskih križev	Avstrijski, poljski in češki vojaki	Ni podatka
BRJE PRI KOMNU 3	Ohranjen spomenik v obliki piramide	Avstrijski in madžarski vojaki	1500
BRJE PRI KOMNU 4	Ohranjeni le samostojni nagrobniki	Avstrijski, madžarski, romunski in italijanski vojaki	1200
DUTOVLJE	Zaraščen centralni spomenik	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	2700
GORJANSKO 1	Posamezni grob na krajevnem pokopališču	Hrvaški vojak	1
GORJANSKO 2	Posamezni grob na krajevnem pokopališču	Avstro-ogrski vojaki	2-15
GORJANSKO 3	Ohranjena grobna polja in samostojni spomeniki	Avstro-ogrski vojaki, med njimi tudi Slovenci	9000 - 14000
IVANJI GRAD	Na krajevnem pokopališču, na mestu današnjih civilnih grobov	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	54
KOMEN	Kamnita obeležja in skupni spomenik	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	1500 - 2000
SEŽANA	Spominski park z osrednjim spomenikom	Avstro-ogrski vojaki in ruski ujetniki	241
SVETO	Vhodni portal z osrednjim spomenikom	Madžarski vojaki	4000
ZAGREJEC	Zapuščeno pokopališče brez vidnih oznak	Avstro-ogrski vojaki	1000 - 1500
ŠTANJEL	Skupni spomenik v obliki templja s stopniščem in obdelanimi stebri	Avstro-ogrski vojaki in ruski ujetniki	2000

Vir: UE (1997): Grobišča, Sežana. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občno upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29. 10. 1997)

Grobišča v UE Sežana so zaradi svoje številčnosti tako različna, da ni mogoče podati enotne ocene glede njihove urejenosti. Veliko število grobišč je neurejenih, na katere pa vse bolj opozarjajo domačini. Obveznosti do urejanja vojnih grobišč v UE Sežana bi bilo potrebno na novo predstaviti, predvsem pa določiti izvajalce oskrbovanja. Vojaška pokopališča so v zelo slabem stanju, razen Gorjansko, ki ga obnavljajo na podlagi programov in financiranja občine Sežana. Pereč problem predstavljajo štiri pokopališča pri vasi Brje, katera so že na pragu popolnega uničenja. Spominske plošče in nagrobniki so uničeni ali po vojni uporabljeni kot nadomestek za obnovo kamnitih hiš. Ta vojna grobišča poleg zgodovinske vrednosti predstavljajo tudi bogato arhitekturno vrednost, predvsem z velikim številom ohranjenih nagrobnikov in spomenikov. Večina vojaških pokopališč, z izjemo nekaj velikih, ni zavarovanih kot kulturni spomenik. Nujno bi bilo zavarovati vse lokacije in povsod pri vsaki obnovi zahtevati soglasje pristojnih Zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. Vsekakor je na UE Sežana potrebno izbrati nosilca vzdrževanja in urejanja grobišč ter izdelati elaborate in programe obnov in vzdrževanja grobišč, spomenikov in drugih spominskih obeležij. Kot tudi v prej omenjeni UE Nova Gorica, so problem označevalne table in možnost dostopa do pokopališča, ki ga omejuje močno zaraščeno kraško območje. UE Sežana, za razliko od ostalih, razpolaga z dokaj natančnim številom pokopanih vojakov in njihove narodnosti. V njihovih uradnih evidencah, ki so bile narejene od leta 1976 do danes, je poznanih velika večina imen in priimkov padlih vojakov. Zato je pomembno, da se njihov trud usmeri v obnovo in vzdrževanje vseh vojaških pokopališč in monumentalnih ostalin (UE, 1997).

5.1.3 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Ajdovščina

Upravna enota Ajdovščina je ena večjih po številu vojnih grobišč, predvsem iz druge svetovne vojne. Pisnih virov o obstoju določenih vojnih grobišč iz prve svetovne vojne skoraj ne najdemo. Še vedno sta dve obstoječi in lepo ohranjeni vojaški pokopališči in sicer Črniče in Vipava. Tri vojaška pokopališča obstajajo v okviru krajevnih pokopališč (Ajdovščina, Vipavski Križ, Podnanos) ter dva še ohranjena grobova padlih vojakov v prvi svetovni vojni (Sela in Batuje), ter ena lokacija, kjer je še do pred nedavnim obstoječi nagrobnik izginil (Vrtovin). Po ustnem izročilu domačinov naj bi bilo znanih še devet lokacij, kjer naj bi bili pokopani vojaki iz prve

vojne, a je bilo pri terenskih ogledih s strani UE Ajdovščina,¹³ z gotovostjo ugotovljeno, da jih ni več (Brje, Goče, Kamnje, Malovše, vojaško pokopališče Otlica, Skrilje, Stomaž, Šmarje, Velike Žablje). Upravna enota Ajdovščina je terenske ogledе vojnih grobišč opravila v letih 1998/99, ko so bile narejene fotografije in opisi stanja grobišč (UE, 1997).

Tabela 3: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in italijanskih vojakov na območju UE Ajdovščine

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
AJDOVŠČINA	Spominski park brez ohranjenih nagrobnikov (sanacije 1982)	Avstro-ogrski vojaki vseh narodnosti	2000
ČRNIČE 1	Skupni spomenik, ki ga obdajajo dobro ohranjeni manjši nagrobni	Avstro-ogrski vojaki (Čehi, Hrvati)	331
ČRNIČE 2	Civilno pokopališče na mestu vojaškega pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
ČRNIČE 3	Leži poleg krajevnega pokopališča v neurejenem stanju	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
PODNANOS	Urejeno v obliki parka ob civilnem pokopališču	Avstro-ogrski vojaki	12 - 18
SELO	Leži na krajevem pokopališču, nagrobni na zidu pokopališča	Slovenska vojaka	2
VIPAJSKI KRIŽ	Ohranjenih 60 nagrobnikov v treh vrstah	Avstro-ogrski vojaki vseh narodnosti	605
VRTIVIN	Brez vsakega kamnitega obeležja	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	5
VIPAVA	Ohranjenih 187 nagrobnih kamnov in nekaj vzidanih kamnitih plošč	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	400 - 500

Vir: UE (1997): Grobišča, Ajdovščina. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občo upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

Upravna enota Ajdovščina razpolaga z vojaškimi grobišči iz prve svetovne vojne, ki so bila narejena v zaledju avstro-ogske vojske. Po pripovedovanju domačinov naj bi bilo pokopanih bistveno več vojakov (300 % več), predvsem zaradi nahajanja vojaške bolnišnice v Vipavi. Grobišča urejajo posamezniki, predvsem pa Komunalno podjetje Ajdovščina in Občina Ajdovščina, ki namenja del finančnih sredstev za ureditev večjih. Grobišča v UE Ajdovščina so urejena povprečno. Razen pokopališča v Črničah, ki je še dobro ohranjeno, so ostala grobišča v

¹³ Upravna enota Ajdovščina je leta 1999 opravila pomembnejše terenske raziskave in evidentirala veliko večino ostalih vojnih grobišč iz prve svetovne vojne. Podatki so bili povzeti po evidencah grobišč iz leta 1976 in 1979, kjer

nenehni nevarnosti, da bodo izginila. Vojaško pokopališče v Vipavskem Križu in Črničah se nenehno krči na račun civilnih pokopov in odpadnega materiala, ki se odlaga na območju vojaškega pokopališča (UE, 1997).

5.1.4 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Tolmin

Po podatkih iz Upravne enote Tolmin je na tem območju skupaj 71 lokacij z vojnimi grobišči. Od tega je 37 lokacij na urejenih krajevnih pokopališčih, 27 lokacij na vojaških pokopališčih in 7 lokacij izven pokopališč. Večina pokopališč iz prve svetovne vojne je slabo urejenih in so na pragu razpada. Nobeno med njimi ni bilo v celoti obnovljeno. Bila so le očiščena in urejena v zatečenem stanju. Po pričanju ljudi in uradnih evidenc iz Upravnih enot naj bi bilo na tolminskem področju pokopanih okoli 20.000 vojakov vseh narodnosti. Za večino večjih vojaških pokopališč so bili izdelani obširnejši opisi na podlagi različnih virov in dokumentacije. Popis grobišč je bil narejen leta 1978, terenski ogledi pa pretežno leta 1998 (UE, 1997).

Tabela 4: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in italijanskih vojakov na območju UE Tolmin.

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
BAVŠČICA	Izgled pokopališča ni znan (samo na turistični karti kraja)	Avstro-ogrski vojaki vseh narodnosti	Ni podatka
BAČA PRI MODREJU	V skalo vklesan spomenik	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
BOVEC 1	V obliki nepravilnega pravokotnika (na križišču cest Bovec – Log – Trenta)	Avstro-ogrski vojaki	1000 - 2000
BOVEC 2 (planina Goričica)	Ostanki nagrobnih kamnitih križev v bližini pokopališča	Italijanski vojaki	Ni podatka
BOVEC 3 (hrib Priška glava)	Ostanki kamnitih nagrobnih kamnov	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
ČEZSOČA (planina Golobar)	Velik kamniti križ z ostanki zidu pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	100 – 300
GABRJE	Posmrtni ostanki vojakov so bili preneseni v kostnico v Kobarid, ostala je le kapelica	Italijanski vojaki	Ni podatka
IDRIJA PRI BAČI	Obstajajo le fotografije nekdanjega pokopališča	Avstro-ogrski vojaki različnih narodnosti	120

so bila opisana tudi nekatera grobišča, ki danes ne obstajajo več. Iz teh evidenc so bili v naslednjih letih narejeni programi za obnovo večjih grobišč prve svetovne vojne (sanacije spominskega parka v Ajdovščini).

IDRSKO	Krajevno pokopališče v Idrskem, izgled ni znan	Slovenski kmetje ustreljeni kot talci	6
KAMNO	Osrednji spomenik v obliki reliefne stene	Italijanski vojaki	Ni podatka
KLAVŽE 1	Spomenik v obliki stebra s posvetilom "den helsen das 15 korps"	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
KLAVŽE 2	Spomenik v obliki križa, ki je prekrit s streho	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
KLAVŽE 3	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
KNEŠKE RAVNE	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
KOBARID	Kostnica s cerkvico na vrhu	Italijanski in malo štev. avstro-ogrskih vojakov	7014
KRN (gora Peski)	Ohranjen le spomenik na gori Peski za Botognico	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
LEPENA 1	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
LEPENA 2	Izgled pokopališča je znan samo iz stare fotografije	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
LOG POD MANGARTOM 1	Železni križi na krajevnem pokopališču	Avstro-ogrski vojaki	6
LOG POD MANGATROM 2	Štiri terase z železnimi križi	Avstro-ogrski vojaki vseh narodnosti	1328
MODREJCE	Vhodni portal z betonskimi stebri s piramidastimi nadstreški	Ni podatka	2750
PLUŽNA	Ohranjeno le stopnišče proti vstopnemu platoju žičnice na Čukljo	Italijanski vojaki	Ni podatka
PODBRDO	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
ROČE	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Nemški vojaki	Ni podatka
SOČA	Spomenik v obliki ozke piramide z granato na vrhu	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	1480
TOLMIN	Kostnica iz grobo klesanega kamna in grobno ploščo v sredini	Nemški vojaki	1000
TRENTA	Kovinski križi na mestih grobov	Avstro-ogrski, nemški in italijanski vojaki ter ruski ujetniki	66 - 140
ZATOLMIN 1	Betonski nagrobni kamni s spomenikom padlih na sredini	Avstro-ogrski in italijanski vojaki	6000 - 7000
ZATOLMIN 2 (gora Mrzli vrh)	Lokacija ni natančno znana, obstaja le ustno izročilo	Ni podatkov	Ni podatkov

Vir: UE (1997): Grobišča, Tolmin. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občo upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

Opisano območje je eno izmed najbogatejših z ostanki in ostalinami prve svetovne vojne. Poleg grobišč najdemo še druga bogata obeležja kot so vojaške poti, bunkerji, cerkvice, spomeniki padlim vojakov, trdnjave in druge pomembne ostaline. Zato je nujno potrebna obnova vseh spomenikov in monumentalnih ostalin na zgornje soškem območju. Potrebna je celostna obnova vseh ostalin na tem področju, predvsem zaradi vse večje turistične obiskanosti zgornjega Posočja (Blazetič, 2003: 30). Vojna grobišča na tolminskem območju so zaradi svoje številčnosti tako različna, da ni mogoče podati enotne ocene glede urejenosti. Precej grobišč je popolnoma uničenih, največ zaradi prekopov in prenosa posmrtnih ostankov v kostnico v Kobarid. Nujno bi morali zavarovati vse lokacije in povsod, pri vsaki obnovi, zahtevati soglasje pristojnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine (UE, 1997). Marsikatera spominska obeležja so domačini obnavljali na svojo pobudo, zato je prvoten izgled uničen ali neprimeren. Iz ugotovljenega naj poudarim, da je nujno potrebna strokovnost pri obnovi vojaških pokopališč, oziroma strokovna obnova v prvotno stanje. Vsa grobišča in druge ostaline iz prve svetovne vojne, ki imajo poleg spominske vrednosti tudi zgodovinsko in arhitekturno, pa bi bilo potrebno vključiti v turistično ponudbo pokrajine.

5.1.5 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Jesenice

Na območju UE Jesenice je 30 lokacij vojnih grobišč. Večina teh je iz druge svetovne vojne. Nekaj je ohranjenih iz prve, predvsem zelo znana grobišča ruskih ujetnikov, ki jih je zasul plaz med prvo svetovno vojno. Nekaj grobišč je bilo najdenih zunaj vojaških pokopališč, vendar nobena od teh niso bila urejena, tako da je identifikacija nemogoča. Najdenih je nekaj redkih ostankov iz prve svetovne vojne na krajevnih pokopališčih, vendar žal niso dokazljiva. Popis vojnih grobišč v UE Jesenice je bil narejen na podlagi popisnih listov iz leta 1978, ter na podlagi podatkov, ki jih je posredoval Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj. Podatki so bili dopolnjeni na podlagi terenskih ogledov leta 1999, kjer je bila izdelana tudi fotodokumentacija. Nekaj pokopališč je še neraziskanih, predvsem so to pokopališča na težje dostopnih gorskih terenih (UE, 1997).

Tabela 5: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in ruskih vojakov na območju UE Jesenice

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
JESENICE	Kapelica ob krajevnem pokopališču v Jesenicah	Avstro-ogrski vojaki in ruski ujetniki	120 - 150
KRANJSKA GORA 1 (Vršič)	Kapelica in grobnica v obliki piramide	Ruski ujetniki, avstro-ogrski vojaki	100 - 110
KRANJSKA GORA 2 (Vršič)	Posamezni grobovi in lesen križ pod Erjavčevo kočo na Vršiču	Ruski ujetniki	63
KRANJSKA GORA 3 (Podles)	Leži na delu smučišča v Kranjski Gori imenovan Podles, obstaja na podlagi pisnega poročila Občine Jesenice	Ruski in srbski vojaki	70 - 80

Vir: UE (1997): Grobišča, Jesenice. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občno upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

Vsa obeležena vojna grobišča v UE Jesenice so lepo vzdrževana, posebno tista na urejenih krajevnih pokopališčih. Grobovi izven krajevnih pokopališč so slabše vzdrževani. Posebno težaven je dostop do grobov, ki je možen le peš, predvsem ker leže v gozdnem in goratem predelu. Poti do njih niso označene. Potrebno bo raziskati vrsto neugotovljenih lokacij, med njimi tudi lokacijo Napoleonovih vojakov na Križevcu in v Kranjski Gori ter vojaško pokopališče avstro-ogrskih vojakov iz prve svetovne vojne v Podlesu v Kranjski Gori. Potrebno je zagotoviti redno vzdrževanje in urejanje grobišč; vsa obnovitvena dela pa morajo potekati vedno v soglasju z zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine. V primeru UE Jesenice je pristojen omenjeni zavod iz Kranja (UE, 1997).

5.1.6 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Postojna

V UE Postojna je skupaj 31 lokacij z vojnimi grobišči. Večino teh zavzemajo pokopališča in grobovi vojakov iz druge svetovne vojne. Pokopališča iz prve svetovne vojne so le redko vidna, saj jih je zob časa že pošteno načel. Nekaj pokopališč je bilo uničenih predvsem zaradi človekove malomarnosti. Prekopana grobišča iz prve svetovne vojne so se prelevila v grobišča iz druge svetovne vojne ali krajevna (UE, 1997).

Tabela 6: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih in italijanskih vojakov na območju UE Postojna

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
PIVKA	Skupno grobišče na krajevnem pokopališču	Avstro-ogrski vojaki	48
POSTOJNA	Na mestu pokopališča iz 1.sv.vojne je danes pokopališče iz 2. sv. vojne	Avstro-ogrski vojaki	100
RAZDRTO	Krajevno pokopališče v Razdrtem	Italijanski vojak	1

Vir: UE (1997): Grobišča, Postojna. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občo upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

Na področju UE Postojna, po pripovedovanju domačinov, obstaja večje število posameznih grobov, ki so danes zapuščena. V bližini Pivke naj bi bilo ohranjenih sedem vojaških grobov (po pripovedovanju domačinov), katerih lokacija je danes neznana. Ni povsem jasno, ali gre za grobove iz druge ali iz prve svetovne vojne. Veliko grobišč je povsem zanemarjenih. Vojna grobišča v UE Postojna niso posebej spomeniško zavarovana, zato bi bilo nujno potrebno urediti to področje. Predvsem so problematična večja grobišča izven krajevnih pokopališč in vojaško pokopališče pri Postojni (UE, 1997).

5.1.7 Pokopališča, grobišča, spomeniki in spominske plošče na področju UE Logatec

Na območju UE Logatec razpolagajo samo z enim spomenikom ruskih ujetnikov iz prve svetovne vojne. Prevladujejo grobišča iz druge svetovne vojne. Na pobočjih proti Podkraju in Colu iz smeri Logatca je bilo po pripovedovanjih domačinov pokopanih vsaj deset vojakov iz prve svetovne vojne. Lokacija ni natančna in je nepreverjena, tako da ni mogoče ugotoviti prvotne lege posameznih grobov.

Tabela 7: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki vojakov iz prve svetovne vojne na območju UE Logatec

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
KALCE	Osrednji spomenik v obliki piramide in napisom "ruskim vojnim ujetnikom 1914-1918"	Ruski vojni ujetniki	Ni podatka

Vir: UE (1997): Grobišča, Logatec. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občno upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

Na opisanem območju je evidentirano manjše število pokopanih vojakov iz prve svetovne vojne. Predvsem zaradi tega, ker naj bi obstajali le posamezni grobovi na področju gozdov Črnega Vrha, Cola in v vrtačah blizu naselja Podkraj. Ti podatki so nepreverjeni in pridobljeni na podlagi ustnega izročila domačinov.

5.1.8 Pokopališča, grobišča in spomeniki na območju UE Idrija

Na tem področju je ohranjenih manj ostankov iz prizorišča bojev, kar je zelo zanimivo, saj se je vojaški stroj nahajal v hribovitih predelih Črnega Vrha in okoliških vrhov. Domačini se spominjajo po pripovedovanju starejših, da so obstajala posamezna grobišča v okolici Črnega Vrha in Godoviča. Večji del teh površin je travnatih in gozdnatih. Na travnatih področjih so bila vsa kamnita grobišča odstranjena zaradi lažje košnje trave. Gozdovi so gosto poraščeni, teren je nevaren, zato je iskanje pogrešanih ostalin onemogočeno.

Tabela 8: Evidentirana grobišča, pokopališča in spomeniki avstro-ogrskih vojakov na območju UE Idrija

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
GODOVIČ	Krajevno pokopališče v Godoviču, obstaja le skromna skica pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka
ČRNI VRH	Lega pokopališča ni natančno znana, obstaja le ohranjena skica pokopališča	Avstro-ogrski vojaki	Ni podatka

Vir: UE (1997): Grobišča, Idrija. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občno upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997)

5.1.9 Kostnice in večja vojaška pokopališča v Italiji

Italija razpolaga z velikim številom vojaških grobov iz časa prve svetovne vojne, saj je nosila glavno breme antantnih sil na Soči. Italijani so večino manjših grobišč takoj po vojni prekopali in posmrtno ostanke shranili v kostnicah. Zrasle so ogromne kostnice in spomeniki. Slovenska Primorska je po vojni pripadala Italiji, zato je bila večina grobišč tudi na naši strani urejena. Italijani so že med vojno od leta 1915 od 1918 skrbeli za svoja pokopališča in postavljali spomenike. V letih 1920 do 1936 so zgradili tri mogočne kostnice, kamor so prenesli posmrtno ostanke vojakov, padlih na današnjem slovenskem in italijanskem ozemlju. Spomin na vojno je Italiji prinesel grenak priokus, saj so bile izgube nenadomestljive. Z zmago v vojni je dobila del avstro-ogrskega "imperija," zato je bila njena legitimna naloga poskrbeti za pokopališča in grobove na današnji slovenski strani. Kljub nasprotni strani v vojni pa je Italija poskrbela za vsa avstro-ogrška grobišča padlih vojakov.

Tabela 9: Kostnice in večja pokopališča iz soške fronte na italijanskem ozemlju

<i>Lokacija pokopališča</i>	<i>Opis pokopališča</i>	<i>Narodnost pokopanih vojakov</i>	<i>Število pokopanih vojakov</i>
OSLAVJE (Italija)	Kostnica v obliki trdne in mogočne trdnjave	Italijanski in avstro-ogrski vojaki	57.539
REDIPUGLIA	Kostnica z visokim stopniščem in kapelico	Italijanski vojaki	100.000
FOGLIANO	Veliko in lepo urejeno pokopališče	Avstro-ogrski vojaki vseh narodnosti	14.406

Vir: (Fabi, 2000)

V današnjem obdobju Italija zelo lepo skrbi za pokopališča in kostnice iz prve svetovne vojne. Naštel sem samo osrednje monumentalne ostaline, ki se navezujejo na soško fronto. Italija razpolaga z bistveno večjim številom grobišč od naštetega, predvsem v območju Dolomitov in reke Piave. Nekatera druga pokopališča so omenjena v sklopu poglavja o muzejih v Italiji, ker imajo poleg muzejske vrednosti tudi monumentalno vrednost.

5.2. Muzeji, javne in privatne zbirke ostalin soške fronte

V Posočju obstaja vsaj sto urejenih zbirk ostalin iz prve svetovne vojne. Muzejev kot javnih ustanov, je sicer zelo malo v primerjavi z zasebnimi zbirkami tam živečih ljudi. Ob iskanju muzejev in drugih zbirk ostalin soške fronte sem naletel na veliko število le-teh, predvsem takih, ki so skriti in niso namenjeni ogledu javnosti. Raziskoval sem, kaj je tista zgornja meja, ki loči javno od zasebnega. Največja težava se pojavi pri pridobivanju statusa zasebnega muzeja. Zakon o varstvu kulturne dediščine opredeljuje muzeje in postavlja pogoje za zbiratelje: strokovna usposobljenost, prostorska in finančna urejenost ter tehnična urejenost samega prostora. Nadzor omenjenih pogojev naj bi zagotavljala država preko različnih inšpektoratov in komisij, ki pa dejansko še ne obstajajo. Mnogo strelnega in eksplozivnega materiala iz prve svetovne vojne je še "uporabnega," zato je potrebno pridobiti dovoljenja o posedovanju orožja in druga dovoljenja, ki pa so žal veliki večini, predvsem zasebnikom, nedosegljiva. Iz tega naslova je mogoče zbirati le neuporabno strelno orožje. Zaradi teh omejitev se v Sloveniji predvsem pri zasebnih zbirkah pojavlja vse večji problem skrivanja kulturne dediščine. Do ugotovitve glede meje med zasebnim in javnim muzejem sem prišel šele po obširnem intervjuju s člani Društva soške fronte in sicer s predsednikom Simonom Kovačičem ter podpredsednikom Davidom Pipanom, ki pojasnjujeta, da je meja med zasebnim in javnim rahlo zabrisana. Kajti nekateri muzeji so javni, delujejo v javnem interesu, vendar v zasebnem lastništvu. Omenim naj, da državni muzej predstavlja muzej, ki je v lastništvu države ali kake druge lokalne in regionalne skupnosti. Po obsegu muzejev in drugih muzejskih zbirk se številka nagiba v prid zasebnih muzejev. Ljudje bi se namreč spraševali, zakaj je tako malo javnih (državnih, regionalnih, lokalnih) muzejev in na drugi strani tako velika potreba po varovanju, shranjevanju in pospeševanju slovenske kulturne dediščine. Na to vprašanje lahko odgovorim, da muzeji (predvsem zasebni) nastajajo zaradi goreče želje posameznikov po zbiranju starin. Od muzeja kot kulturne institucije ne moremo pričakovati dobička, profita ali drugače rečeno dohodkov. Ustanovitev muzeja s celotno proceduro "birokracijske" vojne zahteva zelo visoke stroške. Potrebni so primerni prostori, varovala in varnostni sistemi ter drugi stroški. Po intervjujih z večjimi zbiratelji ostalin sem spoznal, da trenutna zakonodaja v Sloveniji ni naklonjena muzejstvu in odpiranju vojaških zbirk predvsem zaradi previsokih stroškov izgradnje objekta in nerazumnih omejitev glede zbiranja starega orožja in bodal.¹⁴ Vendar pa se s problemi pravne ureditve tega področja srečujejo tudi drugje po svetu. V zadnjih letih je močno v ospredju sosednja Italija, ki ima vse večje težave z

dopolnjevanjem obstoječe zakonodaje na omenjenem področju zbirateljstva starih vojaških predmetov. Pred leti je bil v Italiji sprejet zakon, v katerem je bilo opredeljeno, da morajo biti vsi predmeti in ostaline v muzejskih zbirkah na razpolago državi. Prihajalo je do nezadovoljstva in skrivanja dediščine vojn pred javnostjo in seveda državo. Tako so zasebni muzeji začeli zapirati svoja vrata in po črnih poteh trgovati med sabo. Trgovina s temi ostalinami je postala nenadzorovana. Nujno je bilo sprejetje novega optimalnega zakona. Sprejet je bil zakon, na podlagi katerega je potrebno prijaviti lokalnemu županstvu vse predmete iz tega obdobja, ki imajo zgodovinsko vrednost. Nadaljnja težava je postala razlaga zgodovinske vrednosti, ki je za nekatere to že "nonotov" gumb s stare vojaške uniforme, za druge pa predstavlja zbirko dvesto uniform vojakov vseh narodnosti. Navsezadnje je prišlo do spremembe zakona, ki govori o pogojih odprtja muzejev in drugih zbirk. Ta zakon opredeljuje dokaj primerno odprtje zbirke za javnost, ki pa je pogojena z visokimi stroški vzdrževanja. Obstoječi zakon je močno omejil posedovanje in zbiranje starega "uporabnega" strelnega orožja in bodal. Za izgradnjo muzeja je potrebno pridobiti načrte arhitekta o izgradnji objekta, da ne govorim o potrebni armirano betonski konstrukciji in železni ograji.¹⁵

Najlepše urejene muzeje pa seveda najdemo v sosednji Avstriji in Nemčiji, natančneje na Koroškem in Tirolskem. Ljudje zbirajo ostaline na drugačen način kot pri nas. Dejstvo je, da je le mali odsek fronte potekal po današnjem avstrijskem ozemlju, zato je za zbiralce nujno potrebna tržna menjava. Naša društva zelo dobro sodelujejo z zbiratelji iz Avstrije (društvo Dolomitenfreunde) in skupno prirejajo razne vojaške delavnice na temo Soške fronte in prve svetovne vojne. Opremljenost avstrijskih muzejev je zanimiva in seveda bogata. Velikokrat s fotografskimi razstavami predstavljajo tudi slovenske ostaline, oziroma nepremične dokaze iz Slovenije, kot so Hermannova trdnjava Kluže, Kobariški muzej, Sveta Gora, Vodice, Sabotin, Rombon, Krn in druga zgodovinska obeležja soške fronte. Zakonska podlaga zbirateljstva je zelo enostavna, in sicer govori, da je dovoljeno zbirati vse, kar ni več v uporabi sedanje vojske ali policije. Zasebni muzeji se evidentira, naredi se popis vojaških stvari in materialov, ter dobi dovoljenje lokalnih oblasti za odprtje. Ta proces je zelo hiter, po pogovoru s predstavniki društva traja le kak mesec ali dva. Avstrijska oblast močno podpira nastajanje tovrstnih muzejev, podpira tudi legalno prekupčevanje in trženje z ostalinami. Večino imetja zasebnikov je kupljenega. Glede državnega (pokrajinskega) muzeja ne smemo pozabiti vojnega muzeja na Dunaju. Je

---

¹⁴ Staro orožje mora biti pregledano s strani pooblaščenega orožarja in pridobiti potrdilo o neuporabnosti orožja. Bodala (bajoneti) se smatrajo za neuporabna, če je nastavek za pritrditev na puškino cev uničen ali neuporaben.

¹⁵ Intervju z Davidom Erikom Pipanom, podpredsednikom Društva soška fronta, Nova Gorica, 9. julija 2003

svetovno znan, saj predstavlja skoraj vse primerke orožja avstrijske in nemške vojske v prvi svetovni vojni. Tu lahko vidimo velike Škodine možnarje in druge zanimive stvari. Razpolaga tudi z veliko zbirko literature, slik, pisem, razglednic in drugih pomembnih spominov.

Predstavitev muzejev in drugih zbirk se mi zdi še posebej pomembna točka, saj lahko tudi tu čutimo skrb naroda za svojo zgodovino, vojaško dediščino in kulturo. Večina slovenskih muzejev je predstavljenih v intervjujih z lastniki imetja. Pomembno je poznavanje terminologije oziroma pomena muzeja, muzejske zbirke in muzeja na prostem. Muzej predstavlja javnosti dostopne zbirke likovnih umetnin ali predmetov in poučnih predstavitev z vseh področij znanosti (npr. zgodovine, geografije, etnografije in drugih). Muzej na prostem pa predstavlja ljudsko umetnost s prvotno ureditvijo v naravnem okolju. Ločnico med muzejem in muzejsko zbirko je zelo težko določiti, saj predstavlja muzejsko zbirko manjši del muzeja, lahko pa je tudi popolnoma ločena samostojna enota. Z muzejsko zbirko pojmuje predvsem zasebne muzeje, ki so manjšega obsega (Žnidaršič, 1988: 675). V današnji internetni dobi pa muzeji in druge zbirke izgubljajo svojo vrednost in pomembnost, saj je večino informacij dosegljivih na internetu. Po drugi strani pa internet predstavlja pomemben medij pospeševanja muzejskega vprašanja.

5.2.1 Muzeji in druge vojaške zbirke iz prve svetovne vojne na Slovenskem

▪ **Goriški muzej**

Goriški muzej se opredeljuje kot pokrajinski muzej splošnega značaja. Deluje na območju zgodovinske dežele Goriške, ki danes pripada Republiki Sloveniji. Ozemlje je upravno razdeljeno na 12 občin in sicer: Nova Gorica, Šempeter-Vrtojba, Miren-Kostanjevica, Brda, Ajdovščina, Vipava, Kanal, Bovec, Komen, Sežana, Divača do železniške proge Divača-Trst. Zaradi omenjene lege je navzoč tudi med slovensko narodno manjšino v Italiji. Sodeluje tudi s sosednjimi italijanskimi kulturnimi ustanovami v Furlaniji Julijski krajini in razvija še druga mednarodna sodelovanja z muzeji na Hrvaškem, Makedoniji in v Avstriji. Značilnost omenjenega Goriškega muzeja je pospešeno raziskovanje domoznanske problematike, zato načrtno gradi svojo knjižnico z domoznansko literaturo, ki izhaja na obeh straneh meje. Omenim naj, da ima osem svetovno znanih muzejskih zbirk, ki se nanašajo na zgodovino narodov prejšnjih stoletij, kulturne umetnosti, stavbarstvo v prejšnjih stoletjih, zgodovino vojn in druge vsebine. Med temi je samo ena izključno posvečena soški fronti in ohranjanju ostalin (Sveta gora). Ima osem večjih oddelkov, ki se navezujejo na arheologijo, etnologijo, umetnostno

zgodovino, vojaško zgodovino in druge. Strokovno vodi tudi Kobariški muzej in Galerijo Avgusta Kogoja v Lipici. Najpomembnejše muzejske zbirke Goriškega muzeja so Muzejska zbirka Grad Kromberk, Muzejska zbirka Vila Bartolomei-Solkan, Muzej prve svetovne vojne na Sveti gori, Muzejska zbirka Grad Dobrovo, Galerija Lojzeta Spacala, Kraška hiša-Štanjel, rojstna hiša Simona Gregorčiča-Vrsno, Trentarska muzejska zbirka-Informacijsko središče Triglavskega narodnega parka (Goriški muzej, 2000: 3-23).

▪ **Kobariški muzej**

Vodilno vlogo slovenskega muzejstva na področju soške fronte nosi Kobariški muzej. Bogato opisuje prvo svetovno vojno in v njej zajete grozote vojne s soškega bojišča. Kobariški muzej je prejel številne prestižne evropske nagrade zaradi urejenosti in pomembnosti ohranjanja in predstavitve slovenske kulturne dediščine. Je tudi najbolje obiskan muzej prve svetovne vojne na naših tleh. Dobro je znan med severnimi Italijani in Avstrijci. Opaziti je tudi prisotnost Čehov, Nemcev, Slovakov, Madžarov ter drugih narodov, ki se ustavijo kot turisti. Kobariški muzej je bil ustanovljen leta 1990 z namenom, da predstavi bogato zgodovino Kobarida in dogajanje na soški fronti od maja leta 1915 do novembra 1917. Po svoji usmeritvi spada med zgodovinske muzeje z vojno tematiko in s proti-vojnim sporočilom. V ospredju pripovedi so mali ljudje, potisnjeni v grozote vojne, pri čemer pa jih barve uniform ne delijo na dobre in slabe fante. Večji del stalne postavitve je namenjen dogajanju na goratem, severnem delu soške fronte in podrobni predstavitvi gradiva o znameniti kobariški bitki - 12. bitki ob Soči, v kateri so po 24. oktobru 1917 nemške in avstro-ogrske divizije italijanske nasprotnike potisnile vse do reke Piave (Kobariški muzej, 2003).

"Kobariški muzej ni muzej vojne, pač pa človeka in njegove stiske. Ni muzej zmage in slave, osvojenih in poteptanih zastav, zavojevanja in maščevalnosti, revanšizma in nacionalnega ponosa. V ospredju je človek, tisti, ki glasno ali pri sebi, zase ali pa za sotrpine, v različnih jezikih sveta nenehno govori: "Prekleta vojna!" V kratki kletvi je zajeta temeljna izpoved Kobariškega muzeja, njegova uspešnost ter pravica in potreba, da živi in se razvija."

Sestavljen je iz številnih soban, ki vsaka posebej predstavlja različno tematiko prve svetovne vojne in življenja ljudi ter vojakov. Muzej se prične s tako imenovano »**Vhodno vežo**«, ki predstavi zemljevide z evropskimi bojišči ter preoblikovanje političnih mej po koncu vojne. Naslednji sklop so **Kobariške sobe**, ki opisujejo tisočletja burne zgodovine Kobarida (spopadi in vojne na tem področju). **Krnska soba** pokaže začetek spopadov ob Soči in vstop Italije v vojno. **Bela soba** govori o trpljenju vojakov v gorah v devetindvajsetih mesecih bojevanja. **Soba**

zaledja pripoveduje o tem, da je zaledje soške fronte postalo pravo "mravljišče" stotisočev vojakov in delavcev, posejano od Rombona do obale Tržaškega zaliva. Pripoved o 29 mesecih pozicijskega bojevanja ob Soči zaključuje soba opozorila - **Črna soba**. Portreti alpinov med molitvijo, preden so bili poslani v boj, vrata italijanskega vojaškega zapora, razpelo in skulptura alpina, ki žaluje na grobu svojega padlega tovariša, topovska lafeta sredi razbitega kamenja in železja, nad njo pa fotografije strahot vojne govorijo o nesmislu, ki se je v gorah po zavzetju Krna dogajal celih 28 mesecev. V drugem nadstropju je predstavljeno gradivo o sklepnem dejanju soške fronte, o 12. soški bitki, protiofenzivi elitnih nemških in avstro-ogrskih enot, poimenovani **Kobariška bitka**. Podrobnejši opis dogodkov posreduje dvaindvajset minutna multivizijska projekcija, ki je tako kot celotna postavitve na voljo v štirih jezikih. Enako velja za zvočni zapis vojakovega pisma očetu v "italijanski kaverni", izkopani nekje v Krnskem pogorju. Njegova pripoved in zvočno ozadje, ki ga ustvarja ponarodela furlanska pesem *Stellutis alpinis* (*Planike*), se dotakneta čustev obiskovalcev in jih spodbujata k razmišljanju o človeških stiskah in trpljenju, ki so ga morali izkusiti vojaki na obeh straneh fronte.¹⁶

▪ **Vojaški muzej Tabor (Lokev) na Krasu**

Vojaški muzej v Lokvih, v bližini športnega centra, se nahaja nekaj kilometrov stran od znamenite kobilarne Lipica. Dovoz do muzeja je dobro označen, saj ga vidimo že z glavne ceste proti Lipici. Muzej je v zasebni lasti S. Rožeta, kateri tudi nudi vodenje po muzeju v dveh jezikih. Muzej je zelo bogat, predvsem po zgodovini, ki sega v čas republike "Serenissime"¹⁷ 1485, pa vse do sodobnih časov po drugi svetovni vojni. Koncept samega muzeja je usmerjen izključno v vojaško zgodovino, saj natančno prikazuje prvo in drugo svetovno vojno. Zbirka je bogata z vojaškimi predmeti, kakor tudi z slikovnim in fotografskim materialom iz obeh vojn. Omenjen je tudi čas med obema vojnama, saj prikazuje tudi čas fašizma in pokoritev slovenskega ljudstva pod italijansko oblastjo. Prikazan je idealizem in borba partizanov, nacistov in fašistov. Izredno zanimive so primerjave, v katerih lahko opazimo predvsem politični vidik ideologij. Drugi del muzeja prikazuje tudi ljudi pred vojnami, življenje v težkih razmerah med obema vojnama in po njima. Ta del je osredotočen na življenje malega človeka iz Lokev, kako preživlja težke čase med igranjem političnih strani za njegovo zemljo (Fabi, 2000: 101).

▪ **Mali muzej prve svetovne vojne na Mostu na Soči**

---

¹⁶ <http://www.kobariski-muzej.si/> (16. 8. 2003)

¹⁷ Serenissima je v starem beneškem jeziku pomenila Beneška republika

Zbirka je postavljena v hiši, ki je bila nekoč vojaški objekt. V času italijanske države je bila karabinjerska postaja z zapori, po kapitulaciji Italije pa je prešla v nemške roke in jim služila kot postojanka. Prva leta osvoboditve je bila obmejna stražarnica, mejni prehod med conama A in B. V muzeju je razstavljeno okoli 1000 predmetov italijanske, avstro-ogrske in nemške vojske, najdenih na območju tolminskega mostišča (Cvetje, Mengore, Bučenica), oziroma avstro-ogrskega 15. korpusa. Med njimi je veliko primerkov orožij in opreme, ki jih v drugih zbirkah ni zaslediti in so specifični za ta odsek frontne črte. V vitrinah so opisi predmetov v slovenskem in italijanskem jeziku. Za dodatno obrazložitev je potrebna predhodna najava s katero se zagotovi prisotnost lastnika, ki natančno predstavi, čemu je posamezni predmet služil. Dogajanje, zbirke in predstavitev muzeja je lahko predstavljena tudi v tujih jezikih. Muzej je zaseben in odprt za javnost. Ogled je možen tudi na spletni strani¹⁸

▪ **Muzejska zbirka soške fronte na Sveti Gori**

Velja za enega izmed muzejev prve svetovne vojne z najdaljšim stažem (glej prilogo 5). Spada v del pokrajinskega Goriškega muzeja in izključno predstavlja dogajanje na soški fronti. Nastal je po podrtju razstave "Sledovi soške fronte", ki je bila postavljena v solkanski vili Bartolomei. Razstava domuje v prostorih pod restavracijo na Sveti gori. Muzejska zbirka je bila za javnost odprta leta 1989. Muzejska razstava soške fronte na Sveti gori prikazuje dogajanje v prvi svetovni vojni na zahodnem robu slovenskega ozemlja, na Goriškem, ki je edina od slovenskih dežel okusila frontne grozote ter pritegnila nase pozornost celega sveta. Razstava je posvečena civilistom in vojakom različnih narodnosti, ki so na tem območju umrli in tu za vedno ostali. Ogled muzeja je možen po predpisanih urnikih (letni in zimski). Vse informacije je možno dobiti na spletnih straneh. Za predhodno najavljene skupine je možen ogled muzeja tudi izven urnika. V okviru zbirke so razstavljeni različni predmeti, dokumenti, fotografije in likovna dela. Muzejska zbirka se ponaša z originalno oljno sliko Franca Jožefa I iz leta 1911 in drugimi zbirkami kot so: zbirka delovnih orodij iz vojne, zbirka vojaških materialov od bajonetov, granat, sabelj, nožev, čelad, pištol in revolverjev, pušk, lažjih mitraljezov, ročnih bomb in drugih vojaških materialov. Navdušila me je predvsem zbirka uniform in značilnih vojaških predmetov različnih narodov, sodelujočih na soški fronti. Predstavljenih je 22 narodov in narodnosti v vsej svoji podobi. Prav tako je vredna ogleda zbirka stare literature, slik, fotografij in propagandnih materialov (Goriški muzej, 2000: 14-16).

▪ **Vojno muzejska zbirka prve svetovne vojne v Logatcu**

---

¹⁸ <http://pub80.ezboard.com/fsf1517frm22.showMessage?topicID=10.topic> (2. 11. 2003)

Vojni muzej Logatec spada glede na prostor med manjše muzeje, po bogastvu vojaških predmetov pa skoraj gotovo med najbogatejše v Sloveniji. Razstavljeno gradivo ponazarja vojaško zgodovino Slovencev in našega ozemlja, od kamnitih sekir, bronaste, železne in antične dobe skozi srednji vek, prvo in drugo svetovno vojno, vse do nove slovenske vojske in vojne za samostojno Slovenijo leta 1991. Posebnost zbirke je več kot 2800 razstavljenih odlikovanj in več kot 800 avstro-ogrskih znakov iz prve svetovne vojne, kar je največja tovrstna zbirka pri nas. Iz prve svetovne vojne je tudi velika plinska granata 305 mm, ki je bila najdena na dnu reke Soče. Velika redkost so kokarde in epolete vojakov slovenske vojske 1918-19, zraven je tudi originalen podpis generala Maistra. Zbirka je bogata, saj z opisi zgodovine predstavi tako politični kot vojaški stroj med vojno. Je tudi poučna zbirka, predvsem za ljubitelje zgodovine vojn. Razstavljeno je tudi staro orožje iz prve svetovne vojne (Dolenc, 1998: 30, 43)

▪ **Vojaška muzejska zbirka v Vipavi - "Soška fronta 1915 - 1917"**

Zbirka ostalin nastaja že od leta 1978 in temelji na izkopaninah, ki so bile najdene na položajih avstro-ogrskih in italijanskih enot na soški fronti. Muzej se nahaja v vojašnici Slovenske vojske "Janko Premrl - Vojko" in je bil prvi muzej take vrste v okviru Slovenske vojske. Idejni avtor in lastnik muzeja je tam zaposleni štabni vodnik Mitja Močnik. Muzej je zasnovan tako, da obiskovalcu prikaže in približa del bojišča in zaledja v okviru prve bojne črte na Krasu na avstro-ogrski strani. Pred vhodom v objekt je izdelana imitacija bojne črte, preko katere tudi vstopimo v muzej, ki ga sestavlja pet razstavnih prostorov:

- avstro-ogrsko obvezovališče (Feldlazaret) za težje ranjence;
- avstro-ogrška univerzalna delavnica za kovača, mizarja, čevljarja in krojača;
- delovni in bivalni prostor poveljnika avstro-ogrskega bataljona;
- podzemni oddelčni zaklonilnik - kaverna, ki je služila kot manjše priročno skladišče;
- povezovalni in strelski rov s stražarskim mestom in stražarjem.

Muzej je leta 2002 praznoval deseto obletnico obstoja. Ogled je možen po predhodni najavi. Zasnovan je predvsem po individualnih zamislih in delu. Lahko bi bil zgled drugim vojašnicam po Sloveniji. Muzej predstavlja tudi pomembno vlogo pri promociji omenjene vojašnice in hkrati Slovenske vojske.¹⁹

▪ **Muzejska zbirka soške fronte "1915 - 1917," Bohinjska Bistrica**

---

¹⁹ <http://www.drustvo-soskafronta.si/> (3. 4. 2003)

V Godčevi hiši v Bohinjski Bistrici so od leta 1979 na ogled tri stalne muzejske zbirke: arheološka razstava, usnjarski muzej in mali vojni muzej soške fronte od 1915 do 1917. V malem vojnem muzeju soške fronte si lahko ogledamo urejeno zbirko starega orožja in vojaške opreme. Muzej je manj poznan, vendar zelo bogat, kajti poleg vojaških zgodovinskih dejstev obiskovalcu prestavi tudi realnost življenja skozi zgodovino zadnjih stotih let. Ogled muzeja je možen po predpisanem urniku, ki je dosegljiv na spletnih straneh.²⁰

▪ **Zasebna muzejska zbirka "Botognice", Drežnica**

Zasebna zbirka se nahaja v vasi Drežnica pod mogočnim gorskim masivom Krna. Večina vojaškega materiala je najdena v okolici vrhov Botognice in Krna. Zbirko sestavlja predvsem staro strelno orožje, granate, bombe, bajoneti in drug vojaški material (glej prilogo 6). Bogata zasebna zbirka prve svetovne vojne je plod več desetletnega zanimanja Mirka Kurinčiča za vojno dogajanje v domačih gorah, ki jih kot gornik, zbiralec in raziskovalec vojnih prizorišč z enim najdaljših stažev zelo dobro pozna. Zasebna zbirka je začela nastajati od konca šestdesetih let naprej in danes predstavlja eno najlepših zbirk izpod Krna. Lastnik muzeja nudi tudi vodništvo po gorah in frontni črti. Vse podatke lahko najdemo tudi na spletni strani. Lokacija zbirke v Drežnici je prikazana na označevalni tabli v centru vasi.²¹

▪ **Mali zasebni muzej prve svetovne vojne v Solkanu**

Mala zasebna zbirka v lasti Roka in Jordana Boltarja se nahaja v Solkanu pri Novi Gorici. Je zanimiva zbirka ostalin soške fronte, nastala z dolgoletnim trudom in iskanjem dokazov prve svetovne vojne na Goriškem. Zbrano je staro strelno orožje in drug zanimiv vojaški material. Na internetni stani je opisana zbirateljska pot omenjenih lastnikov, ki je po vsebini zelo podobna tudi pri drugih zbirateljih in sicer: *“Prva svetovna vojna me je začela zanimati, ko sem pod Kekcem našel kuglo italijanskega naboja. Spoznal sem prijatelja, s katerim sem začel iskati ostaline vojne. Kupil sem metal detektor in iskanje je postalo lažje. Po sedmih letih zbiranja sem v kleti priredil majhen muzej, ki spominja na hude čase iz soške fronte.”* Zbirka je odprta za javnost ob predhodni telefonski najavi.²²

▪ **Rastova muzejska zbirka v Spodnji Idriji**

Iz peščice predmetov je v zadnjih osmih letih nastala zanimiva zbirka, ki prikazuje obdobje prve svetovne vojne. V njej je strelno orožje, hladno orožje, odlikovanja, osebni predmeti pa tudi

---

²⁰ [Http://www2.arnes.si/~popsd/1sv/sv.htm](http://www2.arnes.si/~popsd/1sv/sv.htm) (23.11. 2003)

²¹ Intervju z Mirkom Kurinčičem, zasebnim zbiralcem ostalin, Drežnica, 19. avgust 2003

²² [Http://members.xoom.virgilio.it/rok_boltar/](http://members.xoom.virgilio.it/rok_boltar/) (8. 8. 2003)

nekaj različnih bomb. Lastnik Rasto Lapajne posveča največjo pozornost vojaškim uniformam. Zasebna muzejska zbirka je na ogled v vasi Spodnja Kanomlja. Dobrodošel je vsakdo, ki ga zanima to področje. Poleg omenjenega lahko obiskovalec pričakuje tudi toplo besedo in poznavanje zgodovine s strani lastnika.²³

▪ **Muzejska zbirka v Klužah**

Muzejska zbirka domuje v trdnjavi Kluže in sicer v spodnji Hermannovi trdnjavi. Leži tik za cesto, ki pelje iz Kobarida proti Logu pod Mangartom in mejnemu prehodu Predel. Od leta 1997 je ta trdnjava pregledno urejena in prenovljena. Za obnovitev se je zavzela občina Bovec in Društvo "1313" iz Bovca, ki se ukvarja s predstavami dogodkov soške fronte na prostem in zbiranjem ostalin iz vojnega časa. Ta zbirka je danes v lasti občine Bovec in predstavlja ponos pri ohranjanju naše vojaške dediščine. Urejena je tudi pešpot skozi kaverno proti zgornji Hermannovi trdnjavi in planini Rombon. Zadostno je urejen parkirni prostor, saj ozka soteska ne dopušča graditve večjega. V prvi sobi so predstavljene slike iz zadnjih bitk na področju Bovca in Kobarida, ki prikazujejo uničujoče posledice plina fosgen. Druge sobe razpolagajo z vojnimi slikami trdnjave Kluže od nastanka leta 1420 v sklopu Beneške republike do Napoleona, in končno prve in druge svetovne vojne. V zbirki so tudi zajete uničujoče posledice delovanja plazu v Logu pod Mangartom. Izjemni objekt ostaja zanimiva turistična točka. Utrdbeni kompleks ob reki Koritnici je vsekakor vreden ogleda in da obiskovalcu občutek pomembnosti tega ogromnega vojaškega kompleksa. Iz stroge vojaške smeri lahko vidimo, da je trdnjava prilagojena novemu načinu bojevanja, predvsem zaradi lege, ki jo varuje pred artilerijskimi napadi. Objekt, ki ga lahko vidimo danes, je bil zgrajen na mestu stare trdnjave leta 1882. Zgornjo Hermannovo trdnjavo so začeli graditi Avstrijci petnajst let kasneje in jo dokončali leta 1900 (Černilogar, 2002: 1).

▪ **Zasebna zbirka predmetov soške fronte Davida Erika Pipana iz Nove Gorice**

Njegova zbirateljska pot se je začela pred več kot desetimi leti in je veliko prispeval k ohranjanju in pospeševanju slovenske kulturno-vojaške dediščine. Kot podpredsednik Društva soška fronta že vrsto let sodeluje v akcijah pri čiščenju zloglasnih kavern na Vodica in okoliških hribov ter pri vodenju društva. Pomembne naloge so vsekakor prireditve javnih sejmov in srečanj na temo soške fronte. V domačem kraju Nova Gorica je opremil zasebni muzej z raznimi zanimivostmi s področja soške fronte. Zbirka vsebuje predmete vseh vrst od min, granat, ročnih in drugih bomb, do plinskih mask, čutaric, buzdovanov, boksarjev, bajonetov, puškinih cevi, nabojev različnih

---

²³ [Http://www.geocities.com/sfronta/](http://www.geocities.com/sfronta/) (2. 11. 2003)

kalibrov, uniform, gumbov, značk in različne vojne literature. Glavna usmeritev je osredotočena na zbirke značk iz prve svetovne vojne, predvsem takih, ki se navezujejo na slovenske kraje. Zbirka je lepo urejena in zanimiva predvsem za zbiralca tovrstne tematike. Je eden izmed redkih, ki se predstavi s tako lepo in obširno zbirko avstro-ogrskih, italijanskih, nemških, slovenskih, bosanskih, madžarskih in drugih značk v Sloveniji (glej prilogo 7). Prav tako je njegova zbirateljska "žilica" usmerjena v zbiranje stare vojne literature, predvsem starih fotografij, razglednic, pisem, risb in drugih literarno pomembnih materialov. Zasebna zbirka je odprta za javnost po predhodni telefonski ali internetni najavi. Na internetni strani Društva soška fronta ima obiskovalec možnost ogleda vseh prireditev in delovnih akcij v prihodnosti in preteklosti ter predstavitev društva skozi muzejske in druge zbirke.²⁴

▪ **Zasebna zbirka "Posočje 1915 – 1917" v Idrskem pri Kobaridu**

Omenjena zasebna zbirka se nahaja v naselju Idrsko v bližini Kobarida. Zbirka je dobro vidna z glavne ceste, ki pelje iz Tolmina proti Kobaridu. Lastnik Janko Šavli je strasten zbiralec in poznavalec dogodkov iz soške fronte. Njegovo znanje je podprto z bogatim znanjem o orožju in sestavi orožja iz prve svetovne vojne. Zbirka je urejena na enostaven, vendar zanimiv način. Del zbirke je lociran pod domačim kozolcem, ob čemer obiskovalec občuti pristnost ostalin v naravnem okolju. Zbirka je sestavljena iz treh sklopov in sicer delovnih orodij za potrebe vojaštva iz časa vojne, najdenega orožja in starega vojaškega materiala ter etnografske zbirke orodij in drugih materialov, ki se navezujejo na stare običaje takrat živečih ljudi. Lastnik natančno in podrobno predstavi povojni čas in politični sistem ter problematiko človeka v tem obdobju.²⁵

▪ **Zasebna zbirka "Soška fronta 1915 – 1917", predsednika Društva soška fronta Simona Kovačiča**

Lastnik je strasten zbiratelj in ljubitelj ostalin soške fronte. Z delom zbiratelja starega vojaškega materiala se je začel resno ukvarjati v sedemdesetih letih, predvsem z iskanjem vojaških ostalin na pobočju Krna. Danes je predsednik Društva soška fronta in eden pomembnejših kulturnih delavcev na področju predstavitve in pospeševanja kulturne dediščine prve svetovne vojne. Zbirka je stara približno deset let. Vsebuje vse vrste starega zgodovinsko pomembnega materiala iz krajev ob Soči, od steklenic, značk, osebne oborožitve, bomb, granat, min in bajonetov. Njegovo glavno poznavanje in strast pa sta usmerjeni v zbiranje ročnih bomb, uporabljenih v

---

²⁴ Intervju z Davidom Erikom Pipanom, podpredsednikom Društva soška fronta, Nova Gorica, 9.7.2003

prvi svetovni vojni (glej prilogo 8). Zbirka je tako podprta z izrednim tehničnim znanjem o sestavi in delovanju različnih ročnih bomb in eksplozivnih teles iz tega časa. Prav tako se ponaša z lepo zbirko značk in medalj, od katerih je 75 % izkopanih na posoškem območju. Druga posebna zbirka značk pa se izključno nanaša na slovenske kraje ob Soči. Njegova strast pa ni samo zbiranje ostalin, ampak tudi pospeševanje slovenske kulturno-vojaške dediščine skozi literaturo in izdane publikacije, kot je zbornik Društva Soška fronta; Soška fronta 1914-1918. Kot predsednik društva sodeluje s turističnimi in drugimi vojaškimi sodelavci iz sosednjih pokrajin Avstrije, Italije, Madžarske, Hrvaške in Nemčije. Organizira tudi razna domača in mednarodna srečanja zbiralcev starega vojaškega materiala.²⁶

▪ **Zbirka "Soška fronta 1915 - 18", Društva soška fronta v Šempetru pri Gorici**

Zasebna zbirka je last Društva soška fronta in se nahaja v klubu Veteran v Šempetru pri Gorici. Zasebna zbirka je sestavljena iz treh pomembnih delov:

- vojaški predmeti, ki predstavljajo boje na Soči (last člana Društva soška fronta Smiljana Brešana iz Šempetra pri Gorici);²⁷
- fotografski in slikovni del medvojnega Šempetra z okolico (Društvo soška fronta);
- osamosvojitvena vojna 1991 in potek bojevanja v Rožni dolini (Društvo Soška fronta).

Večina vojaškega materiala je last Smiljana Brešana, ki ga lahko predstavimo kot velikega zbiratelja in poznavalca soške fronte in ostalin na teh področjih. Naj poudarim, da je njegova največja strast zbiranje starih bomb, granat in min iz prve svetovne vojne. V zbirki lahko zasledimo vse primerke uporabljenih avstro-ogrskih, italijanskih, nemških in francoskih granat in bomb. Ogled omenjene zbirke je možen po predhodni najavi pri Društvu soška fronta.²⁸

▪ **Zasebna zbirka " Soška fronta 1915 - 17", Jureta Podgornika iz Nove Gorice**

Sedemnajstletni lastnik je eden najmlajših članov Društva soška fronta. Pomembno izročilo ohranjanja ostalin se je pretakalo iz roda v rod, saj je bil že njegov ded avstro-ogrski vojak. Tradicijo je naprej vodil njegov oče, ki je eden večjih poznavalcev starega vojaškega materiala in velik strokovnjak na področju pirotehničnih in eksplozivnih teles. Juretova zbirka je začela nastajati pred dobrimi petimi leti. V čudoviti zbirki vojaškega materiala lahko najdemo vse vrste ostalin, izkopanih na področju Lokev pri Gorici. Največji poudarek daje vojaškim čutaricam,

---

²⁵ Intervju z Jankom Šavlijem, zasebnim zbiralcem ostalin soške fronte, Idrsko, 19. avgust 2003

²⁶ Intervju z Simonom Kovačičem, predsednikom Društva soška fronta, Šempeter, oktober 2003

²⁷ Smiljan Brešan je svojo zasebno zbirko predstavil v sklopu objekta kluba Veteran v Šempetru pri Gorici, kjer predstavlja zbirko granat in drugih vojaških predmetov.

²⁸ Intervju z Simonom Kovačičem, predsednikom Društva soška fronta, Šempeter, oktober 2003.

katerih je do danes zbral več kot sedemdesetih različnih primerov iz prve svetovne vojne. Zasedimo lahko izredno redko avstro-ogrski kovinski prsobran ter razne vrste granat, bomb (italijanska letalska mina), izkopanih puškinih cevi ter drugo.²⁹

▪ **Zbirka spominov prve svetovne vojne, Krajnik Ivo, Kobarid**

Zasebna zbirka se nahaja v Kobaridu in sicer v neposredni bližini samega centra v veliki stanovanjski hiši. Nastajati je začela leta 1967, ko je Ivo Krajnik začel zbirati prve ostaline po vrhovih naših gora; Sleme, Krn, Mrzli vrh, Matajur, Rombon. Navdušenje za ohranjanje nespornih dokazov prve svetovne vojne se je začelo kazati v mladih letih, ko je prvič slišal pripovedovati strice, avstro-ogrsko vojak, o dogajanju in trpljenju v naših gorah. Eden od njegovih prednikov³⁰ je pokopan v kostnici v Kobaridu. Njegova zbirateljska pot ni osredotočena na zbiranje posameznih materialov iz bojev, pač pa na vse kar dokazuje soško fronto. Zaradi tega je zbirka bogata in obiskovalcu predstavi popolno sliko frontnega in zalednega dogajanja. Njegovo izročilo je strogo protivojno, saj pravi, da vojno pišejo politiki, umirajo pa mladi, nedolžni fantje. Zbirka obsega granate, ročne in druge bombe, ogrodja topov, čelade, delovna orodja, strelno orožje vseh vrst, uniforme in obleke vojakov, mine, bajonete vseh vrst, boksarje, buzdovane, značke in priponke enot, jedilni pribor, brivski pribor in drugo. Lastnik vedno ponudi natančno vodenje in predstavo muzeja, s strokovnimi podatki o funkciji in namembnosti orožij in vojaške opreme. Njegovo znanje je zelo široko, vendar nikoli ne omenja politike in zmagovitosti držav. Zbirka spada med bogatejše zasebne zbirke v Posočju, predvsem po zbranem vojaškem materialu. Veliko obeležij in ostalin je odkril po prebiranju literature, pisane na temo bojev in umikov vojakov. Srečuje se s problemom prostorske stiske in primanjkovalcem finančnih sredstev. Želi si večjo odprtost našega zakona ter sodelovanje z velikimi muzeji. Njegov moto je: *"Vse zbirke in muzeji morajo med sabo tesno sodelovati in si pomagati, kajti mrzlična konkurenca in "fovšarija" ne bodo prinesle ustreznega napredka za promocijo Posočja in cele Slovenije"*³¹

▪ **Zasebna zbirka prve svetovne vojne "Alberto Picco" v Kobaridu, dr. Rustja Bojan**

Zasebna zbirka predstavlja pomemben simbol zbirateljstva v Kobaridu. Nastajati je začela pred več kot desetimi leti, nakar je bila javno odprta leta 1998. Ponazarja velikega človeka, ki z vso

---

²⁹ Intervju z Juretom Podgornikom, zasebnim zbiralcem ostalin soške fronte, Nova Gorica, 13. oktober 2003.

³⁰ Njegov stric Pepi Stres je kot avstro-ogrski vojak padel nekje pod Krnom in je danes pokopan v kostnici v Kobaridu skupaj z italijanskimi vojaki. Na skupni tabli v kostnici je dobro vidno njegovo ime in letnica smrti.

gorečnostjo in ponosom predstavlja kulturno dediščino prve svetovne vojne. Zbirka je posvečena italijanskemu vojaku, ki je padel v prvih bojih v okolici Krna leta 1915 (glej prilogo 9). Na začetku je bila deležna marsikatere kritike zaradi posvečenosti italijanskemu vojaku. Dr. Rustja zatrjuje, da je vsak vojak vreden spomina, pa naj bo to italijanski ali avstrijski. Večkrat rad poudari: *"Če politika piše usodo vojne, naj ne piše še usode spominov na padle vojake."* Zbirka je sestavljena v popolni arhitekturni natančnosti, ki jo dopolnjuje smisel za prostor in estetiko. Za lažje razumevanje zbranih dokazov v zbirki je izdelal tudi zaseben literarni vodnik. Zbirka je zgrajena iz devetih delov, ki se smiselno dopolnjujejo:³²

- vitrina Alpinov (čutara M 1907, puška Manlicher Carcano M91, ročna bomba balerina, bajonet M91,...);
- vitrina Italia (klešče, nabojnica, ročna bomba Thevenot – 400 g, čutara, revolver "Bodeo", trobenta, puška Manlicher Carcano TS 91, bajonet, čelade,...);
- vitrina Oesterreich (dereze, klešče za žico, buzdovan, daljnogled, čelade, Pionier sabel M 1853/1862, puška repetirka M 88 kal. 8 mm, bajoneti,...);
- vitrina Ungaria (ogrska člada, čutara, buzdovan, ogrsko bodalo Sturmmesser, kratka puška M 1895 Manlicher Steyr, ostrostrelni daljnogled,...);
- vitrina Prusija-Deutschland (plinska maska M 1917, klešče, čutara, granate "jajce", žagast bajonet-ergatzbajonet, Stilhandgranat – granata,...);
- vitrina Kobarid in ruska fronta (knjiga – Handatlas, lesena šatulja, menažka, črna knjiga oficirjev, revolver Smith and Wesson ruske izdelave l. 1870,...);
- vitrina Avstro-ogrska (čelade, puške Menlicher Steyr M 1895 kal.8mm, pištola Steyr M 12 kal. 9mm, pištola frommer stop M 19 kal. 7.65, pištola pieper patenet kal. 6.35);
- stenska vitrina Vetterli (bajonet s kratko vzmetjo M 1870/74 in daljšo vzmetjo M 1870/79 in drugi bajoneti, puška vetterli M 1870/87 rep. kal. 15.35,...);
- stenska vitrina Oesterreich (stekleničke, ročne bombe in trombloni, potezne granate, ročna bomba cilindrične oblike, druge ročne bombe, posoda in osebna oprema,...).

▪ **Zasebna zbirka predmetov soške fronte v Desklah, Colja Darko**

Njegova zbirateljska pot se je začela že v mlajših letih, ko je kot fant dobil prvo sabljo. Zasebna zbirka se nahaja v naselju Deskle. Skozi leta jo je dopolnjeval, tako da jo danes sestavlja vrsta ostalin soške fronte, s smislom prostorske usklajenosti. Največjo strast pokaže v zbiranju bajonetov, sabelj ter vojaških nožev. Predstavljena zbirka ni omejena samo na prvo svetovno

---

³¹ Intervju z Ivom Krajnikom, zasebnim zbiralcem ostalin preteklih vojn, Kobarid, 27. oktober 2003.

³² Intervju z dr. Bojanom Rustja, zasebnim zbiralcem ostalin soške fronte, Kobarid, 27. oktober 2003.

vojno, pač pa tudi na zgodovino Rimljanov, Prusov, Francozov z Napoleonom ter zbirko jugoslovanske vojske iz obdobja druge svetovne vojne. V zbirki lahko zasledimo avstro-ogrske, pruske, nemške, francoske, ruske in italijanske sablje in bajonete ter nože, ročne in druge bombe, granate več vrst, puškine cevi in puške, značke in priponke, denar iz časa Rimljanov do danes, čelade vseh vrst, pištole in revolverje, kopja itd. Želi si ureditve optimalnih zakonodajno-pravnih okvirjev države ter večjo elastičnost in hitrost pri pridobitvi ustreznih dokumentov. Zavzema se za povezovanje in sodelovanje zasebnih zbirateljev z večjimi lokalnimi in državnimi muzeji.³³

- **Zasebna zbirka Damjana Cimpriča v Kobaridu**

Nahaja se v novem naselju v centru Kobarida. Zbirka je urejena v stanovanjski hiši in predstavlja strelno orožje, granate, ročne bombe, bajonete in drug star vojaški material. Lastnik je velik poznavalec poteka soških bitk ter takratnega političnega sistema. Njegova tehnična podkovanost o delovanju orožja in sestavinah je velika, saj velja za enega najboljših tehničnih strokovnjakov v zgornjem Posočju. Največja želja je večja prožnost obstoječega zakona o orožju, predvsem bodal in starega strelnega orožja. Zbirka je odprta za javnost po predhodni telefonski najavi.

- **Zasebna zbirka soške fronte Miloša Drevenščka iz Bovca**

Zasebna zbirka se nahaja v Bovcu in je v lasti člana Društva 1313 iz Bovca. Zasebna zbirka spada v del predstavitve Društva 1313 in se dopolnjuje z možnostjo vodenja po poteh soške fronte v okolici Bovca, Kobarida in okoliških vrhov. Je zasebna last Miloša Drevenščka in jo je mogoče videti po predhodni internetni in telefonski najavi.³⁴

- **Zasebna vojaška zbirka "Zbogom orožje 1915 – 1917"**

Nahaja se v mestu Bovec in sicer na Klancu, in je v zasebni lasti člana Društva 1313 iz Bovca. Lastnik Sašo Prochazka razstavlja različne vojaške materiale in ostaline iz prve svetovne vojne. Zasebna zbirka se pojavlja kot del programa Društva 1313 iz Bovca in se dopolnjuje z možnostjo vodenja po poteh soške fronte in drugimi programi društva.³⁵

- **Zasebna vojaška zbirka v Avšjem nad Avčami**

Zasebna zbirka Pavla Levpuščka je bila v velikem prostoru bivšega hleva na novo urejena leta 2003. Po obsegu in številu predmetov shranjenih v zbirki, je ena izmed največjih zasebnih javnih

---

³³ Intervju z Darkom Colja, zasebnim zbiralcem ostalin vseh vojn, Deskle, november 2002.

³⁴ <http://www.drustvo1313.s5.com/> (8. 8. 2003)

³⁵ <http://www.drustvo1313.s5.com/> (8. 8. 2003)

zbirk na severnem Primorskem. Lastnik se z zbirateljstvom ostalin soške fronte ukvarja že več kot štirideset let. Med opravljanjem poklica veterinarskega tehnika od Krasa do Kobarida je prišel v stik z veliko ljudmi, ki so mu odstopili predmete, ki bi jih sicer zavrgli. Posebno je zavračal ravnanje Italijanov, ki so obiskovali obročne domačije in za skromno "liro" kupili predmete od domačinov. Danes ima lastnik v prvem nadstropju domačije predstavljeno zbirko teh predmetov, spalnico s pohištvom in dodatki iz prejšnjega stoletja, v hodniku pa ima obešene številne slike in razstavljene mnoge knjige. Je mnenja, da bo bogastvo v zasebnih zbirkah našlo pomemben prostor v slovenski zgodovini in kulturi. Levpušček je član Društva soška fronta. Po predhodni najavi se lahko obišče njegovo zbirko, kakor tudi poseben prostor s starim kaminom in pohištvom iz prejšnjega stoletja, kjer manjša družba lahko ob ognju posedi in kramlja (Colja, 2003: 6).

5.2.2 Vojaški muzeji in druge zbirke ostalin prve svetovne vojne po svetu

Prva svetovna vojna je zaradi velike geografske razsežnosti, političnih spletk in števila vpletenih držav zelo pomembna točka v svetovni zgodovini. Vpletene države vse bolj cenijo dediščino in zapuščino te velike vojne. Zato se pojavlja vse več klasičnih vojaških muzejev in muzejev na prostem, muzejskih in drugih zbirk ostalin prve svetovne vojne. Glede številčnosti muzejev na temo prve svetovne vojne vodijo Francozi, Angleži, Italijani in Nemci. Za zgodovinarja in raziskovalca seveda ni pomembna številčnost, temveč urejenost in pristnost urejenih zbirk in muzejev. To dvoje je seveda odvisno od državne zakonodajno-pravne ureditve na omenjenem področju. V vsakem muzeju se jasno vidi vloga države in višjih vej oblasti, ki skrbijo za pospeševanje in ohranjanje kulturne dediščine. Zanimiv primer je Velika Britanija, ki strogo loči med državnimi in zasebnimi muzeji. Državni muzeji so visoko na prvem mestu in obiskovalcu nudijo poleg zanimive predstave tudi širok spekter znanja. Ti muzeji, kot je na primer Imperial War Museum, ponujajo obiskovalcem tudi možnost raziskovanja, učenja in visokega strokovnega vodstva, saj poleg muzeja premorejo še bogato knjižnico in arhiv. Prav tako so organizirani večji muzeji v Avstriji in Nemčiji. Slednji niso omejeni samo na vizualno predstavo predmetov, ampak tudi na posredovanje obširnega znanja na določeno temo. Večina večjih zgodovinskih (državnih, regionalnih) muzejev po svetu je vezanih na širšo zgodovino, tako da v večini priznanih muzejev najdemo zgodovino od 10. ali 11. stoletja naprej. Ob tem pa so vojni muzeji vezani na odseke različnih vojn, ki so potekale skozi zgodovino. Tako prva svetovna vojna predstavlja samo odsek v zgodovini vojn. Tu se strogo pojavi tudi ločnica med zasebnim in javnim muzejem, ki opredeljuje, da so prvi v večini osredotočeni na strogo določeno temo z

določenega obdobja zgodovine, medtem ko regionalni ali državni muzeji povezujejo celotno zgodovino nekega naroda. Iz tega aspekta ne moremo govoriti o prednosti in slabosti omenjenih muzejev, ampak lahko zaključimo, da oboji pospešujejo in skrbijo za predstavitev in ohranjanje kulturne dediščine kasnejšim rodovom.

Naj omenim, da je bistveno lažje iskanje muzejev ali podobnih javnih in privatnih zbirk v tujini kot pri nas, ker imajo različne publikacije in vodnike po muzejih. Glede gradiva na temo prve svetovne vojne je v ospredju Italija, ki razpolaga z različnimi vodniki po muzejih, vodniki po trdnjavah in utrdbah, gorskimi vojaškimi vodniki in drugimi knjižnimi deli. Slovenija nujno potrebuje tovrstno publikacijo, kajti le tako lahko uspešno promoviramo slovenske muzeje ter pospešujemo muzejsko vprašanje. Nastajanje tovrstnih literarnih del pa je pogojeno z zakonodajnim sistemom ureditve muzejskega vprašanja, zato je nujno potrebna predhodna ureditev zakona na področju zbirateljstva. Šele kasneje je smiselno tiskati tovrstno literaturo, ki bi lahko bila, v smislu zajetih zbiralcev, popolna. S tem diplomskim delom lahko le delno ponazarjam nujnost tovrstne literature za javne namene.

- **Zgodovinski muzej "Carlo Donegani", Passo dello Stevio (Italija)**

Muzej leži v severni Italiji, v bližini državne meje s Švico, visoko v italijanskih Dolomitih. Muzejska zbirka je v celoti posvečena prvi svetovni vojni. Bogata je s slikami in fotografijami iz vojnega časa prve svetovne vojne in prva leta po njej. Zbirka je osredotočena na prikaz bele vojne v dolomitskem gorovju in nečloveških naporov gorskega bojevanja. (Fabi, 2000: 17).

- **Zasebni muzej prve svetovne vojne v Valfurvi (Italija)**

Vojni muzej v lasti M. Testorellia se nahaja v severni Italiji v dolomitskemu predelu Madone di Champiglio in Monte Pasquale ter Cevedale. Muzej lahko primerjamo z zasebnimi slovenskimi muzeji, ki predstavljajo manjšo a bogato zbirko ostankov iz bližnjih front. Leži na mestu, koder je med prvo svetovno vojno potekla italijanska obrambna črta po grebenu Monta Pasquala in doline Valfurva. Zbirka je bogata z vojaškimi predmeti, predvsem osebnimi predmeti poveljnika Luigija Zappe, najdeni na gorskih predelih poteka fronte ter slikovnim materialom in fotografijami. Lastnik je zelo velik poznavalec poteka prve svetovne vojne, ki nas napolni z obsežnim znanjem zgodovine Evrope od 18. stoletja naprej (Fabi, 2000: 19).

- **Muzej bele vojne v Adamellu (Italija)**

Ustanovljen je bil leta 1984 in predstavlja vojno v visokogorskem dolomitskem gorovju. Opisuje vojno dogajanje na 3000 m ali več nadmorske višine in poučuje o nečloveških naporih

bojevanja. Izročilo omenjenega muzeja je izredno proti-vojno, saj obiskovalca muzeja prepriča v nesmisel vojne. Muzej se nahaja v dolini Val Camonica v Ademellu, prečudoviti gorski vasi, danes osredotočeni na propagiranje turizma, predvsem zimskega. Muzej je odprt od junija do konca septembra. Je v zasebni lasti in je izven zimske sezone potrebna predhodna telefonska najava (Fabi, 2000: 20).

▪ **Muzej vojaške zgodovine 1915 - 1918 in 1940-45 v Capovallu (Italija)**

Nahaja se v Capovallu, v srednjem delu severne Italije dobrih 40 km levo od večjega mesta Trento. Postavljen je v stari italijanski kaverni iz leta 1915, ki je med drugo svetovno vojno služila kot skladišče orožja. Muzej je v celoti pod zemljo in sicer pod goro Monte Stino in razpolaga z zanimivo zbirko starega orožja in granat, ter slikovnega materiala (Fabi, 2000: 22).

▪ **Muzejska zbirka bele vojne v Spiazzo Randeni (Italija)**

Muzejska zbirka je v zasebni lasti in se nahaja v naselju Spiazzo Randena v bližini mesta Ademallo. Zbirka prikazuje visokogorsko bojevanje ter postavljanje fortifikacijskih ovir na večnem snegu in ledu. Zbirka je postavljena na temo delovnih orodij in vojaškega materiala iz časa prve svetovne vojne (Fabi, 2000: 24).

▪ **Trdnjava Stino in muzej bele vojne v Virmigliu (Italija)**

Mesto Virmiglio se nahaja v osrednjem delu severne Italije in je znano po zasebnih muzejskih zbirkah iz časa prve svetovne vojne. Najbolj znana sta trdnjava Strino iz časa prve svetovne vojne, ki je služila kot zbirni center za rekrute in manjši muzej bele vojne, nastal leta 1977. Velika zanimivost je, da prebivalci tega manjšega mesta zelo skrbijo za ohranjanje kulturne vojaške dediščine in jo hkrati tudi predstavljajo svetu. V samem mestu obstaja vsaj devet muzejev, ki so v zasebni lasti. Muzeji so večinoma odprti za javnost od junija do septembra (Fabi, 2000: 26-27).

▪ **Muzej bele vojne v Bersonu (Italija)**

Nahaja se levo od avtoceste Verona–Trento, dobrih 40 min do mesta Bersone. Zbirka je v zasebni lasti, odprta od julija do avgusta. Je izredno bogata, saj razpolaga s skoraj 700 bombami, pištolami, bajoneti in drugim vojaškim materialom. Zasebna zbirka je osredotočena na prikaz visokogorskega bojevanja ter delovanje najtežjih možnarjev (305 mm) po dolomitskem gorovju. Razpolaga z velikim številom italijanskih uniform različnih činov in rodov (Fabi, 2000: 29).

▪ **Muzej italijanske vojske v Asiagu (Italija)**

Muzej ni osredotočen samo na razstavo vojaških materialov, temveč tudi na posredovanje informacij glede poteka vojne, političnih razmer, vpletenosti držav. Obiskovalcu predstavi poleg bogate zbirke vojaškega materiala tudi veliko dokumentarnega in propagandnega gradiva iz časa vojne. Ta muzej se je začel ustanavljati okoli leta 1921 in šele mnogo kasneje zrasel v enega večjih in bogatejših muzejev v Evropi. Razpolaga z bogato knjižnico in arhivom, ter na novo urejeno fototeko, ki omogoča študijo zgodovine vojn. Muzej natančno in strokovno opisuje osemnajsto in devetnajsto stoletje vojn in je primeren ter namenjen ogledom študentov celega sveta. Muzej se nahaja v prečudovitem gradu, ki je že sam po sebi vreden ogleda. Ogled je možen od marca do novembra v različnih terminih. Priporočljiva je predhodna najava za večje skupine (Fabi, 2000: 30-31).

▪ **Zgodovinski muzej v Trentu (Italija)**

Zgodovinski muzej se nahaja v mestu Trento ob glavni avtocesti od Verone proti Bolzanu. Po pripovedovanju domačinov naj bi mesto gostilo več muzejev, vendar so njihove lokacije skrite pred javnostjo. Glavni muzej v Trentu je zgodovinski muzej v gradu Buonconsiglio, ki prikazuje prvo svetovno vojno z lepo zbirko pušk, pištol in drugega, še uporabnega vojaškega materiala. Razstava sabelj in nožev je zanimiva, saj opozarja na različnost med vojskujočimi se narodi v prvi svetovni vojni. Glavna usmerjenost muzejske zbirke v gradu Buonconsiglio je predvsem razstava slik in fotografij. Zbirka prikazuje pomembnejše dokumente o mobilizaciji in ekonomski stabilnosti Italije. Ni osredotočena zgolj na vojaški vidik, ampak tudi na ekonomski in politični. Muzej razpolaga tudi s filmsko predstavo o posebnostih muzeja. Zbirko si je možno ogledati skozi vse leto (Fabi, 2000: 34).

▪ **Muzej Alpinov v Trentu (Italija)**

Muzej italijanskih alpinov se nahaja v bližini prej omenjenega gradu in predstavlja zasebno zbirko M. Miglionica iz Trenta. Zbirka je izključno posvečena visokogorskemu bojevanju avstrijskih "jagrov" in italijanskih alpinov. Zbirka predstavlja predvsem fotografije in slike iz obdobja prve svetovne vojne. Ogled je možen skozi celo leto (Fabi, 2000: 34).

▪ **Aeronavtični muzej Capronijev v Trentu (Italija)**

Muzej predstavlja bogato in fascinantno zbirko letal Caproni, ki je nastala leta 1992. Razstavljena je celotna "familia" letal Caproni in avtor Gianni Caprini. V njem vidimo zbirko letal in maket letal Caproni, sodelujočih v prvi svetovni vojni (Fabi, 2000: 40).

- **Muzej prve svetovne vojne v Pian delle Fugazze (Italija)**

Nahaja se v stari cerkvi v mestu Pian delle Fugazze v bližini avtoceste iz Verone proti Trentu. Zbirka razpolaga z veliko zbirko fotografij in slik vojnega in povojnega časa. V slikah je predstavljena prva armada italijanske vojske. Zbirka je odprta vse leto. Za njo skrbi vaški župnik, ki je hkrati strasten zbiralec ostalin s prizorišča poteka prve svetovne vojne po dolomitskem hribovju (Fabi, 2000: 42).

- **Trdnjava Belvedere " Werk Gschwendt", Lavarone (Italija)**

Avstrijska trdnjava Forte Belvedere (italijanski prevod) leži na 1177 m nadmorske višine. V trdnjavi je v poletnem času urejen muzej prve svetovne vojne, ki prikazuje pomembnost omenjene trdnjave in neuničljivost njenega zidovja. Trdnjava je odprta za ogled od junija do septembra (Fabi, 2000: 44).

- **Zgodovinski muzej velike vojne v Caoriji (Italija)**

Muzej je bil odprt za javnost v letu 1991 in opisuje predvsem zaledje italijanske fronte obogateno s slikami in fotografijami iz časa vojne in po njej. Opisuje nastajanje pokopališč, prekopavanje le teh in shranjevanje povojnih ostankov v kostnicah. Zbirka prikazuje lepo urejeno število vojaških uniform ter vojaških značk. Muzej razpolaga s knjižnico in arhivom. Odprt je od junija do konca septembra (Fabi, 2000: 46).

- **Zbirka vojaškega in civilnega materiala iz prve svetovne vojne v Bolzanu (Italija)**

Zbirka se nahaja v mestu Bolzano, v bližini severne meje z Avstrijo. Predstavlja manjšo zbirko vojaškega in civilnega materiala iz časa vojne, najdenega na področju gora Monte Bado, Asiago, Vallarsa,... Zbirka je odprta po predhodni najavi (Fabi, 2000: 48).

- **Zgodovinski muzej prve vojne v Roani (Italija)**

Muzej se nahaja v stari obnovljeni hiši iz prve svetovne vojne, ki je v času vojne služila kot železniška postaja in skladišče vojaškega materiala. Zbirka je odprta od 15. junija do 15. septembra. Muzejska zbirka se nahaja približno pet kilometrov od večjega mesta Asiago in vsebuje urejeno zbirko fotografij, slik, dokumentov in drugi publicistični material iz časa velike vojne (Fabi, 2000: 49).

- **Vojno zgodovinski muzej v Asiagu (Italija)**

Je zelo znan italijanski muzej in hkrati spomenik padlim italijanskim vojakom. Stoji na znamenitem trgu Lozza v Asiagu. Največja znamenitost omenjenega muzeja je 250 vrst različnih ročnih bomb iz prve svetovne vojne. Ogled muzeja je možen po različnem zimsko-letnem urniku. Priporočljiva je predhodna najava, predvsem za večje skupine (Fabi, 2000: 49).

▪ **Vojni muzej "Storia, Memoria" v Sossanu (Italija)**

Muzej se nahaja v mestu Sossana v bližini večjega mesta Asiago in predstavlja zbirko vojaških materialov iz obdobja obeh vojn. Obravnava tudi politično-ekonomski vidik med obema vojnama in po njima. Zanimive so zbirke na temo ideologije fašizma, nacizma in komunizma, ter političnega položaja vpletenih držav v spore, pred in med vojnama. Zbirka je odprta samo ob nedeljah ob predhodni najavi (Fabi, 2000: 51).

▪ **Mali vojni muzej 1915-1918 Roberta Favore v Salogni (Italija)**

Lastnik muzeja je velik poznavalec poteka prve svetovne vojne tako na italijanskih tleh kot drugod po Evropi. Svoje zbirke predstavlja že več desetletij. Zbira vse materiale in spomine, ki so povezani s prvo svetovno vojno, predvsem pa vojno na ozemlju Italije. Zelo zanimiva je njegova zbirka medicinskih pripomočkov ter snovi, uporabljenih na bojiščih velikih front. Njegova največja usmeritev je študija gorskega bojevanja po dolomitskih grebenih. Za ogled muzeja je potrebna predhodna najava (Fabi, 2000: 54).

▪ **Muzej "Alpini" v Bossanu del Grappi (Italija)**

Mali zasebni vojni muzej vsebuje veliko slik in fotografij italijanskih Alpinov iz časa vojne. Nahaja se v vasi ali naselju Bossano del Grappa v srednjem delu severne Italije. Ogled je možen vsak dan od 8.30 do 20.00 ure (Fabi, 2000: 57).

▪ **Vojno zgodovinski muzej in kostnica Monte Grappa v Crespanu (Italija)**

Spada v verigo Milanskega vojnega muzeja in je odprt vse dni v letu. Muzej in hkrati spomenik je posvečen padlim italijanskim vojakom na predelih visokogorskih dolomitskih masivov. Zbirka je podprta s slikovnim in fotografskim gradivom (Fabi, 2000: 55).

▪ **Muzej vojne 1915 - 1918 v Passu Fedoia (Italija)**

Passo Fedoia je manjše mesto, kjer se nahaja več zasebnih zbirk na temo prve svetovne vojne in poteka bojev v okolici gore Marmolada. V muzeju lahko vidimo umetno narejene improvizirane fortifikacijske ovire, bunkerje, strelska in mitralješka gnezda, ter zbirko različnih granat,

uporabljenih v tem delu fronte. Poleg omenjene zbirke pa si lahko v bližini ogledamo muzej na prostem in sicer poteka po desetih kilometrih urejenih vojaških poti (Fabi, 2000: 60).

▪ **Muzej velika vojna 1915-1918 na Marmoladi (Italija)**

Je zelo znan muzej na evropskih tleh, saj velja za najvišje ležeč muzej iz prve svetovne vojne v Evropi. Leži na nadmorski višini 2950 m. Muzej so za javnost odprli leta 1990 in lepo prikazuje spopade avstro-ogrske monarhije z Italijo na visokogorskem terenu. Veliko ostankov iz časa vojne je ostalo pod večnim snegom in ledom na ledenikih Marmolade. V muzeju so zbrani osebni in vojaški predmeti vojakov obeh strani, obogateni z bogatimi slikami in fotografijami. V muzejski zbirki lahko opazimo vojaške uniforme, puške in različno strelno orožje, planinsko opremo ter delovno orodje vojakov. Muzej sodeluje z vojnim muzejem iz Dunaja, saj so na razstavah predmeti, ki so last omenjenega avstrijskega muzeja. Predvsem zanimive so plastične matrice kavern in tunelov pod snegom in ledom, ki naj bi se nahajale tudi po več deset metrov globine. Muzej je odprt za javne ogleda od junija do septembra (Fabi, 2000: 62).

▪ **Muzej tretje armade v Padovi (Italija)**

Velik vojaški muzej v Padovi je obogaten z zbirko ostalin iz bojev na reki Soči in Piavi. Posvečen je vsem padlim vojakom italijanske in avstro-ogrske strani. V muzeju se vodijo organizirani ogledi za skupine od 30-40 ljudi naenkrat. Večino vodičev po muzeju je priznanih zgodovinarjev in vojaških strategov v pokoju, tako da so informacije predstavljene "iz prve roke". Muzejska zbirka je bogata z vojnimi dokumenti, fotografijami, slikami in vojaškimi kartami. Muzej razpolaga z urejeno zbirko vojaškega materiala, od čelad vseh narodnosti, bajonetov, strelnega orožja, osebnih pripomočkov vojakov in drugega materiala. Zbirka prikazuje boje tretje armade, predvsem je dan poudarek končnemu obračunu ob reki Piavi. Poleg omenjene zbirke pa lahko zasledimo avstro-ogrski kotiček, kjer se predstavljajo slike avstrijskih vojakov. Ponos muzeja sta bogata biblioteka in arhiv. Za javnost je odprt ob ponedeljkih in sredo ter sobotah in nedeljah (Fabi, 2000: 64).

▪ **Muzej zgodovine velikih vojn 1915 - 1918 in 1940 - 1945 v Alanu na Piavi (Italija)**

Ogled je možen po predhodni najavi, saj je v zasebni lasti. Poleg materialnih stvari, hrani bogato zbirko dokumentov, fotografij, razglednic in slik bojev na reki Piavi. Usmerjenost muzeja je kultura vojn posameznih narodov, med katerimi so prestavljeni tudi Slovenci. Podprt je s strokovnim vodstvom (Fabi, 2000: 66).

- **Muzeja na temo gorskega bojevanja v Pieve di Liguallongu in Rocci Pietore (Italija)**

Oba omenjena muzeja predstavljata bojevanje Alpinov na področju gorskega masiva Marmolade, ter bojevanje na terenu večnega snega in leda. Večino predmetov je najdenih na težko dostopnem terenu Marmolade. Lahko si ogledamo zbirko vojaških materialov in orožij ter dokumentov, fotografij in razglednic, risanih izpod peresa italijanskih in avstrijskih vojakov. Zbirke so zelo zanimive predvsem zaradi lutk, ki realno predstavljajo vojake in visokogorsko bojevanje. Ogledi potekajo vse leto (Fabi, 2000: 67).

- **Muzej A.N.A in mali muzej Monte Piana v Luranzu di Cadore (Italija)**

Oba muzeja sta v zasebni lasti. Njuna glavna usmeritev je prikaz visokogorskega bojevanja. Vojaški materiali in orožje je bilo odkrito na gorskih previsih, več kot 2200 m nadmorske višine. Muzeja si je možno ogledati po predhodni najavi od julija do septembra (Fabi, 2000: 68).

- **Muzej vojaške zgodovine v Battagliji (Italija)**

Je ogromen kompleks, ki se predstavlja kot nekakšna kostnica, oziroma spomenik padlim vojakom ob reki Piavi. V notranjosti monumentalnega kompleksa je urejen manjši vojni muzej slik, ki so jih darovali svojci padlih italijanskih vojakov (Fabi, 2000: 75).

- **Muzej vojakov iz Piave v Fagori (Italija)**

Dejansko lahko govorimo o grobnici ali kostnici posmrtnih ostankov italijanskih vojakov, v kateri je urejen manjši muzej na temo "vojaki iz Piave". Tu so večinoma pokopani vojaki, padli v zadnji bitki na Piavi leta 1918. Muzej je odprt vse dni v letu od 9. do 17. ure (Fabi, 2000: 79).

- **Muzej topov iz prve svetovne vojne v Timau (Italija)**

V muzeju je lepa zbirka topov in slik ter matric topov, uporabljenih na fronti na Piavi ter drugje. Skozi slikovni material lahko opazimo gorske previse in masive Dolomitov. Prikazuje težavnost prevoza in mobilnost topov na visokih gorskih pregradah. Zbirko sestavljajo Škodine havbice kalibra 75 mm in različno strelno orožje do največjih italijanskih možnarjev kalibra 420 mm, s težo granate od 400 do 1000 kg. Ogled muzeja je možen od junija do oktobra, izven urnika samo po predhodni najavi (Fabi, 2000: 80).

- **Muzej vojaške zgodovine v Palmanovi (Italija)**

Otvoritev muzeja je bila leta 1990. Nahaja se dobrih 40 km zahodno od slovensko-italijanske meje. Muzej je posebne oblike deveterokotnika in hrani veliko dokumentacije in fotografskega

materiala iz soških bitk, ter povojnega življenja ljudi na teh področjih. Grozljive so slike povojnega razdejanja Posočja in drugih dežel. Muzej je odprt za javnost vse dni v letu (Fabi, 2000: 82).

▪ **Vojni muzej v Redipuqliji (Italija)**

Muzej je na mestu slavne kostnice v Redipuqliji, ki velja za največjo monumentalno ostalino na področju Posočja. Muzej je odprt vse dni v letu (Fabi, 2000: 84).

▪ **Muzej velike vojne v stari Gorici (Italija)**

Nahaja se na gradu v stari Gorici takoj za slovensko-italijansko mejo. V muzeju je ohranjen vojaški material in orožja iz soške fronte. Posvečen je vsem padlim vojakom na območju Gorice in bližnjih hribov Škabrijela, Sabotina in Svete gore. Muzej prikazuje gorje in grozo soške fronte ter nečloveške napore vojakov. Razpolaga še z biblioteko, fototeko in prodajalno vojaških knjig. Odprt je vse dni v letu, razen ponedeljkov (Fabi, 2000: 87).

▪ **Civilni muzej prve svetovne vojne v Trstu (Italija)**

V Trstu lahko najdemo dva muzeja, katera se ponašata z lepimi muzejskimi zbirkami obeležij soške fronte in prve svetovne vojne. Obe zbirki predstavljata spomenik padlim vojakom na fronti. Zanimive so fotografije civilistov, ki zaradi bližine fronte zapuščajo mesto. Muzeja prikazujeta blišč in bedo meščanstva v času vojne, ter vojno politična nasprotja med slovenskim in italijanskim prebivalstvom. Predstavljenih je veliko osebnih predmetov padlih vojakov na soški fronti (Fabi, 2000: 96-98).

▪ **Vojni muzej na Dunaju – Kriegsmuseum Wien (Avstrija)**

Je eden najpomembnejših muzejev in hkrati eden najstarejših muzejev vojaške zgodovine v Evropi. Zbirka sega od 15. stoletja naprej. Sestavljen je iz petih večjih sekcij zgodovine Habsburškega imperija in zgodovine vojn v Evropi vse do današnjih časov skozi obdobja velikih vojn. Zbirke ponazarjajo usodo avstro-ogrske monarhije po letu 1918, ter življenje avstrijskega naroda med vojnami in po njih. Najpomembnejše zbirke, razstavljene po sobah so:

- soba generalov (najpomembnejši generali avstrijske vojske);
- soba slave (zmage ter širitev teritorija – blišč avstrijske vojske; oklepi, orožja);
- tridesetletna vojna (protestanti – katoliki);
- vojne proti Turkom (prikazuje bitke Avstrijcev proti Otomanskemu imperiju);
- princ Eugene (hrabri vitezi, blišč visoke družbe);
- Marija Terezija (prikaz slavnega možnarja iz Beograda);

- soba francoskih vojn (1789 – 1815);
- soba Radetzky (Habsburžani kot evropski policaji, groza vojne 1866);
- soba Franca Jožefa (avstro-ogrsko monarhija; uniforme, čelade);
- soba Sarajevo (atentat na avstro-ogrskega prestolonaslednika);
- prva svetovna vojna (dve sobi sta posvečeni prvi svetovni vojni).

Muzej na Dunaju vsako leto prireja razne razstave na različne teme v vojnah. Zato je zelo zanimiv tudi za Slovence in za slovenska društva na temo soške fronte, da se s svojimi zbirkami udeležijo razstav na Dunaju. Muzej razpolaga z obširno knjižnico, biblioteko in bogatim arhivom.³⁶

▪ **Muzej društva Dolomitenfreunde na Koroškem (Avstrija)**

Lastnik muzeja je Avstrijec Walter Schaumann, katerega zbirka je ena izmed najbogatejših zasebnih zbirk v Avstriji. Društvo Dolomitenfreunde so kot strastni zbiralci znani po celi Evropi. Njihova naloga pa ni samo zbirateljstvo, temveč tudi pospeševanje, razlaganje in ohranjanje kulturne dediščine in zapuščine prve svetovne vojne na evropskih tleh. Slovenska društva tesno sodelujejo s tem avstrijskim društvom. Društvo Dolomitenfreunde razpolaga tako s klasičnim muzejem kot tudi z več muzeji na prostem. Omenjeni muzej vsako leto prireja razstave o prvi vojni na različnih lokacij bojevanja. V letu 2003 je bila predstavljena Hermannova trdnjava v Klužah ter potek bojev na Rombonu. Muzejska zbirka na Koroškem v Avstriji prikazuje boje po gorskih masivih Dolomitov in Julijskih Alp. Lahko bi rekli, da je njihova zbirka mednarodna, saj razpolaga z vojaškim gradivom, dokumenti, fotografijami, kartami in orožjem iz cele Evrope. Muzejska zbirka je odprta za javnost od junija do oktobra, izven delovnega časa je potrebna najava (Fabi, 2000: 78).

▪ **Kaiserjagermuseum v Innsbrucku (Avstrija)**

Je tradicionalni avstrijski muzej, ki opisuje tirolski lovski regiment. Poleg tega posreduje in opisuje zgodovino tirolskih vojakov, njihove noše ter hrabrost v bojih prve svetovne vojne. Muzejska zbirka opisuje tudi življenje Tirolcev med vojnoma in po njima. Sestavljen je iz več delov in sicer: Rusija in vzhodna fronta, soška fronta, dolomitske bitke 1915 – 1916, ekspedicija kazenskega bataljona "železna pest" 1916-18 in soška fronta na Piavi. Muzej lepo opisuje prvo svetovno vojno in jo razgradi po segmentih in sicer mesecih, tako da je pregled celovit.

---

³⁶ [Http://www.bmlv.gv.at/hgm/index.html](http://www.bmlv.gv.at/hgm/index.html) (9. 7. 2003)

Dogajanja so smiselno povezana z dogodki vsakega meseca posebej. Ogled muzeja je priporočljiv za študente in druge raziskovalce vojn, saj ponuja visoko strokovno znanje.³⁷

- **Wehrgeschichtliches museum Schloss Rastatt (Avstrija)**

Vojni muzej izključno razstavlja orožje vseh vrst od strelnega in improviziranega osebne orožja, pa vse do velikih možnarjev največjih kalibrov. Zanimiva je vojaško-tehnična zbirka, primerna za ljubitelje starega in sodobnega orožja. Muzej je podprt z dobrim strokovnim znanjem zaposlenih. Javnost in večje skupine se za ogled najavijo preko interneta ali telefona.

- **Muzej vojne tehnike v Nurnbergu (Nemčija)**

Po vsebini je podoben že prej omenjenemu muzeju iz Rastatta v Avstriji. Dejansko vsebuje večino pomembnejšega vojaškega materiala, uporabljenega v vojnah. Zbirke štejejo tudi načrte in skice delovanja in razvoja posameznih orožij in vojne tehnike. Organizirano je strokovno vodenje za večje skupine.³⁸

- **Nemški vojni muzej v Berlinu (Nemčija)**

Je obsežen vojni muzej, opremljen z multivizijsko projekcijo poteka sodobnih vojn. Prikazuje vojne in poteke vojn od 15. stoletja naprej. Poudarek je na pruski moči njihove vojske, ideologiji nacizma in fašizma ter drugih temah. Slikovni material je zelo bogat, prav tako dokumentarno gradivo in fotografije. Osredotočen je na predstavo nemške dežele, velikosti in spreminjajoče oblike omenjene dežele. Poudarek je tudi na življenju nemškega prebivalstva v času železne zaves, pod diktaturo Stalina in drugih veljakov. Razpolaga tudi z obširno knjižnico, videoteko in fototeko.³⁹

- **Imperial War Museum London (Anglija)**

Že ime pove, da je muzej eden izmed največjih vojnih muzejev v Angliji. Obsega zgodovino vojn od Peloponeza dalje skozi bogat slikovni material. Omenjeni muzej predstavlja celotno zgodovino vojn. Razpolaga z večjim številom podružnic širom po Angliji, nekaj tudi po Avstraliji in ZDA. Podružnice omenjenega muzeja predstavljajo različne vsebine razstav, kot je na primer razstava letal v Duxfordu v Angliji. Vse informacije so dosegljive na spletni strani Imperial War muzeja.⁴⁰

---

³⁷ [Http://www.kaiserjaeger.com](http://www.kaiserjaeger.com) (9. 7. 2003)

³⁸ [Http://www.steincollectors.org/library/articles/museums/Germanis.html](http://www.steincollectors.org/library/articles/museums/Germanis.html) (12. 12. 2003)

³⁹ [Http://www.dhm.de/lemo/html/wk1/index.html](http://www.dhm.de/lemo/html/wk1/index.html) (2. 2. 2004)

⁴⁰ [Http://www.iwm.org.uk/](http://www.iwm.org.uk/) (7. 9. 2003)

- **Muzej vojne zgodovine v Parizu (Francija)**

Naj omenim, da je v Franciji uradno odprtih veliko zasebnih muzejev, predvsem v okolici Verduna in poteka večjih bitk. Dežela Šampanja v Franciji razpolaga z veliko ali celo največ tovrstnimi muzeji na temo prve svetovne vojne. Iz tega se kaže ponos Francozov na svojo zgodovino, predvsem kot ključni subjekt v zgodovini mednarodnih odnosov. Francoska zakonodaja ne prepoveduje urejanja zasebnih muzejev, pač pa celo namenja določena sredstva za njihovo ureditev. Vrednosti so sicer minimalne, pa vendar dobrodošle zbiralcem. Največji vojni muzej je seveda v Parizu. Njegova vsebina je v večji meri posvečena Napoleonu in njegovim velikim bitkam ter prvi in drugi svetovni vojni. Zbirka je bogata z vojaškim materialom in orožjem iz minulih vojn. Muzej je vsebinsko močno podoben muzeju na Dunaju, v Berlinu, Budimpešti in muzejem drugih večjih mest.

- **Vojno zgodovinski muzej v Budimpešti (Madžarska)**

Muzej je po vsebini podoben dunajskemu vojnemu muzeju. Bogata je zbirka uniform različnih narodnosti skozi čas vojn. Lepo je prikazan avstro-ogrski imperij ter velikost takratne države, podprte z veliko vojaško močjo. V muzeju lahko zasledimo zbirko Škodinih topov, uporabljenih tudi na soški fronti. Vojni muzej je odprt vse dni v letu.

- **Vojaški muzej v Bukarešti (Romunija)**

Muzejska zbirka je po vsem svetu znana po topovih in granatah in po vsebini podobna muzejski zbirki v Budimpešti. Prikazuje zgodovino karpatskega naroda, sodelujočega v različnih vojnah, med katerimi najbolj izstopa prva svetovna vojna. Odsek v muzeju je namenjen tudi soški fronti. Muzej so še pred nedavnim obnavljali, zato je za ogled potrebna predhodna najava oz. pridobitev informacij prek spletnih strani. Stara spletna stran ni več aktivna, tako da je trenutno poslovanje in pregled informacij preko interneta nemogoče.

5.2.3 Problematika muzejstva v sodobnem času

V terenskih raziskavah sem obiskal 83 zasebnikov, ki imajo shranjen različen vojaški material in ostaline iz prve svetovne vojne. Le 20 % muzejskih zbirk je odprtih za javnost. Večino vojaškega materiala in ostalin soške fronte je shranjenih v garažah stanovanjskih hiš, skednjih, kletah, zakloniščih, dnevnih sobah, spalnicah, hodnikih in v drugih prostorih. Marsikatera bogata zbirka je hranjena v navadnih kartonskih škatlah na podstrešju stanovanjskih hiš. V veliko primerih je vprašljiva varnost zbirke in tudi okolja, kajti mnogo starega vojaškega

materiala je še vedno uporabnega. Zaradi tovrstnega materiala, predvsem granat, ročnih in drugih bomb se vsako leto pripetita vsaj dve hudi nesreči; včasih s smrtnim izidom. Zato je nujno potrebno evidentiranje vsega vojaškega materiala, in sicer z javnim predstavljanjem ostalin v obliki muzeja ali drugačnih zbirkah.

V Sloveniji obstaja bistveno več zasebnih muzejev (muzejskih zbirk) od državnih⁴¹ (regionalnih, lokalnih). V državni lasti ostajajo največ pokrajinski muzeji in arhivi posameznih regij, ki hranijo vse podatke, med njimi tudi podatke iz prve svetovne vojne in pa večji regionalni muzeji, ki imajo priključeno knjižnico ali čitalnico na določeno zgodovinsko temo. Med zbiratelji gradiva na temo soške fronte pa so tudi prej omenjene knjižnice, ki nosijo pomemben delež pri širjenju slovenske kulturne dediščine.

V intervjuju z enim izmed večjih in pomembnejših zasebnih zbirateljev na goriškem območju, Davidom Erikom Pipanom, podpredsednikom Društva soška fronta, sem spoznal, zakaj je vse več zasebnih muzejev, ki niso odprti za javnost. Muzej prinaša le minimalna denarna sredstva, ki so zgolj simbolnega značaja in ne zadostujejo za pokritje osnovnih stroškov vzdrževanja. Za odprtje takšnega muzeja na temo vojne je potrebno pridobiti vrsto dokumentov in dovoljenj, ki zahtevajo visoke denarne stroške. Stroški nastajajo že ob prijavi in vlogi (15.000 SIT) za hranjenje starih vojaških predmetov, pri pridobivanju dovoljenja za posest orožja, pregledu pristojnih strokovnjakov zbranega arhivskega orožja in drugi stroški. Potrebno je pripraviti in urediti prostor (prostor mora biti ograjen in primerno zaščiten, vsebovati mora potrebne varnostne sisteme, vse do potrebnih sanitarij in drugih dodatkov). Ob tem postavljam vprašanje *ali sta zakonodaja in pravni sistem naklonjena ohranjanju kulturne vojaške dediščine ali pozabljanju le te? Trdim, da Slovenija nujno potrebuje primerno zakonodajo na tem področju.*

Mnogo zasebnih muzejev je primerljivih ali celo bolj strokovnih v primerjavi z državnimi, oziroma takšnimi, ki so v rokah države ali lokalnih skupnosti. Zasebnik spoštuje vsak kos starega vojaškega materiala, ki ga je prinesel iz gorskih vrhov, kraških jam, kavern in drugih predelov poteka fronte. Medtem, ko marsikateri uslužbenec državnega muzeja ne razmišlja na enak način. Moj namen ni posredovati bralcu negativne predznake določenim zbirkam, pa naj si bodo zasebne ali državne. Rad bi samo opredelil, da je zaželeno sodelovanje med zasebno in javno sfero.

---

⁴¹ Prvi deželni (državni) muzej (za Kranjsko) je bil ustanovljen leta 1821 v Ljubljani. Do leta 1983 je bilo ustanovljenih 88 državnih muzejev in drugih manjših muzejskih zbirk in 185 galerij. V tem času so bili javno ustanovljene le tri zasebne muzejske zbirke, med njimi nobena na temo soške fronte (Žnidaršič, 1988:675).

Glede velikosti in števila muzejev Slovenija težko konkurira z drugimi zahodnoevropskimi državami. Zanimivo je, da vsi večji vojaški muzeji po svetu, poleg materialne zbirke orožja, razpolagajo z bogatimi knjižnimi zbirkami, fototekami, bibliotekami ter arhivi. Glede izobraževanja je takšna izbira optimalna, saj le tako lahko študent ali raziskovalec pride do ustreznega znanja. Zato predlagam reševanje muzejskega vprašanja v tej smeri.

5.3 Nepremične ostaline na področju soških bitk

Ta del diplomskega dela je osredotočen na raziskovanje nepremičnih dokazov iz bojev na področju Krasa, goriškega mostišča in zgornjega visokogorskega Posočja. Namen je posredovanje podatkov o obstoju naravnih muzejev po grebenih naših gora in Krasa. S pojmom naravni muzej si predstavljam nepremične dokaze in obeležja, narejena z rokami vojaka, sodelujočega na soški fronti. Ljudje bi se mogoče spraševali, zakaj je pomembna skrb za te stare dokaze, ki ležijo v naravi in s katerimi se vsak dan srečujemo. Ta obeležja najbolj jasno prikazujejo zgodovino bojev na Slovenskem, prav tako prikazujejo trpljenje in boj za preživetje vsakega dne. Skozi ostanke minule vojne lahko spoznamo nemogoče razmere jurišanja, preboja, življenja v kavernah, jamah, zakloniščih. Namen je na kratko predstaviti nepremične ostaline kot so bunkerji, mitralješke line, granatna gnezda, strelske jarke, kasarne, vojaške ceste, kaverne, vodnjake, vojaške utrdbe in druga obeležja. Stalni sovražnik omenjenih dokazov je seveda čas, ki ne prizanaša nobenemu kamnitemu groblju, kapelici ali strelskemu jarku. Vse več omenjenih dokazov je danes zapuščenih ali močno poškodovanih.

V zadnjem desetletju nastaja veliko projektov z namenom urejanja in renoviranja vseh nepremičnih dokazov na področju frontne linije. Danes poteka obnova vojaških linij in utrdb od Bovca do Kobarida (Krnsko pogorje) in kavern na Sabotinu pri Novi Gorici, podprta s projektom Phare in odprtim skladom za obnavljanje poti soške fronte. Slovenija je na podlagi Zakona o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe RS v kulturi, namenila 65 mio tolarjev ob skupni vrednosti projekta 130 mio tolarjev. Za obnavljanje in čiščenje kavern, linij, mitraljeških gnezd, kapelic in drugih nepremičnin skrbijo predvsem različna društva (turistična, vojaška, kulturna), komunalni zavodi ter drugi ljubitelji ohranjanja kulturne dediščine na slovenskem. Drugi večji projekti, ki se nanašajo na čiščenje kavern na Vodicach, Kuku in Sabotinu se pojavljajo pod okriljem Društva soška fronta iz Nove Gorice in projekti Društva K.u.K. IR 87 iz Solkana, katerih poglavitna usmeritev je čiščenje in ohranjanje kavern in drugih pomembnih

ostalin na področju Škabrijela. Večja dela naj bi bila končana do leta 2010, vsaj po uradnih ocenah projektov. Društva samoiniciativno skrbijo za varovanje in obnavljanje obeležij iz velike vojne.

Slika 3: Spomenik padlim avstro-ogrskim vojakom na Peskih v gorski verigi Krna in Botognice (med vojno je bila ne tem mestu gornja postaja žičnice, ki je bila povezana iz doline Lepene) (Svoljšak, 1994: 49)

Zapuščina soške fronte na prostem je predstavljena na lokacijah treh pomembnejših odsekov in sicer; zapuščina Krasa, zapuščina goriškega mostišča ter zapuščina tolminskega gornjega Posočja. Ostalin na področju poteka frontne verige soške fronte je veliko, zato sem se osredotočil samo

na pomembnejše, za nekatere že poznane dokaze iz obdobja vojne. Ob tem pa bralca opozorim, da napisane besede še zdaleč ne predstavljajo resnične namembnosti posameznih materialnih obeležij in trpljenja ter psihofizičnega stanja sodelujočih vojakov za zidovi danes omenjenih ruševin.

5.3.1 Zapuščina na tleh primorskega Krasa

Najtežje razpoznavne nepremične ostaline prve svetovne vojne se nahajajo na Krasu, predvsem zaradi zahtevnosti terena, kjer v večji meri kraljuje kamen in robida. Za realnejšo sliko o obstoju nepremičnih ostalin na kraškem področju sem se oprl na stare vojaške fotografije iz Pokrajinskega muzeja v Novi Gorici, ki hrani presenetljivo dragocenost v fotografijah in dnevnikih vojakov. Iz slik je mogoče najlažje razbrati pomembnejše ostanke na terenu, danes močno zaraščenega Krasa. Za obiskovalce dokazov vojne na Krasu priporočam jesen ali zimo, saj je v letnem in pomladnem času nemogoče razbrati in poiskati določene lokacije (Valič, 2000: 1-3).

Tabela 9: Pomembnejše nepremične ostaline na kraških tleh

Strelski jarki v Sredopolju (Redipuqlia – Italija);
Kraške jame in kaverne pod Grmačo v Novelu na Krasu (20 m globina jam);

Nasip vkopanih vojaških naprav na Grmači v Novelu;
Strelske line in utrjeni položaji na Griži (Italija);
Betonirani strelski jarki zahodno od Doberdoba (Italija);
Italijanski spomenik na Gorjupovi kapi (Italija);
Doberdobsko jezero in kota 208; ostanki strelskih jarkov in sledi hudih bojev na Krasu ;
Ostanki strelskih jarkov na Pečinki (292 m);
Kraška jama v Brestoviškem dolu; Jerihovica – 52m, lepo ohranjeni betonirani umivalniki na dnu;
Podzemna rova blizu vasi Novelo narejena med prvo svetovno vojno; Lojzova jama;
Star zapuščeni kamnolom pri Nabrežini; Cava Romana Aurisina (Italija);
Kaverne na Grmadi;
Kaverna in spomenik pri Štivanu (Italija);
Madžarski spomenih v Klancu pri Komnu;
Kaverna v Temnici na Krasu;
Ostanki obzidja starega vojaškega pokopališča na Gorjanskem;
Štanjel; vojaška kapelica na pokopališču;
Ustroj ceste oziroma proge iz grušča iz Dutovelj do Kostanjevice na Krasu;

5.3.2 Zapuščina na tleh goriškega mostišča

Goriško mostišče je zelo znano po odmevajočih bojih za Gorico in okoliške hribe. Italijanska vojska je v več ofenzivah hotela zasesti Gorico, zato so ti kraji dobesedno posuti s kavernami, strelskimi jarki, jamami, spomeniki in drugimi obeležji. Še dandanes so lepo vidni utrjeni položaji avstro-ogrske in italijanske vojske. Zaradi trdega kamnitega področja je bilo potrebno kopati kaverne v živo skalo (glej prilogo 10). Zaradi svoje trdnosti so se le te dobro ohranile vse do danes. Največ omenjenih dokazov se ohranja na Sabotinu, Vodicach, Kuku, Sveti gori, Škabrijelu, kjer so bile najpomembnejše vojaško strateške točke za obrambo in napad Gorice (Svoljšak, 1994: 55).

Tabela 10: Pomembnejše nepremične ostaline na goriškem mostišču

Kaverne na severnem pobočju Sabotina;
V skalo vklesano stopnišče pod kavernami na sedlu Sabotina;
Piramida ob cesti Vitovlje – Sabotin;
Vhod v južno pobočje Sabotina, vhod v kaverno;
Plošča z oznako kote 609 na Sabotinu;
Železniški most in pokopališče v Solkanu;
Goriški grad v današnji podobi; med prvo svetovno vojno je bil v celoti porušen (Italija);

Muzej na prostem na Vrhu; kaverna taktičnega pomena poveljstva 3. armade, S. Michele del Corso (Italija);
Kasarna na Mrzlem vrhu;
Spominska plošča ob gozdni poti Plave – Vodice;
Kaverne pod Vodiciami;
Madžarska spominska plošča v Avčah pri Kanalu;
Sveta Gora in kaverne pod njo;
Spomenik z orlom na Vodicach;
Spomenik Mauriziu Gonzagi na Vodicach;
Avstro-ogrski vodnjak na poti Kromberk – Ravnica;
Povezovalni jarek in kaverne proti vrhu Škabrijela;
Povezovalni jarki na Sveti Gori - 206 m dolg rov;
Labirint podzemnih rogov in kavern pod Vodiciami (400 m skupne dolžine, 12 vhodov, 3 spominske plošče);
Ruševine barak na vrhu Kuka (kota 611);
Obrambni položaj in utrdbe ob pešpoti proti Kuku; razvejane kaverne z več vhodi;
Povezovalni jarek za cerkvico proti Prižnici ter vhod v kaverno "Avelino";
Zapuščena italijanska kapelica ob cesti Plave Nova Gorica; nekoč pokopališče;
Betoniran vhod v predor na Kalvariji nad Podgoro;

5.3.3 Zapuščina na tleh Tolmina in visokogorskega Posočja

V težkem času prve svetovne vojne so italijanski in avstro-ogrski vojaki v zgornjem Posočju zgradili celo vrsto vojaških objektov, spomenikov, postavljali so spominske plošče, vklesavali napise, gradili cerkvice in vojaška pokopališča. Pomniki na tem področju govorijo o bolečini in smrti, o upanju in usmiljenju (Blazetič, 2003: 30). Na področju gornjega Posočja je ohranjenih največ dokazov na prostem, ki interpretirajo soško fronto. Večina ostalih obeležij fronte je na zahtevnih in težko dostopnih krajih visokogorskega dela Posočja. Ostaline se predvsem nahajajo na grebenih Krna, Rombona, Botognice, Predela, Kanina in drugih visoko ležečih krajev Slovenije (glej prilogo 11). Znani pisci, kot je Vasja Klavora, so natančno in slikovno predstavili boje na teh področjih. Ohranjenega je veliko fotografskega materiala v pokrajinskih arhivih, predvsem v arhivu na Dunaju in v zbirkah tam živečih ljudi.

Tabela 11: Pomembnejše nepremične ostaline na Tolminskem in zgornjem Posočju

Ruševine stare avstrijske trdnjave na prelazu Predel - na italijanski strani prelaza;
Spomenik XV avstro-ogrskemu korpusu ob cesti Bača –Most na Soči;
Zgornja in spodnja Hermannova trdnjava v Klužah;
Delno ohranjen odsek stare ceste nad reko Koritnico;

Cerkev sv. Lenarta pri Bovcu (ruševine);
Spomenik grofici Lucy Christalnigg ob cesti Trnovo ob Soči – Srpenica;
Avstro-ogrski obrambni položaj na Stržišču, tik za prvo bojno črto na vzhodnem delu Bovškega polja;
Avstrijski položaji na Stržišču;
Spomenik padlim avstro-ogrskim vojakom v Logu pod Mangartom;
Ostanki stare ceste skozi Vršič;
Strelnski jarki na Čuklji;
Spominsko obeležje pod planino Zagreban nad Lepeno (padli Bošnjaki);
Ruševine spomenika italijanskih vojakov na Čuklji;
Skalne kaverne na pobočju Rombona;
Skalna obzidja na področju Vršičev, v zadnjem "krajcu" grebena Krna proti Bovcu;
Avstro-ogrske opazovalnice pod grebenom Čuklje;
Ostaline obzidij in betonskega korita na Vršičih,
Utrjeni avstrijski položaji na pobočju Rombona in povezovalni jarki ter delno urejene poti;
Vmesna postaja avstrijske tovarne žičnice proti Rombonu na Vršičih;
Italijanske skalne kaverne pod Čukljo;
Ostanek napol podrte italijanske kapelice pod Čukljo na planini Goričica;
Italijanska kaverna "Pod drsno skalno" v bližini Krmlišča;
Italijanski kamniti obrambni zidovi na grebenu Vršiča;
Končna postaja italijanske žičnice na severni strani Velike Črnelske špice;
Ruševine kamnitih italijanskih poveljniških zgradb pod vrhom Velike Črnelske špice;
Pozidana skalna italijanska kaverna na pobočju Rombona;
Topniška kaverna na Velikem vrhu;
Ostanki italijanskih položajev in kaverne na levem bregu Soče v ožini pred Žago;
Italijanska kaverna v Naklu, ob cesti Bovec – Čezsoča;
Italijanski utrjeni položaji pod Krasjim vrhom;
Ohranjeni obrambni jarki na planjavi pred Rombonom, imenovana Bojišče;
Bunker oziroma ostanki bunkerja na Oblem Brdu;
Mitralješke line na Krničici;
Ruska kapelica pod Vršičem;
Zimski predor iz leta 1916 na goriški strani vršiške ceste;
Rabeljski rudniški rov v Logu pod Mangartom;
Vojaške utrdbe, stopnišča in kaverne na Botognici;
Utrjeni položaji na Krnskem pogorju;
Spomenik na Peskih;
Italijanska vojaška kapela v Gabrju in Ladri;
Osrednji spomenik v Ločah pri Tolminu;
Cerkev Sv. Duha na Javorci;

Ohranjena avstrijska cesta iz Lepene proti vrhu Krna;
Kapelica v Drežnici;
Muzej na prostem, vojaška pot tretja italijanske obrambne linije (od kostnice 6 km čez most preko Soče naprej proti Drežnici);
Vojaška pot od Botognice, Krna, Peskov do Vršiča – v projektu Phare 2004-2008;
Vojaška pot iz spodnjega dela Hermannove trdnjave v Klužah, skozi kaverno, proti zgornjemu delu – lepo urejena gorsko vojaška pot);
Delno urejena vojaška pot proti vrhu Rombona – zahtevna gorska pot,;

5.4 Sklep

Opisana obeležja soške fronte ne predstavljajo samo materialnih dokazov obstoja in poteka prve svetovne vojne na slovenskih tleh. Omenjeni dokazi, pa naj se skrivajo v grobiščih, muzejih ali nepremičnih ostalinah visoko v gorah julijskih vrhov, ponazarjajo zgodovino slovenskega naroda, običaje, navade, bojevitost in nacionalni ponos. Kot sem že večkrat omenil, je potrebno skrbeti za razpoznavnost teh ostalin na področju Posočja, ker se prav v tem kaže pomemben del zgodovine slovenskega naroda. Slovenci se vse bolj zavedamo geografske pomembnosti Posočja in zgodovinske vrednosti tega dela Slovenije. Na to zemljo so stopile noge velikih zavojevalcev in državnikov. V mnogih literaturah sem opazil izrek, da zgodovino pišejo veliki in to besedo "velik" v Posočju pomeni velika vojna. Žalostno je pisati zgodovino s krvavim peresom, toda vsi večji dogodki, ki določajo spremembe v zgodovini, so se zgodili prav v velikih vojnah.

6. SOŠKA FRONTA KOT SPOMIN IN NASTANEK MUZEJSTVA V POSOČJU

Za začetek je pravilno, da se dotaknem kulturnega, političnega in socialnega življenja na Primorskem pred prvo svetovno vojno. Le to je pogoj za razumevanje, da po segmentih predstavimo prebujanje slovenskega naroda in s tem tudi kulture in muzejskega vprašanja na Slovenskem. Po podatkih Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici se je muzejstvo na Primorskem začelo rojevati že leta 1910 z ustanovitvijo muzejskega društva v Gorici. Tako je leta 1910 nastal narodni muzej v Gorici, ki je s pomočjo prošelj in razglasov prejel mnogo arhivskega gradiva (listin in zapiskov), s katerim so dokazali zgodovinsko pomembnost slovenskega okolja (Tul, 1997: 5). V zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno se je politično in kulturno življenje na Primorskem razvijalo v znamenju nasprotij med italijansko in slovensko skupnostjo. Etnična meja med italijansko-furlanskim agrarnim prebivalstvom in slovenskim podeželjem je bila

natančno opredeljena. Tekla je, kakor v glavnem še dandanes, od ustja Timave na jugu, po doberdobski planoti, južno od Gorice ob Soči, severno od tod na Podgoro in Ločnik, nato ob južnem robu Goriških Brd in zahodnem delu Beneške Slovenije do današnje državne meje severno od Rezije. Beneška Slovenija je že od 1866 pripadala Italiji. Vzhodno od te agrarne meje je prebivalstvo italijanske narodnosti živelo v mestih pomešano s slovenskim prebivalstvom. Pretežno Italijani so živeli v večjih mestih kot je Trst in ponekod v Istri. Kmečko prebivalstvo je bilo v večini slovensko. Vprašanje odnosa med slovenskim in italijanskim prebivalstvom se je kazalo v odnosu med mestom in podeželjem. Zato lahko sklepamo, da je bil kulturni vrh v rokah italijanske oblasti (Kacin-Wohinz, 1972: 9-44).

Vse večje prebujanje slovenskega naroda zaradi demokratizacije avstrijskega volilnega sistema je še pospešilo sovraštvo med obema narodoma. Italijanska hegemonija se je začela krhati, predvsem v narodnostno mešanih mestih. Apetiti italijanskega meščanskega sloja po združitvi oziroma "odrešitvi" slovenskega Primorja od Habsburške monarhije so naraščali (Sedmak, 2003: 15). Težnje po gospodarski ekspanziji na balkanski polotok, so porodile v Italiji močno politično in intervencijsko gibanje za vstop Italije v vojno. V tem času je bila usoda Slovencev nejasna. Slovenski narod je bil predvsem kmečki, ki je "bil" bitko tako s političnim sistemom kot s slabimi življenjskimi pogoji na nerodovitni apnenčasti zemlji. Mirnost življenja Slovencev pa je zmotila velika vojna, ki je bila, po besedah nekaterih vojaških teoretikov, edina možnost, za potešitev žeje Italijanov in tudi avstro-ogrske grabežljivosti (Luthar, 2000: 9).

Ozemlje Primorske se je po vstopu Italije v vojno na strani antantnih sil spremenilo v bojišče. Ob Soči je do jeseni leta 1917 tekla avstrijsko-italijanska fronta, ki je ohromila življenje v deželi ter prizadejala veliko materialno škodo. Prebivalstvo Goriške je bilo v večini izseljeno, v Trstu pa so zaradi bližine fronte še bolj poostri policijske ukrepe. Poleg splošnega pomanjkanja in bede ljudi je vojna prinesla prva kulturna vprašanja o ohranitvi ostalin. Visoki kulturni delavci in ljudje umetniškega kova so želeli vojno shraniti na papir, v skulpture, kipe, spomenike in druga umetniška dela. Vojna je dobivala svoj muzejski predznak. Večji muzeji so začeli zbirati dokaze obstoječe vojne, kajti kmalu je bilo jasno, da se bo zapisala v zgodovino z velikimi črkami (Luthar, 2000: 11).

6.1 Začetki slovenskega muzejstva in ohranjanja vojaške dediščine od leta 1916 do padca fašistične Italije leta 1943

Prvi poskus odprtja slovenskega vojaškega muzeja je bil narejen že med prvo svetovno vojno, ko je v neposredni sosesčini dežele Kranjske potekala do takrat najstrašnejša fronta – soška fronta. Velikosti in pomembnosti spopada so se zavedali že takrat. Deželna centrala za domovinsko varstvo za Kranjsko je tako v prvih letih vojne pripravljala muzej, posvečen vojni, ki jo danes imenujemo prva svetovna vojna. Naloga omenjene institucije pa je bila ohranjati in zbirati vse, kar predstavlja obraz domovine, njenih ljudi in njene zgodovine. V začetku je bilo to zbiranje pomembno kot dopolnilo turizma, kasneje pa je pridobilo močan domoljubno-propagandni značaj (Marušič, 2001: 30). Z idejo o ustanovitvi vojnega muzeja in ohranjanja vseh premičnih dokazov iz front pa se niso ukvarjali samo na Kranjskem, temveč po vsej Avstro-Ogrski monarhiji in tudi v Nemškem cesarstvu, kjer so se po pripovedovanjih tam živečih ljudi, že leta 1915 vsa spomeniško varstvena društva ukvarjala z zbiranjem spominkov in dokazov na to vojno. Za vojne muzeje so se najbolj zavzeli na Dunaju, Budimpešti, Zagrebu in tudi v Ljubljani. Ti naj bi imeli velik propagandni učinek. V dobi, ko še ni bilo televizorjev, radia, interneta in so tiskani mediji s skromnimi slikami informirali ljudi, so bile takšne razstave zelo pomemben vir informacij za ljudi. Večina idej o muzejih se dejansko ni uresničilo. Do takšne razstave je prišlo le v dunajskem Pratru leta 1916. V Ljubljani je bil leta 1915 ustanovljen pripravljalni odbor za izgradnjo več manjših vojnih muzejev v Ljubljani, Bledu in Bohinju. Slednja sta bila naša najbolj razvita turistična kraja. Prepričani, da vojna ne bo več dolgo trajala, so menili, da bo turistična atrakcija vse, kar bo po vojni spominjalo na soško fronto: grobovi, spomeniki, utrdbe, muzejske zbirke, vojaške fotografije ipd. Vedeli so, da je potrebno predmete začeti zbirati takoj, ker se bo po vojni mnogo izgubilo. Zato se je tako imenovani Pripravljalni odbor za izgradnjo muzejev v Ljubljani odločil, da se začne takoj nabirati orožje, uniforme, vojaške razglase, krušne karte in drugo vojaško tiskovino, fotografije, slike, vojaške kipce, pisma in razne posebnosti. Oblasti so preko časopisov pozivale ljudi naj si zapisujejo vse dogodke in spravljajo spominke, ki jih bodo kasneje izročili muzeju. Ta načrt je bil eden izmed mnogih, ki ni bil nikoli dokončan (Marušič, 2001: 74).

Vse vizije pri nastajanju muzejstva na Goriškem oziroma v Posočju pa je uničila zloglasna vojna. Večina zbranega gradiva od leta 1910 je bilo med vojno uničenega. Vojna je popolnoma ohromila kulturno življenje na Goriškem v času poteka soške fronte. Skrb za varovaje arhivske in kulturne dediščine pa je dobila popolnoma negativno podobo med obema vojnama, predvsem, ko so na slovenski strani posamezniki, društva in druge ustanove uničevali vso ostalo vojno gradivo in dokumente zaradi morebitnih represij fašistične oblasti. Veliko zgodovinskega

gradiva je bilo uničenega s strani visokih državnih oblasti na italijanski in slovenski strani (Kacin-Wohinz, 1972: 36).

V prvi polovici leta 1918 pa do leta 1925 je bila vsa dejavnost na Goriškem usmerjena v zasilno obnovo porušene dežele. Življenje se je počasi začelo normalizirati, pri čem je imela odločilno vlogo Zveza slovenskih županstev. Ljudje so bili organizirani med seboj, da si pomagajo pri popravilu svojih domov in porušeni domačij. Prva svetovna vojna je pustila grozljive posledice, tako v zavesti ljudi, kot v materialnem in gospodarskem smislu. Monarhija je razpadla, kar je posledično prineslo novo politično oblast primorskemu ljudstvu. Vasi so bile opustošene, prebivalci izseljeni in kar jih je ostalo, so se ukvarjali z vsakdanjimi težavami in obnovo domov. Če bi želeli v tem delu govoriti o nastajanju muzejstva in shranjevanja ostalin soške fronte, bi bil to velik nesmisel, kajti ves trud ljudstva je bil usmerjen v normalizacijo življenja. Ohranjanje ostankov iz frontnih verig je ljudem spravljal solze v oči, saj je v njihovi podzavesti še vedno tlela vojna.

Slovenski del poteka soške fronte v kulturnem prostoru ni zaživel, kajti trenja med jugoslovanstvom in italijanstvom so bila vse hujša. Italija je na vse načine želela pritegniti slovensko ljudstvo na svojo stran, kajti le to je bil pogoj za nastanek velike Italije. Vendar težnje slovenskega naroda po združitvi v Jugoslavijo so bile vse močnejše. Italija je začela razvijati posebne organizacije in ustanove za pomoč slovenskemu kmečkemu prebivalstvu. Organizirali so velike akcije pobiranja železnih in jeklenih ostankov iz vojne. Posebno dragocene so bile barvne kovine, medenina in aluminij, ki so imele bistveno večjo blagovno vrednost. Ljudje so na ta način preživeli sebe in svoje družine. Tako so ostaline vojne dobile močan ekonomski in gospodarski prizvok. Postale so del tržne menjave. Danes bi temu rekli skrunjenje kulturne dediščine. Vendar v razmerah tistega časa je bilo to dejanje nujnost, kajti omogočilo je preživetje ljudi. Nekateri še danes živeči ljudje se dobro spominjajo časov, ko so nabirali staro železje po okoliških gozdovih in hribih in ga prodajali prekupčevalcem v Trst, Gorico, Kanal ali Kobarid. Po ustnem izročilu domačinov so v vasi Avče za cel dan truda pri nabiranju železa dobili plačilo v obliki ene kile kruha in pol litra mleka, včasih tudi liter vina. Veliko vojaškega materiala, predvsem strelnega in hladnega orožja, so domačini skrivali na podstrešjih starih hiš. Ljudje so hranili še uporabno orožje na svojih domovih, predvsem za potrebe lova ali morebitnega izbruha novega nasilja. Z vidika današnjega časa je zelo težko govoriti o kulturni vrednosti ostankov vojne v takratnem času. Danes soška fronta predstavlja pomemben kulturni spomenik in vse ostaline predstavljajo pomembno kulturno dediščino. Vendar v času vojne in takoj po njej je

soška fronta z vso industrijo in razvitostjo predstavljala novo civilizacijsko obdobje in modernejše čase (uporaba jeklenih žebeljev, pločevine, dieselskih motorjev, itd...). Glede na to bi bilo vojaškim materialom zelo težko pripisati znak muzejske vrednosti.

Z vidika muzejstva pa časi med obema vojnama niso bili povsem črni. Največjo zaslugo za ohranitev kulturne dediščine iz tega obdobja je potrebno pripisati prav velikim muzejem, kot so: Dunaj, Budimpešta, Berlin, Trst, Zagreb, London in Beograd. Najbolj znan je seveda vojno-zgodovinski muzej na Dunaju, ki hrani ogromno zbirko slik, fotografij, osebnih in drugih vojnih predmetov in materialov. Že med potekom vojne je bilo veliko materiala zbranega in shranjenega v omenjenem muzeju. Danes je dobro poznano dejstvo, da je bilo prenekatero strelno orožje in topovi narejeno samo za potrebe muzeja in ne bojevanja. Iz zbirke je jasno razvidno, da soška fronta predstavlja avstrijskemu narodu pomembno zgodovinsko dejstvo zmage na fronti. Muzejsko vprašanje in ohranjanje dediščine vojne pa je močno zorelo v Italiji v povojnem času. V dolomitskih predelih "velike" Italije so začeli rasti prvi muzeji (Bolzano, Trento, Rovereto) predvsem državni, nad katerimi je imela oblast strog nadzor. Politični sistem tega časa ni dovolil zasebnega zbiranja ostankov vojne in javnega prikaza. Ljudje so vojni material skrivali po domovih za potrebe morebitnega izbruha novega nasilja. Fašistična Italija je bila naklonjena muzejstvu in ohranitvi vojaške dediščine, saj so bili Italijani zmagovalci. V muzejih so bile razstavljene zbirke zmagovitih bitk in velikih dejanj italijanske vojske v vojni. Uveljavljena je bila močna selekcija gradiva v vseh javno prikazujočih zbirkah. Muzeji so postali močno propagandno sredstvo za potrebe Musolinijevega fašističnega vzpona na vrh. V njih se je poleg velikega zmagoslavja v veliki vojni reflektirala zavojevalna politika izgubljenega dela Istre in Dalmacije. (Ravenna, 2001: 27).

V tem obdobju muzej ni pomenil klasične kulturne institucije predstavljanja določenega dela zgodovine, ampak je v večji meri predstavljal propagandno sredstvo obstoječega političnega sistema. S spremembo ideologij in političnega sistema pa se je spreminjal tudi pogled na to, kaj naj muzej prezentira in katere predmete. Zaradi militaristično obarvane politične oblasti, kulturne vrednote niso dobile pomembnejšega vidika tistega časa. Poleg malega števila skritih zasebnikov in nekaj večjih muzejev, ohranjanje zapuščine velike vojen, s strani države, ni bilo pomembno. Kulturni duh ohranjanja spominov na minulo vojno se je širil le v literarnem navdihu svobodnih umetnikov, pesnikov, pisateljev, zdravnikov, duhovnikov in drugih kulturnih delavcev.

6.2 Obdobje po drugi svetovni vojni v času skupne države Jugoslavije

Zelo odmevna druga svetovna vojna in zaživetje socializma je med zasebniki na področju muzejstva in ohranjanja ostankov povzročilo hud zgodovinski vakuum. Socializem je prinesel centralizirano moč države in prav tako vpogled v vsak kotiček kulturnega življenja. Z vidika države je postal hud problem imenovanje ustanov in akterjev, nosilcev kulturne dediščine s področja vojne zgodovine. Pomembnost in zanimanje za prvo svetovno vojno je upadlo. Le veliki vojaški strokovnjaki so mrzlično zbirali in primerjali oborožitev in taktiko obeh vojn. Obdobje hladne vojne je pospešilo in povzdignilo odnos do vojaštva, zato so bile parade vojaštva pomemben kazalec vojaške moči posameznih, predvsem socialističnih držav. Ob tem pa naj povem, da je obdobje socializma in povečevanje partizanstva gledalo na zapuščino predhodne vojne z zadržkom, kajti pomenila je jasno konkurenco partizanskemu herojstvu.

V času po drugi svetovni vojni je Titova oblast izdala pomembne smernice za izgradnjo spomenikov in spominskih plošč padlim borcem za svobodo, kar lahko vidimo v poglavju, ki govori o zakonodajno-pravni podlagi zbiranja ostalin. Večji muzeji v Zagrebu, Beogradu in Ljubljani so mrzlično zbirali vse dokaze druge svetovne vojne, v manjši meri tudi prve. V času petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let se je močno razvilo literarno umetniško gibanje, saj so začele nastajati zanimive knjige, zbirke, publikacije na temo obeh vojn. Seveda so bile knjige prilagojene potrebni cenzuri političnih oblasti tistega časa. Nastala so pomembna dela predvsem upokojenega polkovnika Vladimirja Gradnika, Ivana Hmelaka, Jurija Žontarja, Branka Marušiča in drugih.

V sedemdesetih letih so se začeli rojevati prvi skriti zasebni muzeji na temo prve svetovne vojne v Posočju. V največji meri je navdih za izgradnjo zasebnih muzejev prišel iz sosednje Italije, kjer je prva svetovna vojna dobila veliko muzejsko vrednost. Jasno se je že kazala možnost trgovanja z vojaškim materialom. Ostaline preteklih vojnih dogodkov so zaradi časovne oddaljenosti vojne dobile bistveno večjo vrednost, ki pa danes še hitreje narašča. Vendar je bila možnost izgradnje in upravljanja vojaškega muzeja (državnega) močno povezana s pravimi vezami v vrhu politične oblasti. V pogovoru s predsednikom Društva soška fronta Simonom Kovačičem sem izvedel, da v času strogega socializma ni obstajal niti eden zasebni muzej (uradno prijavljen) na temo soške fronte v Posočju. V tem času tudi ni bilo potrebne zakonske podlage za javni prikaz obstoječih skritih muzejev in zbirk. Tisti čas je Goriški muzej začel s predstavo soške fronte v Vili Bartolomei v Solkanu, katera je danes prenesena na Sveto Goro. Pokrajinski arhiv iz Nove

Gorice je zbiral vse več arhivskega gradiva iz tega obdobja, kar je tudi pripomoglo k nastanku marsikaterih knjig (Krvavo Posočje – Vladimir Gradnik). Vsi muzeji, arhivi in druge zbirke so se vse bolj ukvarjali z zapuščino prve svetovne vojne. Zasebne zbirke so bile še vedno skrite, pa vendar se je muzejstvo in ohranjanje ter zbiranje ostalin širilo. Veliko je pripomogla tudi sosednja Italija, ki je bila vzor slovenski deželi pri ohranjanju svoje zapuščine. Na ohranjanje dediščine prve vojne pa so v največji meri vplivale mednarodne pogodbe iz sedemdesetih in osemdesetih let, o varovanju in obnovi spomenikov, grobov in spominskih obeležij iz obdobja prve in druge svetovne vojne. Med sosednjimi državami je prihajalo do mnogih meddržavnih dogovorov o vzdrževanju in ureditvi obeležij vojn. Zaradi vpliva mednarodnega okolja so se v sedemdesetih letih začeli obširni popisi vseh ostalih grobišč v Posočju, tako da so bili izdelani številni elaborati in uradne evidence. Postopno so začela nastajati društva, ki so negovala in obnavljala spomenike, kaverne, pokopališča in druge nepremične dokaze, ter širila kulturno vojaški prostor v Posočju. Ostaline, najdene na prostem, so postajale vse redkejše, zato se je pričelo prvo odkrito trgovanje z zapuščenim materialom po petdesetih letih. Kot sem že omenil, so po vojni organizirano pobirali železne ostanke za potrebe industrije. Sedaj, predvsem zaradi višje vrednosti, so postali zgodovinski predmeti del tržne menjave (Tul, 1997: 8).

Za zaključno misel k tem delu naj poudarim, da je centralizirana oblast v času po drugi svetovni vojni dobro poskrbela za utišanje malega slovenskega ljudstva, ob katerem je spomin na prvo svetovno vojno dajal prizvok in težnjo po samostojnosti slovenske države. Politična predstavitev prve svetovne vojne je bila tudi v nasprotju z izgradnjo takratne socialistične oblasti v Beogradu. Če povsem enostavno razmislimo, smo se Slovenci borili na strani centralnih sil za svojo deželo Slovenijo, medtem, ko so se Srbi borili na strani antante proti centralnim silam. Tako je Jugoslavija postala federativni skupek narodov, ki so si bili v prvi svetovni vojni nasprotniki.

6.3 Obdobje po osamosvojitvi Slovenije in pospeševanje muzejstva v sodobnem času

Osamosvojitve je prinesla svež veter v kulturno-zgodovinskem življenju Slovencev. Država je postala samostojna, s svojimi ljudmi, zgodovino in nacionalno zavestjo. Demokratizacija je pospešila svobodno mišljenje ljudi in njihovega dela. Zato je kulturno-zgodovinska smer ubrala pot iskanja slovenstva kot potrebnih temeljev nacionalne zavesti naroda. Ob tem se je reflektirala tudi soška fronta, ki se je "bila" na slovenskih tleh. Zanimanje za tovrstno iskanje zgodovine Slovencev se je močno povečalo in se še povečuje. Ljudje so začeli svoje zbirke nadgrajevati,

posodabljati in jih javno prikazovati. Zbiralci, mali ljudje so svojo umetniško pot zbiranja ostalin gradili že desetletja, pa vendar jim je le sodobni čas prinesel možnost javnega prikaza zbirke. Kakor politika, ekonomija in gospodarstvo, se je tudi kulturni prostor začel širiti in odpirati navzven. Tako smo dobili navdih in sodelovanje z zahodnoevropskimi državami in njihovimi kulturami. Začela so se potrebna sodelovanja z italijanskimi, avstrijskimi, nemškimi in drugimi narodi na področju kulture in zgodovine. Javno so se odprli večji muzeji v Kobaridu, Soči, Novi Gorici in na Krasu. Dandanes bi lahko rekli, da so se vrata zasebnikov začela odpirati, kar pomeni, da se slovenski kulturni prostor dopolnjuje in širi. Prav tako pa se je začelo širiti trgovanje z arheološkim zgodovinskim blagom. Danes lahko zasledimo vse več mednarodnih in domačih srečanj zbiralcev ostalin soške fronte in prve svetovne vojne. Iz tega se jasno vidi, da se ostaline, najdbe in obeležja pojavljajo kot del tržne menjave, kar bi lahko posledično rekli, da prihaja do siromašenja javne in bogatenja zasebne dediščine. Vendar naj omenim, da se ostaline pojavljajo kot del tržne menjave širom po svetu. Problem se ne pojavlja v menjavi predmetov, ampak v izginjanju iz slovenskega kulturnega prostora. Vendar ob tem ne moramo govoriti, da so krivi zasebniki ali druge lokalne, regionalne institucije. Potreben je dopolnjen zakonodajno pravni okvir, ki bo omogočal nadzorovanje nad ostalinami zasebnikov, po drugi strani pa bi lahko z določenimi minimalnimi sredstvi pripomogel k izgradnji zasebnih zbirk, ki bi bile predstavljene za javnost. Zbiralci se vse bolj srečujemo z denarno in prostorsko stisko. Za preživetje in minimalno urejanje zbirk je nujno potrebna tržna menjava ostalin. V večji meri se trguje z vojaškimi predmeti, kateri so sorazmerno pogosti na teh območjih. Tudi sam sem bil prisoten na tovrstnih menjavah, da osebno doživim problematiko izginjanja naše kulturne dediščine. Prišel sem do ugotovitve, da ne prihaja do siromašenja javne kulturno-vojaške dediščine, pač pa le do porazdelitve v celotnem kulturnem prostoru Slovenije in Evrope. Predmeti ne izginjajo, pač pa se pojavijo na drugem koncu mednarodnega prostora. Na vsak način je nujno potrebno odpreti vrata vsem zasebnim zbirkam ostalin soške fronte in drugim zgodovinsko pomembnim vojnimi zbirkam.⁴² Prednosti javnega prikaza muzejskih zbirk in muzejev zasebnikov:

- nadzor in pregled na številom omenjenih zbirk in muzejev;
- pregled nad trgovanjem z arheološko zgodovinskim blagom;
- razširitev kulturnega prostora in bogatenje slovenske dediščine;
- razširitev povezav z mednarodnimi institucijami;
- turistično bogatenje področja;

---

⁴² Intervju z Simonom Kovačičem, predsednikom Društva Soška fronta Nova Gorica, Šempeter, oktober 2003

- promocija Slovenije v svetu;
- zabrisanje meje med zasebnim in javnim.

Ob tem pa seveda ne mislim zavreči postavljene hipoteze v uvodnem delu diplomskega dela, ki govori o ločitvi med zasebnim in javnim zbiranjem ostalin. Na vse načine je nujno potrebno zabrisati mejo in začeti govoriti o slovenski kulturni dediščini in ne o njegovi ali njeni. Povsem razumljivo je dejstvo, da se predmeti pojavljajo v zasebnih zbirkah, pa vendar so ti predmeti vseslovenskega nacionalnega značaja. To pomeni, da zaradi očitne meje med zasebnim in javnim, v Sloveniji še vedno prihaja do bogatenja zasebne dediščine in siromašenja javne dediščine. Kljub vsemu pa se muzejstvo v Sloveniji razvija in širi. Soška fronta predstavlja samo delec v mozaiku zgodovine slovenskega naroda. Iz tega bi rad poudaril, da slovenski kulturni prostor ni zaključen, temveč da se razvija v globalne razsežnosti. Predstavitev dediščine prve svetovne vojne se vse bolj razvija, predvsem zaradi nenehne rasti tržne vrednosti starih vojaških predmetov in razvijajočega se sodobnega pravnega okvirja. Ob tem pa je večji del zbiralcev zadovoljnih, da država razpolaga z obstoječim zakonodajnim okvirjem, kajti iz tega sledi, da je *možno* promovirati dediščino velike vojne. Ta vizija pa je vseeno dosegljiva samo za peščico "dobro stoječih" zbirateljev. Trenutno največjo polemiko predstavlja zakon o orožju, ki je nekakšna kopija italijanskega. Potrebna je stroga ločitev med uporabnim in neuporabnim strelnim orožjem, bajoneti, boksarji in buzdovani. Slovenija se je zgledovala po italijanskem zakonu, ki zelo omejuje zbirateljstvo, predvsem strelnega orožja. To je posledica precejšnjega porasta kriminala v Italiji v zadnjih letih. Vendar je nerazumno na tak način kaznovati in omejiti zbiralce. Ne poznam primera, ko bi se zgodilo kriminalno dejanje s starim bajonetom, buzdovanom ali strelnim orožjem iz prve svetovne vojne. Za večje kriminalne posege sodobnega časa se vedno uporablja sodobno ergonomsko orožje, predvsem lahke pištole, pa tudi kuhinjske nože, bejzbol palice, navadne izvijače in še marsikaj. Ob tem bi rad poudaril, da staro orožje ne predstavlja nevarnosti pri povečanju koeficienta kriminala.

Za zaključno misel k tem delu bi rad poudaril, da soška fronta predstavlja vse bolj poznano dejstvo o obstoju velike vojne na slovenskem ozemlju. Vse večje je povpraševanje po vidnih ostalinah in muzejskih zbirkah. Nepremična dediščina velike vojne je obiskovana skozi vse leto (primer trdnjava Kluže). Muzejstvo in pospeševanje le tega pa ne predstavlja samo komponento graditve bogatejšega kulturnega sistema, pač pa tudi lepo turistično atrakcijo in promocijo Slovenije v svetu.

7. SOŠKA FRONTA KOT PREDMET OHRANJANJA ALI POZABE?

7.1 Ohranjanje in skrb za ostaline na italijanski strani

V Italiji se je muzejstvo in ohranjanje ostankov prve vojne začelo razvijati takoj po vojni. Kot zmagovalci in zavojevalci so že med vojno in takoj po njej množično urejali vojaška pokopališča in spomenike. V tridesetih in štiridesetih letih so začeli graditi kostnice na Oslavju, Kobaridu in Redipuqliji. Fašistični sistem je pospeševal rast muzejstva in predstavljanje vojaštva, predvsem v propagandne namene velike Italije. Prav tako pa je na muzejsko vprašanje vplivala tudi druga svetovna vojna. Za nekaj časa je prva svetovna vojna izgubila pridih zmagovitosti zaradi sramote in ponižanosti Italije v drugi svetovni vojni. Podobno kot v Sloveniji je največjo težo pomembnosti muzejskih zbirk prineslo osemdeseto in devetdeseto leto. Število zasebnih zbirk in muzejev se je močno povečalo. Prav tako je država odprla številne projekte in fundacije za ureditev muzejev na prostem, največ v dolomitskem delu poteka bojev. Danes poznamo številne čudovite naravne muzeje v okolici gorskih masivov dolomitske severne Italije. Trženje prve svetovne vojne je poznano samo v severni Italiji. Južni del italijanskega prebivalstva ne pozna poteka front ali celo obstoja fronte v Italiji. Zaradi višjega gospodarskega in socialnega stanja severnega dela prebivalstva v zadnjem času nastajajo prečudoviti zasebni muzeji na temo visokogorskega bojevanja in bitk v okolici reke Piave. Njihove zbirke so dokaj specializirane z določeno vsebino vojaštva. Tako poznamo zbirko topov (Padova), letal (Trento), ročnih bomb (Asiago) in druge svetovno priznane zbirke. Italija ima tudi lepo urejene državne, oziroma občinske muzeje od Padove, Verone, Piave do Gorice, ki zelo lepo prikazujejo soško fronto, seveda iz zmagovalne strani. Eden izmed bližnjih muzejev je v stari Gorici na gradu, ki javno prikazuje strahote vojne in medvojne čase. Zasebni muzeji se pojavljajo predvsem ob reki Piavi, vendar je malo takih, ki so dokončno urejeni. Veliko zasebnih zbirk se nahaja v škatlah in zabojih, po vsej verjetnost za "naslednjo generacijo". V pogovorih z italijanskimi zbiratelji sem izvedel, da je njihovo zanimanje za ostaline na slovenskih tleh zelo veliko, kljub temu, da imajo v njihovem visokogorju ledenike, kjer je večja možnost najdbe popolnoma ohranjene ostaline. Leto 2003 je bilo še posebej naklonjeno zbirateljstvu, saj je bilo poletje zelo dolgo in višina ledenikov se je močno znižala. Tako so bili odkriti predmeti, od težkih mitraljezov, topov, pogrinjaj, postelj, oblek do napol razpadajočih trupel itd... Italijanski zbiralci si predvsem želijo materialnih dokazov z avstrijske strani, saj vemo, da je večino časa avstro-ogrška bojna linija potekala po slovenskem ozemlju ob reki Soči. Italijanska pomembnost muzejev in drugih zbirk

pa ni predstavljena samo v vizualnem pregledu predmetov, pač pa tudi v literarnih delih, publikacijah, vodnikih po muzejih in zbirkah, medijih (časopis, internet, televizija). Vendar se prva svetovna vojna v sodobnem času vse bolj komercializira. Postala je kot nekakšna "po potrebi" dopolnilna komponenta turizma. Tako razmišljanje je zelo nevarno, predvsem zaradi tega, ker izgublja svoj prvotni namen; ta je odvrniti ljudstvo od agresije, spoznavanje zgodovine in drugo. Ta problematika pa je prisotna že nekaj let zaradi pretirane medijske pozornosti na kulturnem področju. Ob tem spomin na vojno izgublja čar skrivnostnosti. Problemi se pojavljajo na vseh vejah družbenega življenja, kar pomeni, da nekje nastajajo in drugod izginjajo. Zato je tudi v Italiji potrebna optimalna zakonska ureditev omenjenega področja. Trenutno največja omejitev zbiranja vojaških dokazov iz prve svetovne vojne je prav zakon, ki zelo strogo opredeljuje zbiranje strelnega, še delujočega orožja iz vojn. Kot sem že omenil, je na to spremembo vplivala bojazen po porastu kriminala. Mislim, da je nesmiselno enačiti bogatenje muzejstva, kulturne dediščine, s porastom kriminalnih dejanj.⁴³

Različni občinski zavodi, službe in nekatera društva skrbijo za ohranjanje in urejenost vojaških pokopališč. Marsikatero vojno pokopališče v Sloveniji je urejeno po zaslugi Italije. Le-ta redno skrbi tako za pokopališča svojih vojakov kot za pokopališča vojakov nasprotni strani, kar je vsekakor vredno pohvale. Vsa monumentalna obeležja vojne so strokovno zgrajena in predstavljajo jasno zgodovino italijanskega naroda. V zadnjih letih se močno razvijajo tudi društva, ki skrbijo za ureditev vojnih pokopališč, naravnih muzejev, urejanje svojih zasebnih zbirk in promocijo drugih lokalnih muzejev. Društva so postala glavna gonilna sila pospeševanja dediščine prve svetovne vojne zaradi prirejanja raznih druženj, sejmov, kulturnih delavnic in tržnic. Sodelujejo z mednarodnimi podobnimi institucijami s področja zbirateljstva in s svojim vse pomembnejšim glasom vplivajo na izgradnjo zakonodajnih pravil. Iz tega lahko izpeljem, da so v svojem odprtem vidiku promocije kulturne dediščine vsaj desetletje ali več pred nami.

7.2 Ohranjanje in skrb za ostaline na avstrijski strani

Avstrijski kulturni prostor je bogat in v njem se najde lepo predstavljena zgodovina avstro-ogrskega prostora v času prve svetovne vojne. Soška fronta z vidika vojskovališča se je le malo pojavljala na avstrijskih tleh. Večina pokopališč avstro-ogrskih vojakov je ohranjenih v drugih državah kot so Italija, Slovenija, Madžarska, Francija, Poljska in Srbija. Kri njihovih vojakov se

---

⁴³ Intervju z Darkom Colja, član Društva soška fronta Nova Gorica, Deskle, november 2002

je pretakala po tujih tleh, zato je njihova gorečnost in želja po ohranitvi dediščine prve velike vojne vredna občudovanja. Avstrijska najpomembnejša vodilna sila za pospeševanje in promocijo kulturne dediščine so društva. Ustanovljena so na podlagi določene teme iz zgodovine in tako predstavljajo glavni nosilni steber razpoznavnosti njihove kulture v svetu. Skrbijo za ohranjanje in obnavljanje naravnih in drugih muzejev in zbirk, promovirajo posamezne razstave (tudi zastave slovenskih zbiralcev) na temo fronte v določenem muzeju ali zbirki, organizirajo sejme in mednarodna srečanja zbiralcev celega sveta, organizirajo predavanja in izobraževanja v zgodovinskem, kulturnem in tehničnem smislu, skrbijo za izdajanje literarnega gradiva in publikacij, ter močno sodelujejo in prispevajo vojaški material v razstave večjih regionalnih in državnih muzejev (Dunaj). Eno izmed najpomembnejših društev na Koroškem in Tirolskem je vsekakor društvo Dolomitenfreunde, ki v skupino promotorjev dediščine velike vojne povezuje več društev iz Avstrije, Italije in Slovenije.

Zakonodajni okvir v Avstriji dovoljuje zbiranje vsega vojaškega materiala, razen strelnega orožja v oborožitvi policije in vojske. Zakonodaja pospešuje odprtje zasebnih zbirk, saj je to po mnenju državnega aparata najboljša poteza promoviranja širokega spektra turizma. Zanimivo je dejstvo, da v zavesti avstrijskega naroda ne obstaja meja med zasebnim in javnim, ker obe komponente močno dopolnjujeta drug drugo, seveda na področju ohranjanja kulturne dediščine. Avstrijci so zelo ponosen narod, kar se jasno kaže v njihovi oprtosti na zgodovino in tradicijo. Tako zasebne kot tudi regionalne zbirke ostalin prve svetovne vojne so osredotočene na točno določen čas in obdobje v vojni in prav tako v zgodovini. Društva med sabo ne tekmujejo, ampak se dopolnjujejo s časovno ali krajevno različnimi odseki predstavljene zgodovine. Z razvojem sodobnih medijev muzejstvo dobiva vedno nove razsežnosti v kulturnem prostoru Avstrije in zahodne Evrope.⁴⁴ Iz tega naj predstavim, da je Avstrija pomembna partnerica slovenski državi tako na področju kulture in zgodovine, kakor tudi na področju gospodarstva, ekonomije in drugih komponent.

7.3 Ohranjanje in skrb za ostaline na slovenski strani

Slovenija se kot mlada država vse bolj pojavlja in vključuje v pomembne mednarodne integracije in institucije, kar pomeni, da se razvija tudi na vojaško kulturnem področju. Zadnja leta je bila podvržena mnogim spremembam in zahtevam mednarodne skupnosti. Z vojaškega vidika je poleg prizadevanja za vstop v EU in zvezo NATO pomembna tudi prezentacija nacije

---

⁴⁴ Intervju z Davidom Erikom Pipanom, podpredsednikom Društva soška fronta, Nova Gorica, 16.7.2003

skozi zgodovino. Tu nastopata prva svetovna vojna in zajeta soška fronta, ki posredujeta pomembno vlogo Slovenije v mednarodnih in zgodovinsko prelomnih dogodkih. S slednjimi se lahko Slovenci predstavljamo kot ljudstvo z močno nacionalno zavestjo in ponosom. Kulturno gledano je bila prva svetovna vojna velik dogodek pisane zgodovine na slovenskih tleh. To pa ponazarja pomembnost slovenskega prostora v globalni mednarodni skupnosti. Naša tla so skozi zgodovino pomenila pomembno križišče zahodne in vzhodne civilizacije. Iz tega sklepa ne smemo prezreti dejstva, da je slovenski prostor pomemben mejnik oziroma meja ogrožajoče fudamentalne kulture vzhodnih držav.

S pospeševanjem muzejstva in ohranjanjem dediščine prve svetovne vojne se približujemo kulturni enakosti zahodno-evropskih držav, predvsem tistih, ki so bile udeležene v vojni. S predstavitvijo celotnega sistema kulturne dediščine Slovenije tržimo sami sebe in svoj prostor pod Alpami. Nujno potrebna je promocija javnih, zasebnih, občinskih, regionalnih in državnih institucij, ki zrealizirajo slovensko entiteto in kulturno posebnost Slovencev. Za ta podvig pa je potrebna enotnost in usklajeno delovanje tako zasebne kot javno-državne veje, podprte z objektivnim zakonom.

Devetdeseta leta so bila pomemben mejnik pri izgradnji demokratičnih pravnih načel in predpisov, na podlagi česar se je začelo muzejstvo razvijati. Danes v Sloveniji razpolagamo z lepim številom javnih in zasebnih institucij na temo soške fronte in prve svetovne vojne. Po zgledu sosednjih držav so se začela v devetdesetih razvijati društva, ki nosijo največji delež pri gradnji vojaške dediščine v Posočju. Društva prav tako nosijo pomembno vlogo pri mednarodnem sodelovanju z drugimi narodi, predvsem na podlagi seminarjev, tržnic, mednarodnih srečanj zbiralcev ter drugih pomembnih del. Prav tako močno vplivajo na izgradnjo optimalne zakonodajne podlage na omenjenem področju. Predvsem vršijo sodelovanje z ministrstvom za kulturo, ki glede na predstavljene projekte društev razpisuje različna domača in mednarodna sredstva za izgradnjo in obnovo poti soške fronte. Ena izmed takih fundacij je trenutno ustanovljena Fundacija za obnovo Posočja, ki ji predseduje Zdravko Likar, načelnik UE Tolmin ter kustos v Kobariškem muzeju. Pri odprtju tako pomembnih fundacij pa se pričakuje tesno sodelovanje vseh društev, zavodov in drugih institucij na omenjenem področju.

Veliko vlogo pri ohranjanju dediščine vojne pa nosijo tudi Upravne enote na področju Posočja, kot so UE Nova Gorica, UE Tolmin, UE Sežana, UE Ajdovščina in druge. Od leta 1979 do 1998 so bili narejeni obširni popisi grobišč in grobnih obeležij. Upravne enote so v devetdesetih letih

naredile obširne evidence o nahajanju in stanju teh grobišč in spomenikov. Narejene so bile tudi poslikave vseh razpoznavnih grobišč. Upravne enote na podlagi ministrstva za delo, družino in socialne zadeve razpisujejo natečaj za javne zavode, ki na podlagi dodeljenih sredstev ministrstva urejajo grobišča in okolico. V največji meri so to komunalni zavodi, po nekod pa za te skrbijo tudi društva in drugi javni zavodi. Po izkušnjah iz prejšnjih let je ta sistem obnove grobišč dobro uspeval, vendar pri obnovah prihaja do problema strokovnosti pri izgradnji obstoječe pristne oblike spomenika ali naravnega muzeja. Avstrijski in italijanski sistem zahteva za vsak poseg v kulturno dediščino potrebne strokovno izdelane načrte za obnovo in prenavljanje spomenikov in naravnih muzejev (ostalin na prostem). Moram poudariti, da se v Sloveniji pojavlja vse več nenadzorovanih del obnove obeležij soške fronte. Ta pristop povzroča kršenje kulturne dediščine in siromašenje slovenskega kulturno-vojaškega prostora.⁴⁵

Sodobni čas je prinesel veliko vprašanje glede iskanja vojnega materiala na prostem. Zakon o varovanju kulturne dediščine prepoveduje skrunjenje kulturne dediščine ter odtujevanje starih vojaških materialov. Ves vojni material na prostem je v lasti države in ga je prepovedano odtujiti. V nasprotju s tem pa se pojavlja vse več zbiralcev starega vojaškega materiala, katerih namen ni predstaviti pomembno kulturno vlogo Posočja, pač pa razširiti svojo zbirko vojaškega materiala v "domači sobi". To dejansko pomeni, da taka zbirka ne more in tudi ne bo nikoli predstavljala vojaške dediščine prve svetovne vojne, saj ni v javnem interesu. Siromašenje slovenske vojaške dediščine se pojavlja zaradi nenadzorovanega zbiranja vojnega materiala. Na drugi strani pa se pojavlja vse več strastnih zasebnih zbiralcev, ki bi radi svoje zbirke prikazali širši javnosti, pa vendar so zaradi neelestičnosti našega zakona in dolgih upravnih procesov primorani v anonimnost svojih zbirk. Ti zbiralci se vsak dan pojavljajo na raznih srečanjih, tržnicah in drugih prireditvah in s tem širijo pomembno kulturno vlogo v slovenskem vojaškem prostoru. Iz tega lahko izpeljemo, da je potrebno narediti jasno mejo in ločnico med omenjenimi problemi.

Navsezadnje je zelo pomembna vloga arhivov, knjižnih zbirk, literarnih društev in knjižnic. Jasno je, da se je kulturna dediščina vojne prva začela ohranjati v dokumentaciji in literarnem gradivu. Slednja najbolj nazorno govorijo o obstoju fronte. Kot institucije so se prve začele ukvarjati s hrambo vojaške dediščine v literarnem gradivu prav knjižnice in republiški ter pokrajinski arhivi. Po vojni se je začelo hraniti obstoječe gradivo. V današnjem, sodobnem času,

---

arhivi in knjižne zbirke razpolagajo z zanimivim literarnim gradivom in fotografskimi posnetki. Naj za primer omenim Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, ki v svojem arhivu razpolaga z vsaj 500 originalnimi fotografijami iz časa vojne in velikim številom originalno pisanega literarnega dela vojakov soške fronte. Materialni ostanki in obeležja predstavljajo materialno plat vojne, medtem ko fotografsko, slikovno gradivo in literatura predstavlja pomemben psihološko in propagandni vidik vsake vojne. To je tudi podlaga za hrambo zgodovine skozi daljša časovna obdobja.

7.3.1 Pomembnejše institucije, ki danes predstavljajo soško fronto in njeno zapuščino

- **Društvo soška fronta Nova Gorica**

Slika 4: Značka Soške fronte iz prve svetovne vojne⁴⁶

Društvo za proučevanje in ohranjanje zapuščine prve svetovne vojne je bilo ustanovljeno 26. marca 1993 v Novi Gorici na pobudo skupine občanov, ki se ukvarjajo s proučevanjem obdobja prve svetovne vojne, še posebej pa soške fronte, ki je na začetku 20. stoletja usodno zaznamovala kraje ob reki Soči. Njihova največja želja je ljudem posredovati izročilo, ki je izrazito protivojno, predvsem z osveščanjem ljudi o nevarnosti samega orožja, uporabljenega na soški fronti, ter s predstavo o trpljenju slehernega vojaka na tem kamnitem in visokogorskem terenu. V desetih letih so zelo razširili območje njihovega delovanja. Društvo šteje trenutno prek 150 članov iz vse Slovenije, največ jih je seveda s Primorske.

Tabela 12: Naloge Društva soška fronta

Proučevanje in ohranjanje zapuščine prve svetovne vojne;
Zbiranje, evidentiranje, vzdrževanje in hranjenje predmetov;
Fotografiranje in kartiranje prizorišč prve svetovne vojne;
Evidentiranje pomembnejše nepremične kulturne dediščine soške fronte;
Organiziranje ekskurzij, srečanj, predavanj, razstav in tečajev;
Vodenje po prizoriščih soške fronte;
Izdajanje publikacij in drugih tiskovin itd.

Tabela 13: Pomembnejša dela pri širjenju dediščine prve svetovne vojne

⁴⁵ Intervju z dr. Brankom Marušičem, znanstvenim svetnikom Zgodovinskega inštituta Milka Kosa Nova Gorica, Nova Gorica, 6.11.2003

⁴⁶ [http:// www.drustvo-soskafronta.si/](http://www.drustvo-soskafronta.si/) (3. 4. 2003)

Priprava razstave "80 let kasneje" v Mestni galeriji v Novi Gorici;
Priprava razstave "Z bojišča v muzej" v razstavnem prostoru kostnice v Sredopolju (Redipuglia, Italija);
Sodelovanje pri razstavi ob osemdesetletnici konca 1. svetovne vojne na goriškem gradu (Italija);
Sodelovanje pri razstavi "Vojna v sprejemnici" v kraju Lavarone na Tridentinskem (Italija);
Sodelovanje pri razstavi "Prekleta vojna", ki jo je pripravil Goriški muzej in ki sedaj gostuje po svetu.

V sodelovanju z Goriškim muzejem redno pripravljajo razstave v muzejski zbirki na Sveti gori, z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica, z drugimi strokovnimi institucijami pa prispevajo tudi k ohranjanju in varovanju zapuščine, ki je ostala na naših tleh po prvem svetovnem spopadu. Leta 1997 so začeli uresničevati projekt, ki ga imenujejo "Pot miru". Z zgodovinsko pešpotjo nameravajo povezati najbolj zanimive odseke soškega bojišča v okolici Goriškega mostišča. Za ureditev in predstavitev bojnih položajev na Vodicach pri Sveti gori ter promocijo turizma na posoškem področju jim je TV Slovenija podelila turistični nagelj.⁴⁷

▪ **Društvo IR 87 Solkan 1915-1917**

Društvo se je ustanovilo leta 1999 z namenom, da združi zbiralce, poznavalce in preučevalce soške fronte, ter v sodelovanju s strokovnimi institucijami prispeva k ohranjanju in varovanju ostalin prve svetovne vojne. Društvo si je nadelo ime po znamenitem 87. celjskem regimentu (K.u.K. Infanterie regiment Freiherr von Succovaty Nr. 87), ki je veljal za enega najboljših avstro-ogrskih regimentov v prvi svetovni vojni in katerega jedro je bilo izrazito slovensko. Namen društva je ohraniti spomin na odličen 87. regiment ter tudi na ostale slovenske regimente, ki so se hrabro borili v veliki vojni in iz katerih je po prvi svetovni vojni nastala nova slovenska vojska. Poleg spomina na slovenske fante, ki so se borili v avstro-ogrski armadi, je njihova pglavitna naloga ohranjanje zapuščine soške fronte (razna vojaška obeležja, spomeniki, pokopališča, ter ostale ostaline, ki jih je na naših tleh zapustila krvava fronta).⁴⁸

▪ **Društvo 1313 Bovec**

Društvo iz Bovca povezuje strastne zbiratelje vseh ostalin soške fronte. Med sabo se povezujejo s tem, da se dopolnjujejo pri ohranjanju kulturne dediščine in širjenju izročila najbolj krvave vojne.

⁴⁷ <http://www.drustvo-soskafronta.si/> (3. 4. 2003)

⁴⁸ <http://www.drustvo-ir87.si/> (13. 10. 2003)

Tabela 14: Glavne usmeritve dela društva 1313 iz Bovca

Trdnjava Kluže	Ogled in kratko zgodovino trdnjave in Soške fronte predstavita dva uniformirana vojaka.
	Kratek zaigrani prizor iz življenja vojakov v času prve svetovne vojne (primerno za osnovne in srednje šole in druge zaključene skupine).
Ravelnik pri Bovcu	vodenje po obnovljenem delu frontne linije(primerno za osnovne in srednje šole in druge zaključene skupine).
Rombon in Čukla	Vodenje po ostalih višje ležečih predelih Soške fronte v okolici Bovca (Rombon, Čukla).
Bovec	Mali muzej soške fronte (Miloš Domevšček).
Bovec	Vojaška zbirka zbogom orožje 1915-1917 (Sašo Prochazka).

Obstaja še mnogo drugih institucij, ki reprezentirajo soško fronto v kulturnem in zgodovinskem smislu od turističnih društev, inštitutov, knjižnic, republiških in pokrajinskih arhivov, izobraževalnih društev, planinskih društev, javnih zavodov, občin, komunalnih podjetij do same Slovenske vojske. Omenjene institucije predstavljajo temelj predstavitve dediščine prve svetovne vojne in vlogo ter pomembnost slovenskega prostora v svetu. Rad bi omenil pomemben element pri dograjevanju muzejskega vprašanja in sicer sodelovanje zasebnih zbirateljev z večjimi občinskimi in regionalnimi muzeji in zbirkami. Večji muzeji vse bolj pritiskajo na zasebne zbiralce s pretvezo, da ti skrunijo kulturno dediščino prve svetovne vojne. Moramo se zavedati, da so večino najdb ostalin soške fronte našli zasebniki in ne drugi subjekti.⁴⁹

Vse vpletene države si prizadevajo za zgraditev optimalnega pravno-zakonodajnega okvirja za predstavitev dediščine velike vojne. Tako danes Slovenija uspešno sodeluje pri ohranitvi tega pomembnega odseka zgodovine z evropskimi državami. Z globalizacijo se trg in kulturni prostor širita, prav tako bogastvo evropske dediščine. Z vstopom Slovenije v EU in zvezo NATO bo potrebno posredovati ekonomski, gospodarski, vojaški in tudi kulturni vložek. Zato je pomembno, da Slovenija z bogato zavestjo, kulturno dediščino in zgodovino pričaka vstop v pomembne evropske integracije.

8. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

- *Muzejstvo in ohranjanje ostalin soške fronte je pomembno za ohranjanje vojaške in s tem kulturne dediščine, kakor tudi nacionalne zavesti slovenskega naroda.*

Hipoteza je bila pravilno usmerjena in posledično so bila ugotovljena dejstva, da zgodovina oziroma ohranjena zgodovinska dejstva predstavljajo kulturno dediščino in entiteto nekega naroda, v tem primeru slovenskega. Skozi diplomsko delo sem dokazal, da s pospeševanjem muzejstva in ohranjanjem ostalin soške fronte poudarjamo zgodovino slovenskega prostora in pomembnost ter obstoj slovenskega naroda skozi stoletja. Poudarjeno je bilo ohranjanje spominov, obeležij in predmetov iz prve svetovne vojne, ki danes zagotavljajo veliko vojaško in kulturno vrednost. Skozi te prvine in dokaze prve velike vojne na slovenskih tleh ter trpljenje naših rojakov se gradi in ohranja temeljna podlaga nacionalne zavesti slovenskega naroda. Skozi delo je bilo ugotovljeno, da nacionalno zavest naroda gradi njegova zgodovina, ki je zgrajena iz pomembnejših dejstev in dogodkov iz preteklosti. Iz tega sledi, da soška fronta predstavlja pomemben delček mozaika v vojaški in kulturni dediščini ter nacionalni zavesti slovenskega ljudstva.

- *Zbiranje ostalin zajetih v muzejih, privatnih in javnih zbirkah, se pojavlja kot del tržne produkcije in menjave, kar povzroča prekupčevanje z dokazi iz tega obdobja in s tem siromašenje javne dediščine in bogatenje zasebne.*

Diplomsko delo dokazuje, da se v sodobnem času demokracije, prostih trgov in težko nadzorjujoče trgovine vse več ostalin, predmetov, obeležij soške fronte pojavlja na trgu. Kot je bilo ugotovljeno v temelju naloge, prihaja do legalne in nelegalne tržne menjave med zbiralci ostalin, predvsem zasebniki. Posledično to pomeni bogatenje zasebne dediščine in siromašenje javne. Skozi diplomsko delo je bila namerno narejena primerjava med avstrijskim, italijanskim in slovenskim pojmovanjem dediščine in ohranjanjem ostalin fronte. Ugotovljeno je bilo, da v Sloveniji, "na žalost", še vedno obstaja strogo ločena meja med zasebnim in javnim. Na to pa dejansko vpliva zakonodajno pravna podlaga, ki nalaga javnim institucijam ves monopol nad

---

⁴⁹ [Http://www.drustvo1313.s5.com](http://www.drustvo1313.s5.com) (8. 8. 2003)

vzdrževanjem in gradnjo kulturne in vojaške dediščine. V sodobnem času s pojavljanjem vse več zasebnikov v javni sferi se ta meja rahlo zabrisuje.

- *Muzejstvo, zbirateljstvo in pospeševanje le tega, v katerem se odvija soška fronta, potrjuje pomembnost slovenskega ozemlja iz vojaškega in civilnega stališča.*

Dejansko je ta hipoteza potrjena že s samim dejstvom obstoja soške fronte na slovenskem ozemlju. Ta teza je potrjena že iz časov Rimskega imperija, Beneške republike, Napoleona in navsezadnje tudi prve in druge svetovne vojne. Soška fronta je pustila močan zgodovinski pečat na slovenski zemlji. Diplomsko delo skozi zgodovinska obeležja prve svetovne vojne prikazuje pomembnost naravne meje na Soči in hkrati uspešnost dobro zastavljenega strateškega načrta avstro-ogrskega vrhovnega poveljstva. Tako Posočje s svojim hribovitim in kraškim predelom predstavlja pomembno naravno oviro prostega prehoda iz severno italijanske nižine (Furlanije) proti Ljubljanski kotlini. Skozi predmet proučevanja sem dokazal, da Posočje v zgodovini in tudi danes predstavlja pomemben geografski, informacijski, prometni in kulturno-civilizacijski križ med zahodno Evropo in srednjo-balkansko Evropo.

9. ZAKLJUČEK

Kaj danes predstavlja soška fronta, pomnik iz prve svetovne vojne? Kako o njej po osemdesetih letih razmišljajo ljudje, predvsem tisti, katerih očetje in stari očetje so doživeli njene strahote pred svojim pragom? Po skoraj sto letih krvavih bojev in pomanjkanja so na soško fronto ostali le spomini, izpričujejo v spomenikih, pokopališčih, spominskih ploščah, fotografijah, kosih oblek in orožja. Vsak od teh nosi v sebi svojo zgodbo. Spomin je brezčasen. Ta spomin govori o skoraj deset milijonih padlih v veliki vojni in hkrati o padlih v vseh vojnah. Spomin na žrtve nosi s seboj vedno isto sporočilo o neupravičenosti vojne. Pomniki govorijo o bolečini in smrti, o upanju in usmiljenju. Vojna v Posočju je še danes globoko zakoreninjena v njihove kraje, kar dokazujejo v nalogi opisana grobišča, nepremične ostaline in zbirke ostalin. Pričujejoča grobišča razvnamejo čustva obiskovalcev. Pa vendar večino ljudi pogled na spominske plošče padlih vojakov pušča hladne, kajti v njih vidijo le arhitekturno podobo določenega dogodka. Spregledajo pa bistveno sporočilo odvracanja od nasilja in vojn (glej prilogo 12). Če uničimo spomin na preteklost, uničimo svojo sedanjost. Dobre strani kulturne dediščine je potrebno ohranjati in razvijati, slabe pa uničiti ali spremeniti. Da pa ne bi ponavljali napak iz preteklosti, se jih moramo spominjati in nanje opozarjati, včasih jih celo spravljati v prostore, ki jim pravimo muzeji in spominske sobe.

Zbir podatkov in ugotovitev v diplomskem delu je le drobna kocka mozaika izgradnje slovenske kulturno-vojaške dediščine. Bogatenje kulturnega prostora predstavlja in je odvisno od pospeševanja, zbiranja in varovanja ostalin zgodovine na nekem ozemlju. V največjih merah je to ozemlje države ali mednarodno združenih koalicij. Na območju republike Slovenije govorimo o kulturnem prostoru Slovencev, v katerem se reflektira pomembna zgodovina ljudstva. Poudaril bi, da ni pomembna samo soška fronta, temveč vsak zgodovinski dogodek, ki dokazuje obstoj slovenstva, narodne zavesti ljudstva in druge vrednote.

Soška fronta kot pomnik in muzejsko vprašanje predstavlja ostaline, ostanke in dejstva kot ključni predmet raziskovanja v delu. Z dokazi obstoja soške fronte, to je s pokopališči, muzeji in nepremičnimi ostalinami želim poudariti nesmisel vsake vojne. V Sloveniji je z vojno vsebino iz prve svetovne vojne zraslo okoli trideset znanih in verjetno še trikrat toliko neznanih zasebnih zbirk in javnih muzejev. Trenutno poteka v Sloveniji nekoliko več naporov, da bi bilo zbiranje ostalin prve svetovne vojne in drugih vojn ustrezno zakonsko in pravno urejeno. Gre za ureditev

širokega muzejskega vprašanja, ki so ga tako rekoč v svoje roke vzeli zasebniki; ljubitelji, oziroma strastni zbiralci, iskalci ter hranitelji vse bolj pogrešanih ostalin prve svetovne vojne. Zakon o orožju, je bil spremenjen leta 2000, vendar njegova vsebina ne ustreza potrebam današnjega in bodočega časa. V primerjavi s podobnimi zakoni v sosednjih državah, ki omogočajo veliko več elastičnosti pri uresničevanju muzejskega vprašanja, bo potrebno v tej smeri še razmisliti. Vojna in njene posledice namreč niso le stvar Ministrstva za obrambo, temveč vseh ministrstev, ki si bodo morala prizadevati, da v nalogi omenjene nesporne dokaze soške fronte ohranimo kasnejšim rodovom v spomin in svarilo.

10. UPORABLJENI VIRI

ARHIVSKI VIRI:

- Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG) (2003):
  - Fotografsko gradivo Posočje 1915 – 1920. Teh. enota 4, arh. enota 34, Nova Gorica;
  - Fotografsko gradivo Posočje 1915 – 1920. Gradnik Vladimir, teh. enota 2/3, arh. enota 1- 45, Nova Gorica.

ZAKONODAJNI DOKUMENTI:

- Uradni list, št. 110/2002, ZGO-1, Zakon o graditvi objektov.
- Uradni list, št. 89/99, ZLKSDL, Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini.
- Uradni list RS, št. 61/2000, ZOro-1, Zakon o orožju.
- Uradni list RS, MP št. 7/99, MEKVAD, Mednarodna evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine.
- Uradni list RS, MP št. 10/97, BITUVG, Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado italijanske republike o urejanju vojnih grobišč.
- Uradni list RS, MP št. 1-7/1995, Uredba o ratifikaciji programa kulturnega sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Italije v letih 1995-1998.
- Uradni list RS, MP št. 6/93, BHUIKZ, Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Madžarsko Vlado o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti.
- Uradni list RS, MP št. 4/2000, BUKKIZ, Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Ukrajine o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti.
- Uradni list RS, MP št. 6/99, BDEVG, Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobovih.
- Uradni list RS, št. 108/2002, ZSNNPK-A, Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi.
- Uradni list RS, št 7/99, ZVKD, Zakon o varovanju kulturne dediščine.
- Uradni list RS, št 65/03, ZVG, Zakon o vojnih grobiščih.

- Uradni list RS, Služba Vlade RS za zakonodajo (2001): Register pravnih predpisov 2001, GV založba, Ljubljana.

KNJIGE:

- Alliney, Guido (2000): Mrzli vrh : Una montagna in guerra. Studio Aliena, Bologna.
- Andriessen, J.H.J (2002): World war I in Photographs. Grange Books, Reko international, Lisse, Netherlands.
- Beutinaria, Pier Luigi, Walther Schaumann, Silvestri, Mario (1987): Ottobre 1917 : 70 anni da Caporetto. Comune di Carnons, Carnons.
- Budkovič, Tomaž (1999): Bohinj 1914–1918 : Med zaledjem in fronto. Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj.
- Fabi, Lucio (2000): I musei della Grande Guerra : Guida. Museo storico Italiano (o.n.l.u.s.), Rovereto.
- Furio, E. Antonio (1997): Alpi Giulie. Edizioni Panorama, Trento.
- Gadda, Emilio Carlo (2002): Beležka iz Kobarida : Il tocerrino di Caporetto. Prevod Prinčič, Vili. ZTT EST, Trst.
- Gilbert, Adrijan, (1986): World war I in Photographs. Orbis Book Publishing Corporation, London.
- Gilbert, Martin (2002): The routledge Atlas of the First World war. Orbis Book Publishing Corporation, London.
- Gradnik, Vladimir (1977): Krvavo Posočje. Založba Lipa, Koper.
- Hmelak, Ivan (1967): Soška fronta. Založba Lipa, Ljubljana.
- Kacin–Wohinz, Milica, (1972): Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921. Založba obzorja Maribor in Založništvo tržaškega tiska Trst, Maribor (13-130)
- Klavora, Vasja (1993): Plavi križ. Založba Lipa, Koper.
- Klavora, Vasja (1997): Škabrijel. Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj.
- Klavora, Vasja (1994): Sprehod skozi meglo. Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj.
- Luthar, Oto (2000): O žalosti niti besede : Uvod v kulturno zgodovino velike vojne. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana (9–11).
- Museo storico (2002): Forte Belvedere. Edizioni Persico, Crenoma.
- Nešović, Branko, Prunk, Janko (1993): 20. stoletje. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Piekalkiewicz, Januzs, (1996): Prva svetovna vojna. Državna založba Slovenije, (prevod: Virant Špela, Ljubljana).

- Prinčič, Vili, Ponzo, Giuliana, Schultz, Gunter, Krisnič, Silva, Demarchi, Guerrino (1998): Uomini e Territorio : Ljudje in ozadje, Centro per le Ricerche Archeologiche e Storiche nel Goriziano, B&V Studio s.r.l., Gorizia.
- Ravenna, Daniele, Severini, Giuseppe (2001): Il patrimonio storico della grande guerra. Guide Gaspari, Udine.
- Res, Alojzij (1993): Ob Soči : Vtisi in občutja iz mojega dnevnika, Branko d.o.o, Nova Gorica
- Rommel, Erwin (1997): Preboj pri Tolminu. Kobariški muzej, Kobarid.
- Sedmak, Drago (1992): Soška fronta : Ponatis publikacije iz l. 1987, Svet slovenskih organizacij (Trst, Gorica, Videm), Nova Gorica.
- Sedmak, Drago (2003): Ob vznožju branikov. Mohorjeva založba, Celovec.
- Simić, Mirko (1996): Po sledih soške fronte. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Svolfjšak, Petra, (1994): Soška fronta. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Švajncer, J. Janez (1998): Vojna zgodovina, DZS, Ljubljana.
- Tul, Vlasta (1997): Kdo smo in kaj delamo. Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Nova Gorica.
- Žnidaršič, Martin et al., ur. (1988): Veliki slovenski leksikon. Cankarjeva založba, Ljubljana.

ČLANKI IN PUBLIKACIJE:

- Blazetič, Neva (2003): Italijanska kapela pri zdravilnih izvirih. Primorsko poletje, V Primorski Dnevnik, 1: 30 – 31, Trst.
- Colja, Vanda (2003): Zgodovina, ki je bila skrita javnosti. Revija Most, Kanal od Soči, 2: 6
- Cotič, Marjan (1999): Grobišča prve svetovne vojne na goriškem. Oddelek za občno upravo, UE Nova Gorica, Nova Gorica.
- Dolenc, Gregor (1998): Oj ta vojaški boben. Revija Obramba, 4, str. 49
- Dolenc, Gregor (1998): Vojni muzej Logatec. Revija Obramba, 7, st. 30, 43
- Goriški muzej (2000): Kratek vodnik po muzeju. Goriški muzej, Nova Gorica.
- Hartman, Janez (1999): Bovške Kluže so ponovno oživele. Revija Obramba, 8, str. 3 –33
- Hartman, Janez (1999): Jesenski Senttenburg. Revija Obramba, 11, str. 6 –62
- Hartman, Janez (1999): Obisk v Dunajskem Arsenalu. Revija Obramba, 10, str. 4 –44
- Kovačič, Simon, (2003): Soška fronta : I sv. vojna v občini Šempeter–Vrtojba. Turistično društvo občine Šempeter–Vrtojba, Šempeter pri Gorici.
- Kuntarič, Bojan (1997): Spomin na soško fronto. Revija Obramba, 11, str 34–35

- Marušič, Jakob (2001): Na fronti : Prvi poskus slovenskega vojaškega muzeja, st. 74–75. V: Možnost vojnega muzeja v Sloveniji. Diplomaska naloga FF, oddelek za zgodovino, Ljubljana 2000.
- Mlakar, Albin (1995): Dnevnik 1915-1918. Turistična agencija K.C.K, Kobarid
- Phare (2000): Naši kraji 1915-1917. Občina Miren–Kostanjevica, Kostanjevica na Krasu.
- Sedmak, Drago; Korošak, Vinko; Velikonja, Urška, (2000): Naši kraji 1915–1917, Občina Miren. A-Media, Miren-Kostanjevica.
- Švajncer, J. Janez (1997): Prodor pri Kobaridu. Revija Obramba, 11, str. 48–51
- Švajncer, J. Janez (1999): Boj pri Logatcu in Vrhniki. Revija Obramba, 7, str. 64–67
- Švajncer, J. Janez (1999): Pasne spone, I. del. Revija Obramba, 9, str. 42–43
- Švajncer, J. Janez (1999): Pasne spone, II. del. Revija Obramba, 10, str. 45–46
- Švajncer, J. Janez (1999): Pisani svet vojaških gumbov. Revija Obramba, 11, str. 65-65
- Valantič, Egon, David E. Pipan, Skubin, Valter, Simon, Kovačič (1997): Elaborat Pot miru : Transverzala po poti soške fronte. Društvo soška fronta, Nova Gorica.

VIRI NA MEDMREŽJU:

- Ars Catae. [Http://www.ars-cartae.com](http://www.ars-cartae.com) (16. 1. 2004)
- Ciril Prestor, Dnevnik 1913 – 1918. [Http://www.zrc-sazu.si/prestor](http://www.zrc-sazu.si/prestor) (12. 12. 2003)
- Društvo 1313 Bovec, Bovec. [Http://www.drustvo1313.s5.com](http://www.drustvo1313.s5.com) (8. 8. 2003)
- Društvo Dolomitenfreunde. [Http://dolomitenfreunde.at/](http://dolomitenfreunde.at/) (9. 9. 2003)
- Društvo IR Solkan, Solkan. [Http://www.drustvo-ir87.si](http://www.drustvo-ir87.si) (13. 10. 2003)
- Društvo soška fronta Nova Gorica. [Http://www.drustvo-soskafronta.si](http://www.drustvo-soskafronta.si) (3. 4. 2003)
- Drežnica, Soška fronta. [Http://www.kobarid.si/dreznica/fronta.html](http://www.kobarid.si/dreznica/fronta.html) (8. 8. 2003)
- First World War 1914 – 1918. [Http://www.worldwar1.com/itafront](http://www.worldwar1.com/itafront) (17. 6. 2003)
- Ilirska Bistrica v letih 1914 – 1918. [Http://www2.arnes.si/~popsd/1sv/sv.htm](http://www2.arnes.si/~popsd/1sv/sv.htm) (23. 12. 2003)
- Izobraževalno društvo Svarog Maribor, Maribor.
[Http://projektisvarog.org/prva_svetovna_vojna](http://projektisvarog.org/prva_svetovna_vojna) (3. 9. 2003)
- Imperial War Museum London. <http://www.iwm.org.uk/> (7. 9. 2003)
- Kaiserjagersmuseum Insbruck, Lovski muzej Insbruk. [Http://www.kaiserjaeger.com](http://www.kaiserjaeger.com) (9. 7. 2003).
- Kobariški muzej, Kobarid. [Http://www.kobariski-muzej.si](http://www.kobariski-muzej.si) (16. 8. 2003)
- Kriegsmuseum Viena, Vojno-zgodovinski muzej Dunaj.
[Http://www.bmlv.gv.at/hgm/index.html](http://www.bmlv.gv.at/hgm/index.html) (9. 7. 2003).

- Krn v vsej svoji obliki. [Http://www.geocities.com/krn_page/](http://www.geocities.com/krn_page/) (2. 2. 2004)
- Muzej novejšje zgodovine Ljubljana. [Http://www2.arnes.si/~ljmuzejnz](http://www2.arnes.si/~ljmuzejnz) (12. 1. 2004)
- Muzej prve svetovne vojne, Solkan. [Http://members.xoom.virgilio.it/rok_boltar/](http://members.xoom.virgilio.it/rok_boltar/) (8. 8. 2003)
- Ostaline prve svetovne vojne na Krasu.
[Http://www.komen.si/turizem/znamenitosti/index.htm](http://www.komen.si/turizem/znamenitosti/index.htm) (6. 1. 2004)
- Nurnberg, Museum. [Http://www.steincollectors.org/library/articles/museums/Germanis.html](http://www.steincollectors.org/library/articles/museums/Germanis.html) (12. 12. 2003)
- Projekt Posočje 2003/2004. [Http://www.o-dobrna.ce.edus.si/sola/dejavnosti/projekti/posocje_00.htm](http://www.o-dobrna.ce.edus.si/sola/dejavnosti/projekti/posocje_00.htm) (23. 12. 2003)
- Prva svetovna vojna – Stran Igorja Vilfana. [Http://www-fl.ijs.si/~vilfan/WWI/index.html](http://www-fl.ijs.si/~vilfan/WWI/index.html) (12. 1. 2004)
- Soška fronta. [Http://members.lycos.co.uk/lojze/](http://members.lycos.co.uk/lojze/) (9. 4. 2003)
- Soška fronta danes. [Http://www.geocities.com/sfronta](http://www.geocities.com/sfronta) (2. 11. 2003)
- Stotnik Johann Iskrič. [Http://www2.arnes.si/~supgiskr](http://www2.arnes.si/~supgiskr) (6. 7. 2003)
- Turistična promocija Slovenije. Slovenija zelena dežela.
[Http://www.slowwwenia.com/catalog/ktg0903.asp](http://www.slowwwenia.com/catalog/ktg0903.asp) (8. 8. 2003)
- Vojno zgodovinski muzej v Berlinu. [Http://www.dhm.de/lemo/html/wk1/index.html](http://www.dhm.de/lemo/html/wk1/index.html) (2. 2. 2004).

RAČUNALNIŠKE ZBIRKE PODATKOV:

- Adamič, Oražen, Wayne, J.D. Tuttle (1997): OASP : Dvosmerni slovenski in angleški slovarček : Slovar slovenskega knjižnega jezika. Elektronska verzija 1.01, Update (12.3.2003) računalniška priprava Amebis d.o.o, (16. 6. 1997) .
- UE (1997): Grobišča. Kurir (database), Update (6.2.2004), Oddelek za občo upravo. Available from Lotus Notes: KURIR\Grobišča-NFS, (29.10.1997).

INTERVJU:

- Colja, Darko. Član Društva soška fronta Nova Gorica, Deskle (november 2002), Deskle
- Domovšček, Miloš. Član Društva 1313, Kluže (december 2002), Bovec
- Kovačič, Simon. Predsednik Društva soška fronta Nova Gorica, Šempeter (oktober 2003), Šempeter pri Gorici
- Kurinčič, Mirko. Zasebni zbiralec, gorski vodnik, Drežnica (19.8. 2003), Kobarid

- Krajnik, Ivo. Zasebni zbiralec ostalin, Kobarid (27.10. 2003), Kobarid
- Makorič, Jelena. Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Nova Gorica (16.11. 2003): Nova Gorica
- Marušič, Branko. Znanstveni svetnik Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Nova Gorica (6.11. 2003), Nova Gorica
- Pipan, E. David. Podpredsednik Društva soška fronta Nova Gorica, Nova Gorica (9.7. 2003, 16.7.2003), Nova Gorica
- Podgornik, Janko. Zasebni zbiralec Društva soška fronta Nova Gorica, Grčna, (13. 10. 2003) Nova Gorica.
- Rustja, dr. Bojan. Zasebni zbiralec ostalin soške fronte, Kobarid (27.10. 2003), Kobarid
- Šauli, Janko. Zasebni zbiralec ostalin vojn, Idrsko (19.8. 2003), Kobarid

11. PRILOGE: FOTOGRAFIJE

Priloga 1: Porušen železniški most v Solkanu iz 8. na 9. avgust leta 1916

Vir: PANG, teh.en 4, arh. en. 34/ 91

Priloga 2: Spodnja Hermmannova trdnjava v Klužah. Lep primer vojaške ostaline iz časa prve svetovne vojne

Foto: Damjan Resnik, Kluže (26.8.2003)

Priloga 3: Avče – Italijansko vojno pokopališče iz prve svetovne vojne in pogled na znameniti spomenik v obliki italijanskega bajoneta

Foto: Damjan Resnik, Avče (16.7.2003)

Priloga 4: Pokopališče s 1500 pokopanimi avstro-ogrskimi vojaki vseh narodnosti v Solkanu pri Novi Gorici.

Foto: Damjan Resnik, Solkan (26.8.2003)

Priloga 5: Notranjost muzeja prve svetovne vojne na Sveti gori (v skrbi Goriškega muzeja) pri Novi Gorici

Foto: Damjan Resnik, Sveta gora (5.9.2003)

Priloga 6: Zasebna zbirka ostalin soške fronte, najdene na krnskem pogorju v lasti Mirka Kurinčiča in Drežnice pod Krnom

Foto: Damjan Resnik, Drežnica (19.8.2003)

Priloga 7: Značke in priponke najdene na področju soške fronte kot ponos v zasebni zbirki Davida Erika Pipana, podpredsednika Društva soška fronta iz Nove Gorice

Foto: Damjan Resnik, Nova Gorica (16.7.2003)

Priloga 8: Predstavitev granat in ročnih bomb iz časa prve svetovne vojne, kot strokovno področje ljubitelja in zbiralca ostalin prve svetovne vojne Simona Kovačiča iz Šempetra pri Novi Gorici

Foto: Damjan Resnik, Šempeter pri Gorici (oktober 2003)

Priloga 9: Zasebni muzej »Alberto Pico« iz prve svetovne vojne v Kobaridu (lastnik dr. Bojan Rustja)

Foto: Damjan Resnik, Kobarid (27.10.2003)

Priloga 10: Avstro-ogrške kaverne v južnem delu Sabotina med časom poteka soške fronte (posnetek je nastal ob koncu leta 1915 ali v začetku leta 1916)

Vir: (Simić, 1996: 82)

Priloga 11: Ostanke strelskega jarka na grebenu proti Krnici in Krnu ter prikaz težavnosti visokogorskega bojevanja

Vir: (Svojšak, 1996: 12)

Priloga 12: Na visokogorskih prelazih in gorskih kotanjah je še danes moč najti ostanke okostij padlih vojakov (med raziskovanjem jam na področju Grive so leta 1985 našli več okostij italijanskih vojakov – na sliki so kosti italijanskega alpina, ki so bile zakopane na dnu globoke vrtače)

Vir: (Simić, 1996: 206)